Олександр Заболотний, Віктор Заболотний

Українська МОВА

Підручник для 8 класу
закладів загальної середньої освіти

2-ге видання, перероблене

Рекомендовано Міністерством освіти і науки України

КИЇВ
«ГЕНЕЗА»
2021

УМОВНІ ПОЗНАЧЕННЯ:

теоретичні відомості з мови

завдання підвищеної складності

завдання з елементами дослідження

завдання з розвитку мовлення

завдання конкурсного характеру

завдання для роботи з додатковими джерелами

Шановні восьмикласники та восьмикласниці!

Вітаємо вас на сторінках підручника «Українська мова». Цього навчального року ви помандруєте стежками одного з найцікавіших розділів мовознавства – «Синтаксису». Зокрема, дізнаєтеся багато нового про словосполучення та речення, односкладні речення, речення зі вставними словами, звертаннями, однорідними й відокремленими членами.

На початку кожного параграфа на вас чекає невелике дослідження, з якого радимо розпочати вивчення теми. Потім варто уважно прочитати теоретичні відомості, осмислити їх, виділити те, про що довідалися вперше, і те, із чим уже ознайомилися в попередніх класах. Вправи з позначками *«Коло думок»*, *«Попрацюйте в парах»*, *«Два – чотири – усі разом»*, *«Поспілкуйтеся»* треба виконувати колективно й за окремими правилами, ознайомитися з якими можна в додатках наприкінці підручника.

Вивчаючи українську мову, ви зможете взяти участь у виконанні групових проєктів, які допоможуть поглибити ваші знання з мови й розвинути творчі здібності.

Багато цікавої, корисної інформації містять рубрики *«Для вас, допитливі»*, *«Культура мовлення»* та *«Моя сторінка»*.

У розділі «Синтаксис» стануть у пригоді опорні таблиці, розміщені на форзацах підручника, а також додатки зі словничками, відповідями до вправ, порадами щодо виконання завдань. І не забуваймо щирої поради майстра художнього слова Максима Рильського: «Як парость виноградної лози, плекайте мову».

Хай вам щастить!

Лиш народи, явлені у Слові,
достойно можуть жити на землі.
Л. Костенко

ВСТУП

Мова – найважливіший засіб спілкування, пізнання та впливу

Свідчення віків

1 Прочитайте притчу та легенду й поміркуйте над запитаннями до них.

* * *

Якось один чоловік, зізвавши до себе гостей, поцікавився в старого мудреця, що у світі є найкращим. Мудрець відповів:

– Найкраще у світі – це мова. За допомогою мови будуються міста, розвивається культура народів. За допомогою мови ми вивчаємо науки й здобуваємо знання. За допомогою мови люди можуть зрозуміти одне одного, вирішувати різні питання, просити, вітати, миритися, виконувати прохання, надихати на подвиги, висловлювати радість, освідчуватися в коханні. Тому немає нічого кращого за мову.

Таке міркування сподобалося присутнім. Тоді чоловік поцікавився в мудреця, що у світі є найгіршим. Мудрець відповів:

– Найгірше у світі – це мова.

Усіх здивувала така відповідь. А мудрець пояснив:

– За допомогою мови люди засмучують і розчаровують одне одного. За допомогою мови можна обманювати, хитрувати, сваритися. Мова може зробити людей ворогами, призвести до війни, нею наказують руйнувати міста й навіть цілі держави, вона може зраджувати, ображати, привносити в наше життя горе і зло. Чи може бути щось гірше?!

Не всім було приємно слухати цю відповідь.

- ✓ Чому мудрець вважав, що у світі немає нічого кращого за мову?
- ✓ Як мудрець обґрунтовує те, що у світі немає нічого гіршого за мову?
- ✓ Які речення легенди характеризують мову як засіб спілкування, які – як засіб пізнання, а які – як засіб впливу?
- ✓ Від чого залежить те, що буде нести мова – добро чи зло, красу чи потворність?

* * *

У VII столітті до нашої ери держава давніх греків Спарта зазнала тяжких втрат у Месенській війні. У розпачі спартанці попросили до-

* Лірник і скульптор Гордій Старух. *Фото: А. Рудя* (ukrainer.net)

помоги у своїх побратимів з Афін. Одначе афіняни замість полків відрядили до Спарти... учителя. Звали його Тіртей. Тіртей прибув у розташування військ напередодні вирішальної битви. Відчай охопив спартанців, коли вони побачили, як цей немічний стариган сходив з колісниці, – не на таку допомогу вони сподівалися! Але тут Тіртей заговорив... Як став він промовляти до спартанців своїм словом, то вони із запалом кинулися в бій і вщент розгромили ворога.

✓ Як немічний Тіртей допоміг спартанцям здобути перемогу?
✓ Про яку роль мови в житті людини розповідає ця легенда?

Найбільша таємниця – мова

2 Прочитайте висловлення та з'ясуйте, про яку функцію мови – спілкування, пізнання чи впливу – ідеться в кожному з них.

* * *

Багато є таємниць у світі, і чи не найбільша з-поміж них – мова. Здається, ми знаємо якесь слово, начебто розуміємо його, проте все, що закладено в ньому впродовж віків, нерідко не можемо повною мірою видобути. Потрібно докласти чимало зусиль, щоб заховане в слові постало перед нами в усій красі й глибині.

З раннього дитинства і до глибокої старості людина невіддільно пов'язана з мовою. Це єдине знаряддя пошуку істини. Розпочинається прилучення дитини до краси рідної мови з милих бабусиних казок і материнської колискової пісні. Кожен день дає нам урок пізнання. І завжди, і скрізь наш учитель – мова *(І. Вихованець)*.

Дівчина в борщівській вишиванці.
Фото: К. Акварельна (ukrainer.net)

* * *

Людина, яка вміє правильно й гарно говорити, легко налагоджує стосунки зі своїми близькими, з іншими людьми довкола себе, знаходить друзів, супутника в житті... Завдяки цьому вона отримує задоволення від життя. Адже самотні люди щасливими не бувають *(І. Томан)*.

* * *

Пізнання мови – це пізнання народу, його єства, його душі, його витоків та історичних шляхів, усього того, чим народ цікавий для інших народів. Адже народи, як і окремі люди, виявляють інтерес і повагу лише до того, хто являє собою особистість – своєрідну і неповторну. Годі розраховувати на пошану інших тому, хто не має поваги сам до себе *(Я. Радевич-Винницький)*.

* * *

Слово надто багато важить у житті. Воно вмить змінює настрій, робить щасливим або нещасливим, радісним чи пригніченим *(К. Мотрич)*.

* * *

Слово – це найтонший різець, здатний доторкнутися до найніжнішої рисочки людського характеру. Вміти користуватися ним – велике мистецтво. Словом можна створити красу душі, а можна й спотворити її. Тож оволодіваймо цим різцем так, щоб з-під наших рук виходила тільки краса *(В. Сухомлинський)*.

Я знаю силу слова

3 Прочитайте народні вислови та вірш Анастасії Дмитрук, що ввійшов до відеоантології української поезії «Сила слова».

Учень-гагауз несе прапор України. *Фото: О. Хоменко* (ukrainer.net)

Із джерел народної мудрості

- Удариш шаблею – заживе пізно чи рано, удариш словом – вічно ятритиме рана.
- Язик кісток не має, але кістки ламає.
- Слово – як стріла: вилетить – не спіймаєш.
- Який голос, такий і відголос.
- І від солодких слів буває гірко.
- Від ласкавих слів затихає грім.

✓ Чого навчають ці народні вислови?

Світлом будь

Довго можна чекати змін, та всі зміни почнуться з тебе.
Серед сірих гнітючих стін знайди сили, повір у себе.
Роз'їдає брехні смола, світ руйнує безжальна повінь.
Проти свого і всього зла віднайди в собі світла промінь.
Світлом будь, не ховай лиця. Задихається світ від зради.
А ти світлом будь до кінця, проти вітру іди до правди.
Міцно руку мою тримай, наш вогонь не зупинить злива.
Обирай свій шлях, відчувай, розв'яжи за спиною крила!
Не чекай в цьому світі змін – усі зміни почнуться з тебе.
Навіть серед найвищих стін знайди сили. Повір у себе.

А. Дмитрук

✓ Поміркуйте, у чому сила цієї поезії. Послухайте вірш за QR-кодом. За пошуковим запитом знайдіть в інтернеті сторінку проєкту «Сила слова» та ознайомтеся з іншими віршами, що увійшли до відеоантології. Які поезії хотіли б виконати ви? Чому?

Мова – засіб спілкування

Мова – найважливіший **засіб спілкування** між людьми. За її допомогою ми обмінюємось інформацією, найскладнішими думками та найтоншими почуттями, розвиваємося, створюємо матеріальні й духовні цінності.
Окрім мови, людство винайшло ще й інші засоби спілкування: жести, різні звукові та світлові сигнали (наприклад, сигнали світлофора), релігійні символи, державну символіку, азбуку Морзе, дорожні знаки, різноманітні коди тощо. Проте всі вони мають обмежене застосування і так чи так пов'язані з мовою. Тільки мова має загальнонародне поширення і може передавати будь-яку інформацію.

Мова – засіб пізнання

Мова – це ще й **засіб пізнання**. Через мову та за її допомогою людина пізнає дійсність, ознайомлюється з досягненнями науки, надбаннями культури. Саме в мові нагромаджено досвід попередніх поколінь, суму знань про світ. Мова багата на інформацію і постійно дає нам матеріал для мислення.

Мова – засіб впливу

Виконуючи функції спілкування та пізнання, **мова впливає на людей**. Словом можна поранити й вилікувати, розвіяти сумнів і засмутити, викликати усмішку і сльози... Тому треба прагнути, щоб з наших уст зринали лише добрі слова, сповнені тепла серця і щирості душі.

Джерелом сили, краси й мудрості є українська мова. Вона спроможна зробити нас винятковими й успішними, тому треба використовувати цей могутній ресурс.

ЗАПИТАННЯ ДЛЯ УЗАГАЛЬНЕННЯ

1. У чому полягає значення мови як найважливішого засобу спілкування, пізнання та впливу?
2. Чому українська мова є засобом єднання громадян України в самобутню культурну спільноту?

Проєкт

Уявіть, що вас запросили для участі в популярній радіо- чи телепередачі. Трансляція відбуватиметься в прямому ефірі, тобто без попереднього запису й редагування виступів. Об'єднайтеся в пари, складіть і розіграйте за особами діалог (інтерв'ю; 10–12 реплік) на одну з поданих тем:

1. Мова – найважливіший засіб спілкування.
2. Вікіпедія – унікальний інтернет-проєкт, що твориться 250 мовами світу.
3. Іноземні мови в житті сучасної молоді.
4. Лагідне слово – ключ до серця.

МОЯ СТОРІНКА

ЦІКАВО ЗНАТИ

ЧАСТИНИ МОВИ У СВІТІ

В усіх мовах світу виділяють такі частини мови, як **іменник** та **дієслово**. Це слугує доказом того, що людське мислення доволі універсальне. Що ж до інших частин мови, то тут є значні розбіжності. Так, у деяких мовах, поширених у країнах Африки, не виділяють прислівників та прикметників. У китайській мові іменник і числівник об'єднано в одну частину мови, дієслова та прикметники – у другу, прислівники виступають осібно. У деяких індіанських мовах виділяють лише іменники та дієслова. У тюркських мовах окремою частиною мови виступають слова, ужиті образно; там доволі масовим є перехід слів з однієї частини мови в іншу *(З посібника)*.

ЯК ЦЕ БУЛО

ФУТБОЛ, ВОЛЕЙБОЛ, БАСКЕТБОЛ

Андрій Шевченко, володар «Золотого м'яча»

Слова *футбол, волейбол, баскетбол* мають спільну батьківщину – Англію, спільне походження – англійську мову, спільну другу частину – *бол* (*ball*, «м'яч»), а от перші частини різняться і способом називання, і предметом, за яким давалася назва. Так, *баскет* (*basket*) – по-англійськи «кошик», тож *баскетбол* – це «мяч у кошику»; *волей* (*volley*) – «політ», тож *волейбол* – це «м'яч у польоті»; *фут* (*foot*) – «нога», тож *футбол* – це «м'яч для ніг» (За *А. Коваль*).

ЕНЦИКЛОПЕДІЯ КІБЕРНЕТИКИ

Навіть така сувора наука, як кібернетика, і та знайшла в українській мові свою першодомівку. Адже маємо факт унікальний: енциклопедія кібернетики вперше у світі вийшла українською мовою в Києві *(О. Гончар)*.

НА ДОЗВІЛЛІ

БЛАГО

1 *Благо* означає «добро», «щастя». Це слово, як і *бого, добро, зло, веле,* увійшло до складу багатьох старослов'янських слів.

Хто зможе дібрати 5 слів з першою частиною *благо*? А хто ще більше?

УСМІХНІМОСЯ

* * *

Дідусь розгадує кросворд, замислюється і питає внука: «Ромку, чи ти не знаєш часом назву пташки із семи букв?» – «Дідуню, чого ти мучишся? Погугли». Дідусь схиляється над кросвордом, водить олівцем по клітинках: «Точно! Підходить!!!»

Повторення та узагальнення вивченого

§ 1. ЛЕКСИКОЛОГІЯ. ФРАЗЕОЛОГІЯ

4 І. Прочитайте виразно вірш уголос. Поясніть його основну думку. Із чого, на ваш погляд, починається Батьківщина?

Дніпро
починається з краплі,
якою **зоря** нап'ється.
Добро
починається з людського
доброго серця.
Море
вітри випивають
крапля за краплею.
Горе
по краплі
вливається в біографію.
Так і зоря
починається з неба
тихо і голубино.
А я
починаюся з тебе,
доле моя, Україно!

М. Сингаївський

Учениця тче художнє полотно. *Фото: О. Хоменко* (ukrainer.net)

ІІ. Виконайте завдання до тексту.

1. Доберіть із тексту 2–3 приклади багатозначних слів. Поясніть лексичне значення одного із цих слів.
2. Визначте, у якому значенні (прямому чи переносному) вжито у вірші іменники *зоря* і *серце*. Складіть усно речення з одним із цих слів у переносному значенні.
3. Доберіть синоніми й антоніми (де можливо) до виділених слів. За потреби скористайтеся словничком синонімів, поданим у додатках.

5 ***ПОПРАЦЮЙТЕ В ПАРАХ.*** З'ясуйте, у яких прикладах виділені слова багатозначні, а в яких – омоніми. Хтось із вас має виписати приклади з багатозначними словами, а хтось – з омонімами.

1. **Теплий** день – **теплий** погляд. 2. Степова **чайка** – козацька **чайка**. 3. **Чиста** совість – **чиста** тарілка. 4. **Перло́ва** крупа – **перло́ве** намисто.

6 I. Прочитайте текст, визначте його тип і стиль мовлення. Чому Андріївську церкву вважають шедевром світової архітектури?

КИЇВСЬКИЙ ШЕДЕВР МАЙСТРА

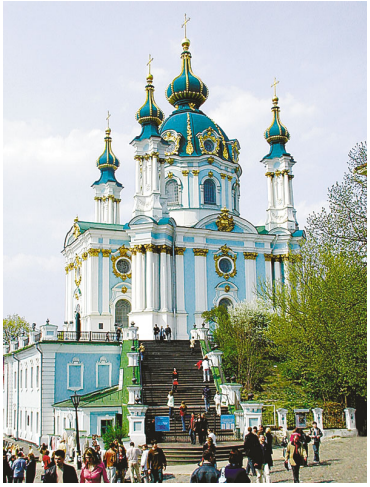

Андріївська церква (Київ)

Славетного зодчого Франческо Бартоломео Растреллі справедливо вважають законодавцем архітектурної моди XVIII століття. Майстер подарував світові чимало чудових споруд, на яких залишив свій «підпис» – пишне «растреллівське» **бароко.**

Растреллі народився у Франції 1700 року в родині італійського скульптора. До Києва архітектор прибув у 1744 році й насамперед відвідав Києво-Печерську лавру. Мистецтво лаврських іконописців і будівничих, особливості оновлених Петром Могилою та Іваном Мазепою стародавніх київських храмів з їхніми унікальними мозаїками та фресками стали джерелом творчої наснаги генія. Остаточний проєкт майбутньої Андріївської церкви – з кресленнями, ескізами та малюнками – архітектор підготував до літа 1748 року.

Улюблені кольори Растреллі – білий, блакитний і золотий – роблять будівлю напрочуд вишуканою й дивовижно гармонують з київським небом. Фахівці справедливо вважають Андріївську церкву однією з найкращих споруд у творчому **доробку** майстра. За своєю художньою виразністю, сміливістю й оригінальністю задуму Андріївська церква стала шедевром світового **зодчества.** Довершеність ліній, чіткі пропорції, дивовижна гармонія форм і ландшафту принесли цій **пам'ятці** всесвітню славу *(Із журналу)*.

II. Виконайте завдання до тексту.

1. Поясніть лексичне значення виділених слів, скориставшись тлумачним словником.
2. Доберіть з тексту 2–3 приклади запозичених слів. Поміркуйте, чому свого часу ці слова ввійшли в українську мову та чи можемо ми сьогодні обійтися без них.
3. Доберіть з тексту 2–3 приклади власне українських слів. З одним із них складіть усно речення.
4. Доберіть з тексту 2–3 приклади професійних слів. Для працівників якої сфери діяльності вони характерні?

7 ***ПОСПІЛКУЙТЕСЯ.*** Які архітектурні пам'ятки України, на ваш погляд, можуть бути своєрідними візитівками нашої держави? Чому?

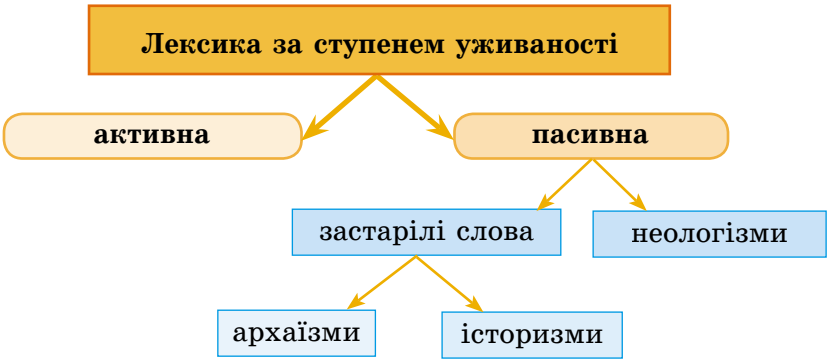

8 I. ***Коло думок.*** Поясніть, чому слова першої групи зараховують до історизмів, а другої групи – до архаїзмів. Поміркуйте, що спільного між архаїзмами та історизмами.

1. Боярин, губернія, жóрна.
2. Войовни́к, благий, злóто.

II. Запишіть слова у дві колонки: 1) історизми; 2) архаїзми. Скористайтеся довідкою.

Гетьман, ректи, дзиґáр, мушкет, кольчуга, ратай, ланіти, веретено, перст.

ДОВІДКА. *Дзиґáр – годинник; ланіти – щоки; ратай – орач; перст – палець.*

9 Прочитайте слова та поєднайте їх у синонімічні пари. Запишіть ці пари, ставлячи першим діалектне слово.

Ватра, гарно, подвір'я, господиня, легінь, обі́йстя, ґаздиня, гарáзди, файно, достатки, парубок, вогнище.

10 I. Доберіть з довідки до кожного з поданих фразеологізмів фразеологізм-синонім. Запишіть їх парами. За потреби скористайтеся фразеологічним словником.

Як п'яте кóлесо до воза, море по коліна, кури не клюють, робити з мухи слона, пáсти задніх, рукою подати.

ДОВІДКА. *Не за морями, бути у хвості, хоч трава не рости, хоч греблю гати, як торішній сніг, згущувати фарби.*

II. Поясніть значення одного з поданих фразеологізмів (на вибір).

11 Відредагуйте словосполучення й запишіть правильно. Скористайтеся рубрикою «Культура мовлення» (с. 17).

Музикальна школа, виборна агітація, мій електронний адрес, посівна компанія, робити вигляд, співставляти факти, кидатися в очі, залишити в спокої, приймати участь, підняти важливе питання, привести приклад, дякуючи старанню.

12 Хто зможе дібрати п'ять фразеологізмів зі словами – назвами частин людського тіла (голова, нога, рука, плече, око, вухо, язик, зуб)? А хто добере ще більше таких фразеологізмів?

13 ***СИТУАЦІЯ***. Уявіть, що ви вирішили розважитися на одному з водних атракціонів. Складіть можливий у цій ситуації діалог між вами та працівником атракціону. Скористайтеся правильними варіантами наведених слів і сполучень.

ПРАВИЛЬНО	СУРЖИК
вартість для будь-якого віку наступний рятувальник щодо інструктажу	стоїмость для любого віку слідуючий спасатель на рахунок інструктажу

14 Виконайте завдання одного з варіантів.

ВАРІАНТ А. Уявіть, що до вас звернулися з проханням допомогти дібрати назви для нового продуктового магазину, центру творчості та спортивного клубу. Запропонуйте власне українські слова для найменування цих установ. Напишіть розповідь (5–7 речень) про один із цих закладів.

ВАРІАНТ Б. Напишіть невелике висловлення (5–7 речень) про професію ваших батьків чи когось зі знайомих. Використайте професійні слова.

ВАРІАНТ В. Напишіть розповідь (5–7 речень) на довільну тему, використавши щонайменше два фразеологізми (на вибір).

ВАРІАНТ Г. Напишіть розповідь (5–7 речень) про історію одного з поданих фразеологізмів: сізі́фова праця, вогонь Прометея, ахіллесова п’ята, нитка Аріа́дни, а́вгієві стайні, го́рдіїв вузол.

ДЛЯ ВАС, ДОПИТЛИВІ

Якщо ви бажаєте досконало вивчити українську мову та без проблем послуговуватися нею в повсякденному житті, поповніть свою книжкову полицю тлумачним словником. До речі, у **«Великому тлумачному словнику сучасної української мови»** (2001 рік) пояснено значення 170 тисяч слів. В інтернеті можна скористатися тлумачним словником за адресами: *www.slovnyk.ua* та *www.sum20.ua.com.* Віртуальний словник містить понад 200 тисяч словникових статей.

А про фразеологізми багато цікавої інформації можна знайти в книжці **Віктора Ужченка «Народження і життя фразеологізму»**.

§ 2. МОРФОЛОГІЯ ТА ОРФОГРАФІЯ

15 І. Розгляньте репродукцію картини та прочитайте текст. Якою темою вони об'єднані? Доведіть, що змальоване художником розширює інформацію, яка міститься в тексті.

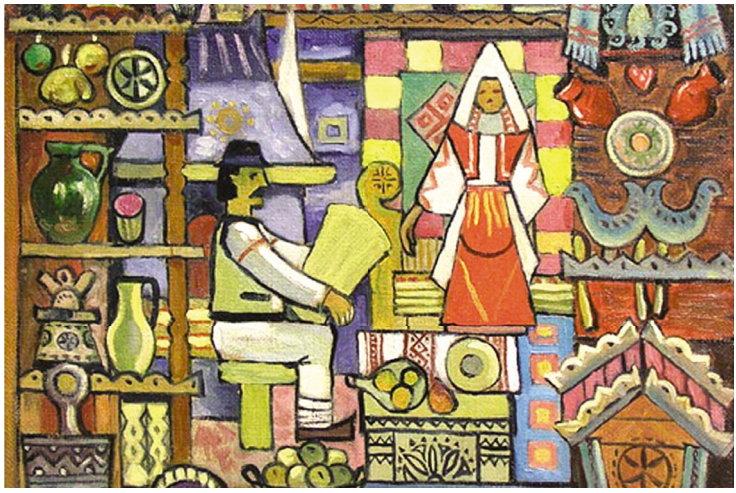

Ф. Манайло. Свято в гуцульському домі

ПЕРЛИНА УКРАЇНИ

Карпати – це **перлина** нашої країни, **дивовижний** мальовничий край, улюблене місце відпочинку й **оздоровлення**, справжня туристична **мекка**. Українські Карпати мають шість вершин, які вищі за 2000 метрів. Усі ці **«двотисячники»**, разом з найвищою вершиною України Говерлою, належать до Чорногірського хребта, що **лежить** на межі Івано-Франківської та Закарпатської областей.

У **карпатських** горах ви можете побачити багато цікавого. Скажімо, **високогірне** озеро Бребенескул на схилі однойменної гори, оповите легендами озеро **Несамовите неподалік** Говерли, залишки обсерваторії на горі Піп Іван, грязьові вулкани поблизу села Старуня та чимало інших дивовижних місць, які варто побачити на власні очі (За *О. Соколовою*).

ІІ. Знайдіть орфограми у виділених словах. Обґрунтуйте написання.

16 Спишіть, замінюючи, де треба, малу букву на велику.

Запорізька (с)іч, (р)іздво (х)ристове, (в)ерховна (р)ада України, (д)ень (н)езалежності України, (б)ожа (м)атір, (п)івнічнокримський (к)анал, (к)орсунська (б)итва, сузір'я (в)елика (в)едмедиця, (с)іверський (д)онець, (п)очаївська (л)авра, (п)івденне (п)олісся, (є)вропейський (с)оюз, острів (н)ова (г)вінея, (п)івнічний (п)олюс.

День Незалежності України Конституція України Державний Прапор України Державний Гімн України Президент України Верховна Рада України

17 Спишіть слова, розкриваючи дужки. Поясніть написання. Правильність виконання перевірте за орфографічним словником.

Св(’)ятковий, під(’)єднаний, дит(’)ясла, (супер)герой, духм(’)яний, пролл(’)ється, дзелен(ь)чати, конферанс(ь)є, тон(ь)ший, камін(ь)чик, волин(ь)с(ь)кий, у хатин(ь)ці, дон(ь)чин, проїз(д)ний, щас(т)ливий, хвас(т)ливий, боро(д,т)ьба, ле(г,х)кий.

18 Утворіть від поданих іменників прикметники за допомогою одного із суфіксів: *-н-, -ан- (-ян-), -ин-*. Утворені слова запишіть, виділіть суфікси.

Журавель, закон, охорона, бджола, район, Різдво, торф, морква.

19 Визначте усно рід іменників. Запишіть слова у формі орудного відмінка однини, підкресліть орфограми.

Глазур, суміш, молодь, любов, верф, радість, шампунь, нежить, щавель.

20 Спишіть слова, уставляючи, де треба, пропущену букву.

Стат..я, суд..я, гіл..ячка, латат..я, качен..я, л..ється, піц..а, віл..а, тон..а, ін..овація, Гол..андія, Магел..ан, пташин..ий, священ..ий, священ..ик, здоровен..ий, благословен..ий, шален..ий, жадан..ий, неска́зан..ий, нездійсне́н..ий.

21 Спишіть слова іншомовного походження, уставляючи, де треба, пропущену букву або апостроф. Назвіть орфограми, прикладами до яких можуть бути ці слова.

Барок..о, еспрес..о, нет..о, інтермец..о, ім..іграція, ір..еальний, Філіп..іни, марок..анець, Рус..о, Брюс..ель, він..ётка, монпанс..є, кон..юнктура, ін..єкція, ф..юзеляж, рив..єра.

22 І. Прочитайте текст, доберіть до нього свій варіант заголовка.

СЕРФІНГ

Засмаглий юнак мчав на своєму серфі просто на верхівці хвилі. Раптом під ним у **клекочучій** піні утворився **коридор**. **Не задумуючись, хлопець** кинувся туди. **У будь-який** момент паща виру могла закритися й забрати **життя** сміливця, але він відчував **найменший** подих океану. Він і його дошка – одне ціле…

Гаваї – царство **безмежного** океану й могутніх вулканів. Саме тут у **незапам’ятні** часи зародилося мистецтво **ковзання** на дошках по хвилях, яке й отримало назву «серфінг» (від англ. *surf* – прибій). **Важко** уявити, проте історія серфінгу нараховує не одну сотню років. Правила змагань були надзвичайно простими. За **сигналом судді** два спортсмени кидалися у воду, **щоб** на **гребені** хвилі першими досягнути фінішу. Якщо обох суперників змивала хвиля, переможця **не оголошували**.

Серфінг дуже популярний і тепер. На Гаваях є відомий пляж Макаха, який славиться своїми **величезними прибережними** хвилями. Їх висота сягає 10 метрів, а швидкість **наближається** до 65 кілометрів на годину. Щоб позмагатися зі стихією та визначити переможця, на Макаха **з'їжджаються** сміливці з багатьох країн світу.

Серфінг на Гаваях **не просто** спорт, а суть острівного життя (За *С. Мельничуком*).

II. Визначте частини мови виділених слів. Знайдіть у цих словах орфограми та поясніть написання.

23 ***ПОСПІЛКУЙТЕСЯ.*** Які види спорту найпоширеніші в Україні? А яким, на вашу думку, треба приділити більше уваги в нашій державі, зокрема й у вашому навчальному закладі?

24 I. Спишіть речення, знімаючи риски та розкриваючи дужки. Поясніть написання *не* з різними частинами мови.

1. У напів/розваленій альтанці Софійка встигла обладнати собі не/величку хатку *(М. Павленко)*. 2. Тому втома не/відома, хто не/працював *(Нар. творчість)*. 3. Вже там цвіли і квіти не/зліченні *(Л. Костенко)*. 4. Шукай не/долі, а волі *(Нар. творчість)*. 5. Любили ми поля безмірні і книг не/зміряні гл(е,и)бини *(М. Стельмах)*. 6. Не/знаю чому, але саме ця піс(е,и)нька розбудила в мені якусь безпричин(н)у, ще не/зрозумілу тр(е,и)вогу *(В. Шкляр)*.

II. Надпишіть частини мови над словами першого речення.

25 ***ПОПРАЦЮЙТЕ В ПАРАХ.*** Прочитайте наведені нижче прислівники, звертаючи увагу на їхнє написання. Виберіть кожен (кожна) вісім слів із поданих і продиктуйте їх однокласнику (однокласниці). Перевірте, чи правильно написано слова.

Пишемо разом:

абикуди, анітрохи, споконвіку, спідлоба, нашвидкуруч, набагато, щовечора, вперше, зозла, наспіх, водночас, удосвіта, посередині.

Пишемо з дефісом:

з діда-прадіда, з давніх-давен, без кінця-краю, пліч-о́-пліч, віч-на́-віч, будь-що-бу́дь, де-не-де́, вряди́-годи́, рано-вранці, по-братськи.

Пишемо окремо:

день у де́нь, з дня на де́нь, оди́н в оди́н, раз у ра́з, раз по́ раз, рік у рік, час від ча́су, від ра́нку до ве́чора, з краю в край, з бо́ку на бік, з кінця в кінець, у цілóму, в основному, до відома, до вподоби, до речі, до сьогодні, на відмінно, на жаль, на ходу, під силу, по можливості, по правді, по суті, по черзі, тим часом, уві сні, через силу.

26 ***КОЛО ДУМОК.*** Поміркуйте, чому в поданих реченнях виділені слова пишемо по-різному.

1. Хлопці дивилися футбол **по новому** телевізору.
2. Режисер вирішив зняти кліп **по-новому**.

27 Складіть і запишіть по одному реченню з кожним поданим словом і сполученням.

Назустріч, на зустріч; по-нашому, по нашому.

28 Спишіть, знімаючи риски. Підкресліть прислівники.

Прийшли в/трьох – у/трьох кімнатах; зробив по/новому – по/новому мосту; вивчив на/пам'ять – скаржиться на/пам'ять; приїхали в/день народження – працював у/день і в/ночі; вправи на/силу – на/силу йшов; чути в/далечині – вдивлятися в/далечину; бігли на/зустріч – на/зустріч із братом.

29 Спишіть слова, знімаючи риски.

1. Нац/гвардія, військово/морський, національно/визвольний, історико/культурний, легко/розчинний, екс/чемпіон, міні/екран, хтозна/який, кінець/кінцем, тишком/нишком, три/річний, перекоти/поле, крісло/ліжко, жовто/блакитний.

національно-визвольний
військово-морський
всесвітньо-історичний
всесвітньо відомий

2. Само/оборона, супер/герой, жовто/гарячий, дво/поверховий, українсько/польський, корабле/будівний, норд/вест, більш/менш, будь/з/ким, хтозна/коли, салон/магазин, блок/пост, всесвітньо/історичний, всесвітньо/відомий.

30 I. Спишіть речення, знімаючи риски та розкриваючи дужки.

1. Я озирнувся, про/те на лісовій дорозі вже не було ні/кого *(В. Шкляр)*. 2. Хтось по/молодецькому гасав кімнатами – тільки дв(е,и)рима хряскало! *(М. Павленко)*. 3. Сашко не біг, ішов, ледь тягнув ноги, як на/зустріч зат(е,и)мніла скирта сіна *(М. Вінграновський)*. 4. Стрімкі весни що/разу змінювалися на (з,с)пекотне літо *(І. Корсак)*. 5. Зими (В,в)олинські каверзні: у/день, трапляєт(ь)ся, на сонці бурульки худнуть, а під досвіток затріщить мороз *(І. Корсак)*.

II. Надпишіть частини мови над словами першого речення.

31 Відредагуйте словосполучення і запишіть правильно.

Бити по воротам, сильна біль, полетіти до Львову, більш цікавіший, вищий брата, два гігабайта пам'яті, зараз без п'яти сім, давайте почитаємо, пішов за водою, відповідно вимогам, запізнився із-за заторів.

ДЛЯ ВАС, ДОПИТЛИВІ

Правопис – це система, що постійно розвивається. Відбуваються зміни в суспільстві, відповідно й мова, як живий організм, нарощується новими словами, видозмінюється, набуває нових властивостей.

У 2019 році ухвалено нову редакцію Українського правопису. Тому радимо поповнити свою бібліотечку посібниками **«Новації правопису»** та **«Український правопис – це доступно»** (Заболотний О.В., Заболотний В.В.).

ГОВОРІМО ПРАВИЛЬНО

ПРАВИЛЬНО	НЕПРАВИЛЬНО
неправильний номер	невірний номер
музична школа	музикальна школа
вдавати	робити вигляд
впадати в око (очі)	кидатися в очі
давати спокій	залишити в спокої
брати участь	приймати участь
порушити питання	підняти питання
навести приклад	привести приклад
завдяки старанню	дякуючи старанню

РОЗРІЗНЯЙМО

А́дрес – це письмове вітання особі, організації, переважно з нагоди ювілею. *Пам'ятний адрес; підготували адрес із нагоди ювілею.*

Адре́са – місце проживання чи перебування особи, розташування установи. *Листи надсилайте на адресу...; електронна адреса.*

* * *

Ви́борний – який визначається, обирається голосуванням на якусь посаду або для виконання певних обов'язків. *Виборна посада, виборні представники, виборні органи.*

Ви́борчий – який стосується проведення виборів та різних заходів, пов'язаних з ними. *Виборчий округ, виборча агітація.*

* * *

Слово ***кАмпа́нія*** використовуємо для позначення сукупності заходів, спрямованих на виконання певного завдання. *Виборча кампанія, посівна кампанія.*

Слово ***кОмпа́нія*** означає: 1) групу осіб, пов'язаних певними інтересами (*товариство, громада*); 2) організацію (*підприємство, установу, спілку*), яка здійснює певний вид діяльності. *Весела компанія; юридична компанія «Феміда».*

АНТИСУРЖИК

ПРАВИЛЬНО	НЕПРАВИЛЬНО
прасувати білизну	гладити білизну
купити праску	купити утюг
дитяче ліжечко	дитяча кроватка
килимові доріжки	коврові доріжки
висока стеля	високий потолок
кришталева ваза	хрустальна ваза
сходовий майданчик	лєснічна площадка
пофарбовані стіни	покрашені стіни

МОЯ СТОРІНКА

ЯК ЦЕ БУЛО

МИСТЕЦТВО СПІЛКУВАННЯ

Один із найздібніших учнів давньогрецького філософа Сократа Алківіад якось зізнався своєму вчителеві в тому, що боїться говорити перед широким загалом. У ті часи це був серйозний недолік: хто не вмів виступати перед аудиторією, того не допускали до будь-яких державних справ. Тоді Сократ запитав, чи боїться він говорити із шевцем.

– Ні, – відповів Алківіад.

– А з кравцем?

– Також ні.

– А з будь-яким іншим ремісником?

– Звичайно ж, ні.

– То чому ж тоді ти боїшся говорити перед загалом, який складається саме з таких людей? *(І. Томан)*

ЦІКАВО ЗНАТИ

- Назви знаків Зодіаку латиною звучать так: Водолій – Акваріус, Риби – Писцес, Овен – Аріес, Телець – Таврус, Близнюки – Геміні, Рак – Канцер, Лев – Лео, Діва – Вирго, Ваги – Лібра, Скорпіон – Скорпіус, Стрілець – Сагиттаріус, Козеріг – Каприкорнус.
- Слово *метро* японською мовою записують трьома ієрогліфами, які означають *низ, ґрунт, залізо.*
- Найдавніша буква алфавіту з тих, які збереглися до нашого часу, – *О*. Як ви думаєте, чому?
- В роботі Організації Об'єднаних Націй використовують шість мов: англійську, французьку, арабську, китайську, іспанську, російську.
- У мові ескімосів для найменування снігу існує майже 20 слів.
- Жителі Папуа Нової Гвінеї розмовляють майже 700 мовами (це становить приблизно 15 % усіх мов світу).
- У китайському письмі понад 40 000 символів, а в гавайському алфавіті лише 12 букв.

Пригадайте, відшукайте або дослідіть самостійно цікаві факти про мови народів світу. Поділіться своєю інформацією з однокласниками та однокласницями. За бажання проведіть у класі конкурс мовних цікавинок або свято «Мова кожного народу неповторна».

І ТАКЕ БУВАЄ

Хто воду п'є із джерела, а хто з калюжі,
Ви легко здогадаєтеся, друзі:
Коли поблизу чиста б'є вода,
Калюжу вибере хіба що бевзь-балда.
Качелі, садік, шкафчик, Славік, Маша,
Штанішки, щочки, умнічка, Наташа,
Кампотік чи **салатік** – та **любе**!
Не топай ножкою, бо **накажу** тебе.
Прівєт! Здарова, Льоха, Ксюша,
Вовка!

Ващє не **поняв, вроді остановка,**
Коляска, мусор, кошельок, ковйор,
більйо,
Хтось з'їв **канфєту**, хтось написав
пісьмо...
Лікуймо душі кволі та недужі
Від суржику – отруйної калюжі.
Рятуймося, щоб мови чисте джерело
Духовного здоров'я додало.

О. Захарків

Нас так щедро було наділено словниками.
Ми разом із ними вигадувались і виникали,
доповнювалися, редагувалися, звучали.
Це нашими голосами Бог дзвенів,
як вхідними ключами.

С. Жадан

Словосполучення і речення. Двоскладне речення. Головні та другорядні члени речення

Ви знатимете:

- відмінність між словосполученням і реченням;
- види речень;
- способи вираження членів речення.

Ви вмітимете:

- розрізняти головне й залежне слово в словосполученні, головні й другорядні члени речення;
- будувати та інтонувати речення різних видів;
- правильно ставити розділові знаки, обґрунтовувати їхнє використання за допомогою правил;
- писати прикладки відповідно до орфографічних норм і обґрунтовувати написання.

Синтаксис (з грец. *syntaxis* – «поєднання», «складання») – це розділ науки про мову, який вивчає будову та значення словосполучень і речень.

Одиницями синтаксису є **словосполучення** й **речення**.

Речення є основною синтаксичною одиницею, оскільки воно виражає повідомлення. Словосполучення входить у речення як його складова. За змістом і граматично речення об'єднуються в текст.

Пунктуація (з лат. *punctum* – «крапка») – це розділ мовознавства, який вивчає правила вживання розділових знаків. Основне призначення пунктуації – сприяти розчленуванню письмової мови для полегшення її сприймання, тобто допомогти читачеві сприйняти зміст написаного.

МІРКУЙМО. Чи вмотивованими, на вашу думку, є назви розділів науки про мову, які ви вивчатимете у восьмому класі?

§ 3. СЛОВОСПОЛУЧЕННЯ

Про будову словосполучень та їхні види за способами вираження головного слова

ПРИГАДАЙМО. Що називають словосполученням?

32 **А.** Розгляньте таблицю. У яких колонках приклади складаються з двох слів – самостійних частин мови?

Словосполучення	Однорідні члени речення	Прийменник з іменником
літній дощ *летить високо*	*літній і холодний* *чорнобривці й мальви*	*перед школою* *над озером*

Б. У якій колонці наведено приклади із залежних одне від одного слів (від одного слова до іншого можна поставити питання)?
В. На основі спостереження назвіть основні ознаки словосполучення.

Словосполучення

Словосполучення – це синтаксична одиниця, яку утворюємо поєднанням двох або більше повнозначних слів, одне з яких – головне, а інше – залежне. **НАПРИКЛАД:** *осінній парк, летіти високо.*

Головне й залежне слово

Головним у словосполученні є слово, від якого ставимо питання, **залежним** – яке відповідає на поставлене питання. Залежне слово уточнює й поширює значення головного. **НАПРИКЛАД:**

як?

× *говорити голосно*

Схема

Схематично будову цього словосполучення можна показати так:

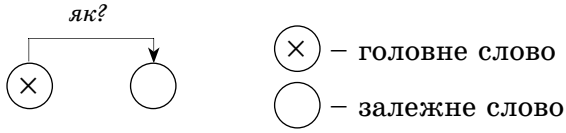

Зв'язок слів

Слова в словосполученні поєднуємо **за змістом** і **граматично** або тільки за змістом. Граматичний зв'язок здійснюємо за допомогою закінчень *(весела пісня, книжкова поличка)* або закінчень і прийменників *(потрапив під зливу, квіти на згадку)*.

Не є словосполученнями

Не є словосполученнями:

- сполучення підмета з присудком;
- сполучення іменника або займенника з прийменником: *перед школою, наді мною, під деревом*;
- однорідні члени речення: *дощ і вітер, високо чи низько*;
- стійкі (нечленовані) сполучення слів (власні назви, фразеологізми): *Чорне море, витрішки продавати, ґав ловити*;
- складені форми слів: *буду працювати, найбільш підготовлений*.

Типи за будовою

За кількістю слів словосполучення поділено на прості та складні.

Прості словосполучення – це словосполучення, утворені з двох повнозначних слів. **НАПРИКЛАД:** *холодна вода, росте коло хати, комп'ютерна діагностика*.

Складні словосполучення – це словосполучення, утворені з трьох або більше повнозначних слів. **НАПРИКЛАД:** *теплий осінній вечір, багато відповідей на запит*.

Види

За способами вираження головного слова словосполучення поділено на іменні, дієслівні, прислівникові.

Види словосполучень за способами вираження головного слова

Іменні (з іменником, прикметником, числівником або займенником у ролі головного слова): *мистецький захід, одна з країн, хтось із них*

Дієслівні (з особовим дієсловом, дієприкметником або дієприслівником у ролі головного слова): *читати з монітора, записаний у блокнот*

Прислівникові (з прислівником у ролі головного слова): *зовсім недавно, сумно за домівкою, особливо весело*

33 І. Випишіть лише словосполучення. Обґрунтуйте свій вибір.

Захищати свободу, серед поля, дивитися в очі, **ляси точити**, прибережна смуга, недалеко від озера, підставка для монітора, дбати про здоров'я, офіцерське звання, Чорне море, чорний колір, більш зацікавлений, соловейко й журавель, ходити колом, коло хати, високо сягнути, Чумацький Шлях, поспішати додому, чумацька валка, історична пам'ять.

ІІ. Побудуйте схеми п'яти словосполучень (на вибір).
ІІІ. Доберіть антонім до виділеного фразеологізму.

34 Доберіть до поданих словосполучень синонімічні й запишіть. Визначте засоби граматичного зв'язку. Чи змінилися ці засоби після зміни словосполучень?

ЗРАЗОК. *Волонтерська допомога – допомога від волонтерів, Тарасові слова – слова Тараса.*

Твори Франка, інформаційні канали, лимонний пиріг, сестрин зошит, дерев'яний паркан, комп'ютерна програма, усмішка дідуся, солом'яна стріха, вода із джерела, день осені, сад улітку, людина без турбот.

35 Утворіть від поданих дієслівних словосполучень іменні й запишіть. Із двома утвореними словосполученнями складіть речення з однорідними членами.

ЗРАЗОК. *Охороняти кордон – охорона кордону.*

Захищати країну, мріяти про щастя, доглядати хворого, виконати доручення, будувати хату, виступати на сцені.

36 І. Прочитайте текст. З якою метою створено це висловлення? Поясніть лексичні значення виділених слів.

ЦЕНТР ЄВРОПИ – В УКРАЇНІ!

Центр Європи

На ділянці **звивистої** гірської траси Рахів–Ужгород установлено двометровий знак, який позначає географічний центр Європи.

1887 року (тоді Закарпаття належало Австро-Угорщині), під час прокладання залізничної колії, інженери припустили, що десь у цій місцині має бути центр Європи. Віденські вчені підтвердили їхні здогадки. Для засвідчення цієї знахідки було встановлено геодезичний знак у вигляді бетонної плити.

Щоправда, **гіпотетичний** центр Європи залежить від способу вимірювання. Так, за сучасними розрахунками, Угорщина, Естонія та Білорусь мають підстави стверджувати, що серце Європи знаходиться саме в їхніх країнах. На це також можуть претендувати Польща і Словаччина *(З інтернету)*.

ІІ. Випишіть 8 словосполучень (на вибір) і визначте їхній вид за способом вираження головного слова.
ІІІ. Усно перекажіть прочитане, скориставшись виписаними словосполученнями.

ДЛЯ ВАС, ДОПИТЛИВІ

Чи знаєте ви, що в грецькій міфології одну з дев'яти муз – покровительку історії – звуть Кліо? Якщо ви цікавитеся українською історією, зверніться до книжки **Михайла Слабошпицького «З голосу нашої Кліо»**. Ця книжка поведе вас складними й драматичними дорогами національної історії, на яких ви зустрінетеся з багатьма видатними доньками й синами нашого народу.

37 I. Випишіть з кожного речення словосполучення та накресліть схеми цих словосполучень.

1. В пахучій хмарі дощової глиці стоїть туман... 2. І сонний гриб в смарагдовій куфайці дощу напився і за день підріс. 3. Малі озерця блискають незлісно, колише хмара втомлені громи. 4. Співає ліс захриплими басами, веде за повід стежечку худу (З творів *Л. Костенко*).

II. Знайдіть і випишіть одне складне речення. Підкресліть у ньому головні члени речення, обґрунтуйте розділові знаки.

38 Хто швидко та правильно випише з речення дев'ять словосполучень?

Ми – молоді господарі землі, яка по-материнськи нас зростила, і піднесла до сонця на крилі, і жар любові в серце заронила *(О. Бойченко)*.

39 Уявіть, що ви маєте розмістити на сайті розповідь про одне з козацьких свят. Скориставшись різними джерелами інформації, складіть і запишіть невеликий текст (7–10 речень) на тему «Покрова – козацьке свято». Використайте запропоновані словосполучення.

цікавість до минулого
гідність народу
козацька слава
збирати інформацію
цифрове покоління патріотів
оборона Вітчизни
історична пам'ять
військові походи
козацькі літописці
відродження козацьких традицій

О. Кулаков. Державотворення *(фрагмент)*

40 І. Спишіть словосполучення, виправляючи допущені граматичні помилки. Скористайтеся поданою нижче довідкою.

Екзамен по математиці, дякувати Петра Максимовича, вибачте нас, докласти зусилля, дорікати мене, зраджувати друзям, глузували наді мною, милувалися з краєвидів, потребувати допомогу, сподіватися допомоги, звітувати за успішність, доглядати за батьками, захворіти бронхітом.

дякувати батькові хворий на грип докласти зусиль доглядати тварин вибачати друзям

ДОВІДКА. *Екзамен із чого, дякувати кому, вибачати кому, докласти чого, дорікати кому, зраджувати кого, глузувати з кого, милуватися чим, потребувати чого, сподіватися на що, звітувати про що, доглядати кого, захворіти на що.*

ІІ. Складіть і запишіть речення з двома виправленими словосполученнями.

Синтаксичний розбір словосполучення

Послідовність розбору

1. Визначити головне й залежне слово.
2. Поставити питання від головного слова до залежного.
3. Визначити вид за способом вираження головного слова.
4. Визначити тип за будовою.
5. Накреслити схему.

Зразок письмового розбору

Знов до мене осінь стука у вікно гілочкою клена золотою (В. Бубир). *Гілочкою золотою* – словосполучення, іменне, просте.

§ 4. РЕЧЕННЯ

Про те, чим речення відрізняються від словосполучень, про види речень за будовою, метою висловлювання та емоційним забарвленням

41 **А.** Зіставте записи двох колонок. Визначте, які приклади – праворуч чи ліворуч – виражають відносно завершену думку.

1. *Вечір полову траву зерно густу сіяв пережовклу.*
2. *Колише пшеничний узбережжя я стежина пам'ять жива.*

1. *І сіяв вечір густу полову на пережовклу суху траву* (В. Симоненко).
2. *Колише на пшеничнім узбережжі мене стежина пам'яті жива* (П. Перебийніс).

Б. Чи можна визначити підмет і присудок у прикладах правої колонки? Якщо так, то назвіть у них підмет і присудок.

В. На основі спостереження зробіть висновок про те, за якої умови певний набір слів може стати реченням.

Роль у мовленні

Основною синтаксичною одиницею є речення. Лише воно здатне повною мірою задовольнити різноманітні потреби людського спілкування. За допомогою речення формуємо, виражаємо й повідомляємо думку.

Речення

Речення – це одне або декілька слів, якими виражаємо відносно закінчену думку.
НАПРИКЛАД: 1. *А хмари бігли, хмари бігли і спотикалися об грім* (Л. Костенко). 2. *Шерех. Шелест. Шепіт диких трав. Диких коней у тумані слід розтанув* (Л. Галіцина).

Зв'язок слів

Слова в реченні пов'язуємо **за змістом** і **граматично**. Граматичний зв'язок здійснюємо за допомогою закінчень і службових слів. В усному мовленні на початок і кінець речення вказує відповідна **інтонація**.

Інтонація

Розділові знаки

На письмі в кінці речення ставимо крапку, знак питання, знак оклику або три крапки.

ЗВЕРНІТЬ УВАГУ!

Щоб певна група слів стала реченням, вона мусить бути інтонаційно оформленою. Будь-яке слово може стати реченням, якщо його вимовити з певною інтонацією. **НАПРИКЛАД:** а) *пожежа*; б) *Пожежа*!

Ознаки речення

Специфічними **ознаками речення**, які відрізняють його від словосполучення, є:
- віднесеність висловлюваного до дійсності. Повідомлюване стверджується або заперечується, сприймається як реальне чи нереальне, можливе чи неможливе;
- змістова та інтонаційна завершеність;
- наявність граматичної основи.

Члени речення

Граматичну основу речення складають **головні** члени речення **(підмет** і **присудок)** або один головний член речення. **Другорядні** члени речення **(означення, додаток, обставина)** утворюють групу підмета і групу присудка.
НАПРИКЛАД:
У сонливій ранковій імлі озветься відлуння тривожне (Г. Чубач).

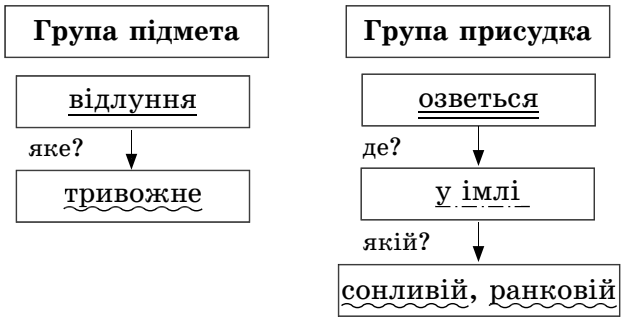

ВИДИ РЕЧЕНЬ		
Критерій	**Види**	**Приклади**
За складом граматичної основи	**двоскладні** *(граматична основа складається з підмета і присудка)*	*Ідуть дощі.*
	односкладні *(граматична основа складається з одного головного члена речення)*	*Осінь.* *Люблю дощі.*
За наявністю другорядних членів речення	**поширені** *(мають другорядні члени речення)*	*Ідуть теплі дощі.* *У лісі осінь.*
	непоширені *(не мають другорядних членів речення)*	*Ідуть дощі.* *Осінь.*
Критерій	**Види**	**Приклади**
За кількістю граматичних основ	**прості** *(мають одну граматичну основу)*	*Ідуть дощі.* *Осінь.*
	складні *(мають кілька граматичних основ)*	*Ідуть дощі, плаче осінь.*

42 ***Коло думок.*** Поміркуйте, чому са́ме речення, а не словосполучення є основною одиницею спілкування.

43 Перебудуйте подані непоширені речення на поширені. Утворені речення запишіть, підкресліть у них граматичні основи.

1. Скрипів клен. 2. Листя шелестить. 3. Чайки летять. 4. Плакало небо. 5. Накрапає дощик.

44 І. Випишіть складні речення. Обґрунтуйте свій вибір.

1. На прикритих снігом ланах де-не-де бовваніє почорнілий бур'ян *(Панас Мирний)*. 2. Завірюха стугоніла, вила, а мороз гострив свій білий ніж *(І. Драч)*. 3. Зимовий вітер хилить вільху на скуту кригою ріку *(Д. Кремінь)*. 4. Сонечко ще не встало, та небо на сході яснішало все більше і більше *(А. Жук)*. 5. І сходило сонце, і місяць вставав, і гуси кричали на фоні заграв *(Л. Костенко)*. 6. І сонце яре з глибини небес сипнуло світанкову позолоту! *(М. Боровко)*. 7. Сяйливо блима яснозорий сад, і місяць тане в ночі на долоні *(Г. Дудка)*.

II. Підкресліть підмети і присудки у виписаних реченнях.
III. Випишіть словосполучення з першого речення.

45 I. Відновіть прислів'я, поєднавши частини складних речень, і запишіть. Підкресліть граматичні основи.

1. Праця чоловіка годує –	літо без хліба.
2. Любиш кататися –	чекай морозу.
3. Недарма кажуть:	люби й санчата возити.
4. Синиці зранку пищать –	діло майстра величає.
5. Зима без снігу –	лінь марнує.
6. Хочеш їсти калачі –	хліб буде родить
7. Грім гримить –	не сиди на печі.

II. Опишіть усно життєву ситуацію, за якої можна було б використати одне з прислів'їв.

46 I. Випишіть спочатку двоскладні речення, а потім – односкладні. Підкресліть граматичні основи.

1. Посеред городу стояв дерев'яний лелека на довгій ніжці *(І. Роздобудько)*. 2. Роздуми обірвав плач **тримісячного** братика *(М. Павленко)*. 3. До школи аж ніяк не тягнуло *(М. Павленко)*. 4. Бурлить родинне джерело добра і ласки *(О. Довгоп'ят)*. 5. Теплий вечір горнеться до землі *(В. Кучер)*. 6. Ключі від важких **металевих** дверей лежали в тому ж мінібагажничку *(В. Шкляр)*. 7. Каші маслом не зіпсуєш *(Нар. творчість)*.

II. Розберіть за будовою виділені слова.

Речення залежно від мети висловлювання поділено на розповідні, питальні, спонукальні.

Розповідне речення

Розповідним називаємо речення, у якому міститься повідомлення про якісь факти, події чи явища дійсності. Інтонація розповідного речення характеризується зниженням тону наприкінці речення. **НАПРИКЛАД:**

Золоте свічадо розливає теплі ноти дня (О. Довгоп'ят).

Питальне речення

Питальним називаємо речення, яке містить запитання, що спонукає співбесідника до відповіді, до роздуму над відповіддю. У таких реченнях тон підвищуємо на тому слові, що містить смислове запитання. У кінці питального речення ставимо знак питання. **НАПРИКЛАД:**

Чом верба свої віти над водою так уклінно нагиба? (П. Усенко).

На початку питального речення можуть стояти питальні займенники (*хто, що, котрий* тощо), питальні прислівники (*як, де, звідки, навіщо, відколи* тощо) і питальні частки (*хіба, невже, чи, що за*). Питання виражається також за допомогою питальної інтонації.

Риторичні питальні речення – це речення, які не вимагають відповіді, адже вона вже міститься в самому питанні. **НАПРИКЛАД:** *Хто сказав, що все уже відкрито?* (В. Симоненко).

Спонукальне речення

Спонукальним називаємо речення, що виражає спонукання до дії у формі прохання, поради, наказу, заборони, вимоги, заклику, перестороги тощо.
НАПРИКЛАД: 1. *Хай собі кружляє, обертається, хоч круг лампочки, земля стара!* (М. Рильський). 2. *Розкажи мені казку теплим голосом ночі, срібним променем дня* (Н. Одинець).
Спонукання найчастіше виражаємо дієсловами наказового способу, інфінітивом, різноманітною за своїм виявом спонукальною інтонацією. Більш піднесеним тоном вимовляємо речення, що виражають наказ, заклик, застереження.

Емоційне забарвлення

Розповідні, спонукальні та питальні речення можемо вимовляти з підсиленою інтонацією, тобто вони стають **окличними**. Окличну інтонацію на письмі передаємо за допомогою знака оклику. Відсутність останнього свідчить про те, що речення є **неокличним**.
НАПРИКЛАД: 1. *Ліси мої, хто вас убереже?!* (О. Пахльовська). 2. *Як стало тепло враз у серці і навколо* (М. Рильський).
Емоційне забарвлення окличних речень залежить від змісту речення. Інтенсивні позитивні емоції виражаємо рівною висхідною інтонацією. Негативні емоції передаємо висхідно-нисхідною інтонацією. **ПОРІВНЯЙМО:**

1. *Який світ широкий!* 2. *Знущання це!*

47 І. Спишіть, уставляючи пропущені букви. Правильність написання перевірте за орфографічним словником.

1. З в..ликим пензлем у в..ликих капцях фарбує гном оранжевий дашок *(Л. Костенко)*. 2. Ти від куща червоної калини свою пр..гаслу душу засвіти *(М. Грищенко)*. 3. З темного моря білявая хвил..чка до приб..режного каменя горн..ться *(Леся Українка)*. 4. Вклоніться, люди, майстрові старому, володареві слова й р..месла! *(П. Перебийніс)*. 5. Дороги нищимо, завалюєм стежки, хоча ніхто за нами не ж..неться *(М. Боровко)*. 6. Хай в маленьких очах відбива..ться світ од маленьких ромашок до стартів в..ликих... *(В. Симоненко)*. 7. Хіба є хто на Землі крилатіший за людину? *(О. Гончар)*. 8. Думи мої, думи мої, лихо мені з вами! Нащо стали на папері сумними рядами? *(Т. Шевченко)*. 9. Не п..тайте мене, що я бачив щодня на війні *(О. Розумов)*.

ІІ. Визначте види речень за метою висловлювання та емоційним забарвленням. Яке з поданих речень є риторичним?

48 I. Прочитайте вірш. Який настрій домінує в ньому: мрійливість, передчуття кохання, радість чи подив?

Ніч повісила жовтий ліхтар над полями.
Зорі, ніби сніжинки, косо падають вниз,
осявають лице, шарудять у нас під ногами
і пропалюють в полі сніговицею витканий плис.
Ти не знаєш, чому так зробилося гарно відразу?
Вчора так не було...
І ніколи так не було!
Просто, може, тому, що сьогодні ми вперше разом
бачим сніг і зірки, що горять у землі над чолом?

Л. Костенко

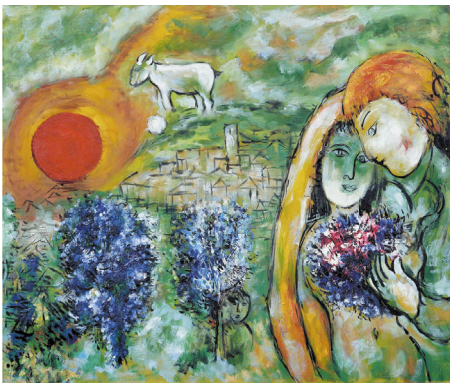

М. Шагал. Закохані із Сен-Поль-де-Ванс

II. Визначте вид кожного речення за метою висловлювання та емоційним забарвленням. Поясніть, з якою інтонацією потрібно вимовляти кожне з них. Прочитайте вірш удруге, дотримуючись визначеної вами інтонації.

49 ***ПОПРАЦЮЙТЕ В ПАРАХ.*** Прочитайте речення. Назвіть одне одному граматичні помилки, які ви помітили. Запишіть речення, уникаючи помилок.

1. Дехто ходить у ліс за грибами, щоб побути наодинці з природою. 2. На ранковій риболовлі можна милуватися із чудового краєвиду. 3. Часто відпочивальники своїми необдуманими вчинками завдають шкоду природі. 4. Відпочиваючи біля річки, не потрібно ігнорувати правилами безпечної поведінки на воді. 5. Заслуговує пошани той, хто бережливо ставиться до природи.

50 ***СИТУАЦІЯ.*** Уявіть, що вхід до певного закладу чи будинку потрібно облаштувати поручнями та нековзким покриттям. Ви вирішили звернутися з такою ініціативою до керівництва закладу чи мешканців будинку. Складіть відповідне висловлення (3–5 речень). Скористайтеся кількома наведеними словосполученнями.

- ✓ повага до людей
- ✓ шанувати старість
- ✓ люди похилого віку
- ✓ особи з інвалідністю
- ✓ безпечне пересування
- ✓ комфортний вхід
- ✓ облаштування входу
- ✓ встановлювати поручні

Синтаксичний розбір простого речення

Послідовність розбору

1. Вид речення за метою висловлювання.
2. Вид речення за емоційним забарвленням.
3. Указати, що речення просте.
4. Визначити граматичну основу та другорядні члени речення.
5. Односкладне чи двоскладне.
6. Поширене чи непоширене.

Зразок письмового розбору

Чому не спить верба в прозору осінь? (М. Стельмах).
Речення питальне, неокл., просте, двоскл., пошир.

51 І. Виконайте письмовий синтаксичний розбір речень.

1. Багряне листя під ногами покірно й тепло шелестить *(В. Сосюра)*. 2. І вийшов Колумб на берег Америки вранці, ступив на траву невідомої досі землі *(Л. Костенко)*. 3. Вересень сипле сині загати, листям багряним шлях застила *(А. Малишко)*. 4. А вгорі гойдався місяць в гамаку нічного неба *(М. Лижов)*. 5. Поїхали на Сквиру, на гриби, на свіже слово, на меди на темні! *(М. Вінграновський)*.

ІІ. Випишіть з речень прислівники.

52 І. Випишіть спочатку прості речення, а потім – складні. Підкресліть граматичні основи.

1. Повітря тремтить від спеки, й у срібнім мареві танцюють далекі тополі *(М. Коцюбинський)*. 2. Оля побігла до своєї зупинки, а дощ летів в обличчя і не вщухав *(Є. Кононенко)*. 3. Тихі сосни до ранку шумлять, мою тугу виказують вітру *(Г. Чубач)*. 4. Дерево стояло ще голе, однак на вітах його починалося пташине життя *(Д. Бедзик)*. 5. А тепер хлопець став свідком важкої, серйозної розмови дорослих людей *(Н. Бічуя)*. 6. Хуртовина ніби трохи стишилась, та все одно йти було тяжко *(М. Стельмах)*. 7. Знову потеплішало, ласкаве повітря долини війнуло в обличчя, а вгорі на чорному тлі замиготіли ясні та великі зірки *(А. Дімаров)*. 8. На вечірньому небі потьмяніли й щезли сріблясті зірки *(М. Стельмах)*.

ІІ. Виконайте письмово синтаксичний розбір останнього речення.
ІІІ. Випишіть слова з орфограмою *«Ненаголошені **е**, **и** в корені слова»*. Обґрунтуйте написання.

§ 5. ПІДМЕТ

Про особливості підмета як головного члена речення, види підметів та способи їхнього вираження

ПРИГАДАЙМО. Які є частини мови? Що таке неозначена форма дієслова?

53 **А.** Прочитайте речення. З'ясуйте, якою частиною мови є виділені слова.

1. *А **грім** по вулицях ходив і цьвохкав батогом сліпучим* (М. Боровко).

2. ***Ми з тобою*** *йдемо стежкою в саду* (М. Рильський).
3. *У великій продовгуватій світлиці за столом сиділо* ***троє*** (Ю. Мушкетик).
4. ***Жити*** *– це не значить тільки брати, а й давати* (Д. Ткач).

Б. Яким членом речення є виділені слова?
В. На основі спостереження зробіть висновок про особливості вираження підмета.

Особливості підмета

Підмет – головний член двоскладного речення, що означає особу, предмет або явище, якому приписується якась дія, стан чи ознака, виражена присудком. Підмет відповідає на питання *хто? що?*.

Способи вираження

Підмет можемо виражати **одним словом** або **сполученням слів.**
Основною формою вираження підмета є називний відмінок **іменника** або **займенника**, рідше – інша частина мови в значенні іменника (прикметник, дієприкметник, числівник, прислівник, вигук).

Способи вираження підмета

	Спосіб вираження	Приклади
ОДНЕ СЛОВО	Іменник у називному відмінку	*Гори мовчать над Дніпром* (В. Сосюра).
	Займенник у називному відмінку	*Тим часом ми проходимо крізь час* (Л. Костенко).
	Прикметник, дієприкметник, числівник, прислівник, вигук у значенні іменника	*1. Старенька подала мені рушник.* *2. Поранені прибували щодня* (О. Гончар). *3. Троє ідуть степами у молодому житі* (М. Нагнибіда). *4. Це «добре» прозвучало тепер м'яко, сердечно* (Ірина Вільде).
	Неозначена форма дієслова (інфінітив)	*Керувати – це передбачати* (М. Стельмах).
СПОЛУЧЕННЯ СЛІВ	Іменник чи займенник у називному відмінку + іменник чи займенник в орудному відмінку з прийменником *з*	*Біля хати на осонні тато з мамою сидять* (Г. Тарасюк).
	Займенники *кожен*, *дехто*, *хтось* та ін. + іменник чи займенник у родовому відмінку множини з прийменником	*Нехай кожен із нас пізнає себе* (Ю. Мушкетик).

Продовження таблиці

СПОЛУЧЕННЯ СЛІВ	Сполучення з кількісним значенням (числівник у називному відмінку, займенник *скільки* чи прислівники *мало*, *чимало*, *багато* + іменник, займенник чи прикметник у родовому відмінку множини)	*1. І три тополі стали на сторожі* (Б. Стельмах). *2. Багато громів упадало з неба* (А. Малишко).
	Складна власна назва	*А Шлях Чумацький теплою стежиною вертається в історію назад* (О. Чухонська).
	Фразеологізм	*Бити байдики – улюблена справа ледарів.*
	Інші сполучення, зокрема зі значенням сукупності, міри, обсягу (іменник у називному відмінку зі значенням сукупності, міри, обсягу + іменник у родовому відмінку)	*1. Край неба жеврів рожевим вогнем.* *2. Група приїжджих зупинилася в готелі.*

ЗВЕРНІТЬ УВАГУ!

Щоб перевірити, чи правильно визначено підмет, спробуйте замінити його займенниками *він, вона, воно, вони* в називному відмінку. Якщо в реченні така заміна можлива, то це підмет, якщо ні – то додаток або звертання. **НАПРИКЛАД**, у реченні «*Траву скошено*» не можна замінити слово *траву* займенником *вона*. А в реченні «*Трава зазеленіла*» така заміна можлива.

54 І. Спишіть речення, розкриваючи дужки. Які підмети виражено сполученням слів?

1. Правічну думу думають ліси, вгрузають в мох столітні дідугани *(Л. Костенко)*. 2. Три зозулі грають в грі семибарвистій *(А. Гарасевич)*. 3. «Будь ласка» не кланяєт(ь)ся, «спасибі» спини (не)гне *(Нар. творчість)*. 4. Усяк розумний по-своєму *(Нар. творчість)*. 5. А Шлях Чумацький теплою ст(е,и)жиною вертається в історію назад *(О. Чухонська)*. 6. О, скільки спогадів дарує цей клаптик рідної землі! *(О. Підсуха)*. 7. Шукати славу – суєта. Дістати славу – щастя. Заслужити її – честь *(О. Духнович)*.

ІІ. Складіть і запишіть речення з підметом, вираженим сполученням слів.

55 Визначте підмети в поданих реченнях. Поясніть свою думку. Відповідь звірте з міркуванням, поданим нижче.

1. Справа миру – священна. 2. Рівень успішності в класі – високий. 3. Стати переможцем – його мрія.

МІРКУЙМО. У першому реченні підкреслюється, що священною є саме справа миру. Тому підметом є словосполучення *справа миру*. Основне значення таких підметів зосереджено в залежному слові словосполучення.

56 І. Випишіть речення, у яких підмети виражено сполученням слів. Визначте спосіб вираження підмета в кожному випадку.

1. Сніп пшеничний важкий і пахучий пливе в повітрі *(Ю. Яновський)*. 2. На підлозі бавилося двоє діток *(Ірина Вільде)*. 3. Ще кілька людей схопилися на ноги *(Ю. Бедзик)*. 4. Скидає Київ животворний сон з плечей своїх, туманами укритих *(М. Рильський)*. 5. Кілька вовків крутилися позаду, тупцювали, підскакували, одбігали назад і знову верталися до зграї *(Ю. Мушкетик)*. 6. Славко лежав на вигрітій сонцем траві *(В. Кучер)*. 7. Дві високі стіни лісу обступили білу пухову дорогу *(І. Нечуй-Левицький)*. 8. Сніг з морозом поморозив всі на полі квіти... *(Леся Українка)*. 9. Тонкий лист, облітаючи з жовтих дерев, лягає на плечі *(О. Гончар)*. 10. Хвилею зеленою здіймається навесні Батиєва гора *(М. Рильський)*.

ІІ. Підкресліть граматичні основи.
ІІІ. Складіть і запишіть два речення зі словами *Велика Ведмедиця* (назва сузір'я) і *ведмедиця* в ролі підметів.

57 І. Прочитайте текст. Чи вважаєте ви проблему, порушену в тексті, актуальною сьогодні? Відповідь поясніть.

ДЕФІЦИТ ВОДНИХ РЕСУРСІВ

Питна вода має першочергове значення для здоров'я людини. Проблему недостатньої кількості питної води розглядають як глобальну проблему сучасності.

Зміна клімату, забруднення прісноводних екосистем призводять до скорочення водних ресурсів. Причиною забруднення є промислові викиди, змиви добрив із полів, а також проникнення солоної води в прибережних зонах у водоносні шари через відкачування ґрунтових вод.

Дефіцит чистої води змушує людей використовувати для пиття воду з небезпечних джерел. Це призводить до погіршення стану здоров'я, розвитку захворювань *(За матеріалами вікіпедії)*.

ІІ. Випишіть із кожного речення підмет і присудок.

III. Складіть висловлення-роздум (10–12 речень) на тему бережливого ставлення до водних ресурсів.

58 Складіть і запишіть п'ять речень, використавши подані сполучення слів (на вибір) у ролі підметів. Підкресліть граматичні основи. Визначте способи вираження підмета.

Кожен із нас, кінець вересня, початок вистави, чотири хвилини, група артистів, багато квітів, Південний Буг, Петро Іванович.

59 I. Випишіть речення з підметом, вираженим одним словом, а потім – з підметом, вираженим сполученням слів.

1. Ми з нею довго в полі говорили, не чули навіть гуркоту доріг *(Л. Костенко)*. 2. Тебе цей сад прийняв гостинно в свою заквітчану сім'ю *(Д. Луценко)*. 3. Князь Володимир Великий на своєму гербі карбував тризуб *(З довідника)*. 4. Майже три роки **минуло** від того далекого світлого дня *(О. Гончар)*. 5. Кожен із бійців знав, що небезпека подвоїлася *(О. Гончар)*. 6. І його підхопили з десяток рук, сильно підкинули вгору... *(І. Ле)*. 7. Але дехто з учнів викликав у нього глибоке **занепокоєння** *(О. Донченко)*. 8. Гучне «Ура!» пронеслося тоді над лугами... *(Л. Первомайський)*.

II. Підкресліть граматичні основи.
III. Доберіть синоніми до виділених слів.

§ 6. ПРИСУДОК

Про особливості присудка як головного члена речення, види присудків та способи вираження їх

ПРИГАДАЙМО. Які є форми дієслова?

60 **А.** Якою частиною мови та яким членом речення є виділені слова?

1. *Я сорочку з бабиної скрині* ***привезла*** *із рідного села* (В. Ковалівська).
2. ***Ридав, сміявся*** *в тишині рояль* (О. Ющенко).
3. *Лиш тумани* ***снують*** *верболозами* (Л. Завіщана).

Б. Визначте час дії, число виконавців (однина, множина) у кожному реченні.
В. Зробіть висновок про те, який член речення є основним носієм граматичного значення всього речення.

Особливості присудка

Присудок – головний член двоскладного речення, який означає дію, стан або ознаку предмета, названого підметом. Присудок відповідає на питання *що робить підмет? що з ним робиться? який він є? хто він є? що він є?* **НАПРИКЛАД:** *Тихі сосни до ранку шумлять, мою тугу виказують вітру* (Г. Чубач).
Підмет і присудок залежні один від одного. При цьому присудок є основним носієм граматичного значення всього речення.

Види присудків

- Простий
- Складений
  - Іменний
  - Дієслівний

Простий присудок

Простий присудок виражається особовим дієсловом, а також неозначеною формою дієслова. **НАПРИКЛАД:** 1. *Хай любов'ю нашою святиться чарівна криничка-крижаниця* (П. Перебийніс). 2. *Б'є осінь в бубон золотий холодними вітрами* (В. Сосюра).

ЗВЕРНІТЬ УВАГУ!

Присудок, виражений дієсловом у складеній формі майбутнього часу або фразеологізмом, також є простим. **НАПРИКЛАД:** *А тепер будемо вечеряти* (В. Собко). Тут присудок *будемо вечеряти* означає *вечерятимемо*.

Складений дієслівний присудок

Складений дієслівний присудок складається з **неозначеної форми дієслова** (інфінітива) й **допоміжного дієслова**. Основним компонентом складеного дієслівного присудка виступає інфінітив (називає конкретну дію). Допоміжне дієслово передає граматичне значення способу, часу, особи, числа.

Допоміжні слова

У ролі **допоміжних** слів можуть бути:

- дієслова зі значенням початку, кінця, продовження дії (*почати, стати, кинутися, перестати, зостатися, продовжувати* тощо). **НАПРИКЛАД:** *Дідусь почав переходити через дорогу*;
- дієслова зі значенням можливості, неможливості дії, прагнення, бажання (*мусити, уміти, хотіти, треба, бажати, думати, любити* тощо). **НАПРИКЛАД:** *Дідусь хотів перейти через дорогу*;
- прикметники типу *радий, здатний, ладен* тощо. **НАПРИКЛАД:** *Дідусь здатний був перейти через дорогу*.

Складений іменний присудок

Складений іменний присудок складається з **іменної частини** (іменника, прикметника, дієприкметника, займенника, числівника) і **дієслова-зв'язки**. Іменна частина є носієм лексичного значення присудка, а дієслово-зв'язка – граматичного.

Дієслово-зв'язка

У ролі дієслова-зв'язки найчастіше вживаємо слова *бути, стати, становити, являти, називатися, вважатися, зватися, доводитися, лишатися, прикидатися* тощо. До іменної частини можуть входити сполучники *як, мов, точно* та ін.

НАПРИКЛАД: 1. *Ніч була ясна, я стежками біг* (Д. Павличко). 2. *Київ стає не тільки духовним, а й освітнім центром* (І. Гирич).

ЗВЕРНІТЬ УВАГУ!

Дієслово-зв'язка ***бути*** у формі теперішнього часу (***є***), як правило, опускається. Присудок із пропущеною дієслівною зв'язкою вважається складеним іменним із нульовою зв'язкою. **НАПРИКЛАД:** *Паляниця – хлібові сестриця*.

61 **ПОПРАЦЮЙТЕ В ПАРАХ.** Знайдіть серед поданих речень два зі складеним дієслівним присудком і два – зі складеним іменним. Обґрунтуйте свою думку.

1. Дідусь і дня не міг прожити без читання у свої сімдесят п'ять *(О. Квітневий)*. 2. Ніколи пить ворожі коні не будуть воду у Дніпрі *(В. Сосюра)*. 3. Обличчя її стало мов білий камінь *(О. Гончар)*. 4. Гарним був Київ у цей свіжий осінній ранок *(В. Собко)*.

62 I. Спишіть речення. Підкресліть граматичні основи. Усно визначте види присудків у кожному реченні та способи їхнього вираження.

1. Спочатку хлопці **вагалися**, але сьогодні остаточно й твердо задумали йти на фронт *(В. Кучер)*. 2. У головній залі на Софійку хлюпнула хвилююча легка мелодія *(М. Павленко)*. 3. Колишній замок, видно, був розкішний *(М. Павленко)*. 4. Од переляку на його лобі виступив холодний піт *(І. Нечуй-Левицький)*. 5. Край дороги синіли чагарі достиглого терну *(В. Шкляр)*. 6. Серед ночі той **путівець** міг намацати копитами тільки кінь *(В. Шкляр)*.

II. Поясніть лексичне значення виділених слів.

63 I. Спишіть речення, уставляючи на місці пропуску одне з поданих допоміжних дієслів чи дієслів-зв'язок. Ви можете використати кожне з дієслів лише один раз.

починають | любить | бути | намагається | залишається | починають

1. Дощові хмари завжди [...] формуватися над морями й океанами. 2. Дехто [...] гуляти під дощем, а дехто з першими краплями дощу [...] сховатися вдома. 3. Дощ може [...] сліпим, або грибним, крижаним, а ще радіоактивним, кислотним і навіть зоряним. 4. За народними прикметами, після дощу [...] рости гриби; звідси й назва – грибний дощ. 5. Людина [...] під дощем сухою, якщо перебуває в пустелі, оскільки краплі, випаровуючись, просто не долітають до землі.

II. Підкресліть утворені присудки й визначте їхній вид.
III. Складіть і запишіть речення про дощову погоду зі складеним присудком.

64 I. Спишіть речення з простим присудком, а потім – зі складеним. Підкресліть граматичні основи.

1. В українських родинах рушник завжди був серед найважливіших сімейних набутків *(М. Чудна)*. 2. Наш Довженко був найсучаснішою людиною серед митців кіно *(Ю. Яновський)*. 3. Скрипка нас у танець кличе золотими голосами *(Б. Стельмах)*. 4. Лісову тишу напівсонного осіннього пралісу враз наповнило **дзюрчання** невеличкого потічка *(М. Шумило)*. 5. Наша ціль – людське щастя і воля *(І. Франко)*. 6. У дощовий день багато хто береться напоїти курей *(Нар. творчість)*.

II. Поясніть, як ви розумієте зміст останнього речення.
III. Виділене слово запишіть фонетичною транскрипцією.

65 I. Перебудуйте подані речення з простими присудками на речення зі складеними дієслівними присудками. За потреби використайте допоміжні дієслова з довідки. Утворені речення запишіть, підкресліть присудки.

ЗРАЗОК. *У гурт збираються лелеки. – У гурт починають збиратися лелеки.*

1. Осінь, поки непомітно, **визирає** з усіх шпаринок *(О. Делеменчук)*. 2. Улітку в спраглому небі гойдається вітер одвічних лип *(О. Гаран)*. 3. Утік за ліс холодний вітрюган *(Ю. Вавринюк)*. 4. На сході багряно **палав** місяць *(Ю. Збанацький)*. 5. А досвіток вже стукає в вікно, навшпиньки підкрадається до ліжка *(Л. Завіщана)*. 6. Уже не кує зозуля в кленах... *(В. Сосюра)*.

ДОВІДКА. *Почати, продовжувати, хотіти, намагатися, закінчувати, не переставати, переставати, мусити.*

II. Доберіть синоніми до виділених слів.

ЗВЕРНІТЬ УВАГУ!

Щоб правильно визначити синтаксичну роль дієслова в **неозначеній формі** (інфінітиві), треба:
а) визначити, хто виконує дії, названі особовим дієсловом та інфінітивом. Якщо виконавці різні, то інфінітив не входить до складу присудка. **НАПРИКЛАД:** *Учитель попросив Сергія трохи зачекати.* (Чекати буде не вчитель, а Сергій);
б) визначити, чи не вказує інфінітив на мету дії, названу особовим дієсловом. Якщо так, то інфінітив є обставиною. **НАПРИКЛАД:** *Птахи злетілися* (для чого?) *спати*. **ПЕРЕВІРЯЄМО:** *Птахи злетілися для того, щоб спати.*

66 Спишіть речення, підкресліть присудки. У яких із них дієслово в неозначеній формі входить до складу присудка?

1. Ніщо не заважало сталеварові стежити за піччю... *(І. Ле)*. 2. Сашко хотів сказати кілька слів *(О. Квітневий)*. 3. Птиці зелені у пізню пору спати злетілись на свіжий поруб *(Л. Костенко)*. 4. Я прийшла попросити пробачення і побажати тобі всього доброго *(В. Собко)*. 5. Матрос знаками наказав іти за ним *(М. Трулаїні)*. 6. Дід любив спати під дубом *(О. Довженко)*. 7. У небі хмара хмару тягне дощем упасти на хліба́ *(М. Овдієнко)*.

67 Виконайте завдання одного з варіантів.

ВАРІАНТ А. Складіть речення, використовуючи слова *кинутися, почати, мусити, треба* в ролі допоміжних слів у складеному дієслівному присудку. Форму слів можна змінювати.

ВАРІАНТ Б. Складіть речення, використовуючи слова *вважатися, бути, доводитися, називатися* в ролі дієслів-зв'язок у складеному іменному присудку.

ВАРІАНТ В. Складіть речення зі складеним іменним присудком, використовуючи в ролі дієслова-зв'язки дієслово *бути* у формі теперішнього часу.

68 І. Спишіть речення, розкриваючи дужки. Обґрунтуйте орфограми.

1. Досві(д,т)ковий туман білий, густий починав рідшати *(О. Теплий)*. 2. Ми тільки почали розгадувати світ *(Д. Павличко)*. 3. Цілують серце пром(е,и)ні останні, і тихне відгомін пташиних трелів *(Б. Кравців)*. 4. Душа – єдина на землі держава *(Л. Костенко)*. 5. Я хутко наб(е,и)раю повітря й перестаю дихати *(О. Довженко)*. 6. Гарний був Київ у цей свіжий осі(н,нн)ій ранок *(В. Собко)*. 7. Дідусь та рибалки, перехилившись через борт баркас(у,а), почали виб(е,и)рати з моря сітку *(Ю. Збанацький)*. 8. І тільки ворони, не звиклі до тиші, гуртом суп(и,е)речки ведуть голосні *(В. Скомаровський)*.

ІІ. Підкресліть граматичні основи. Визначте види присудків.

§ 7. УЗГОДЖЕННЯ ГОЛОВНИХ ЧЛЕНІВ РЕЧЕННЯ

Про те, у якій формі вживають присудок при однорідних підметах та підметах, виражених сполученням слів

ПРИГАДАЙМО. Які є розділові та протиставні сполучники?

69 **А.** Визначте однорідні підмети. За допомогою яких сполучників їх поєднано?

1. ***Зойкнуло*** *чи то дерево, чи то залізо* (А. Дімаров).
2. *З лісу в широких киреях* ***виходять*** *вечір і туман* (М. Стельмах).

Б. У якій формі (однини чи множини) ужито присудок у кожному з речень?
В. На основі спостереження поясніть, чому біля однорідних підметів в одному реченні присудок ужито у формі однини, а в іншому – у формі множини.

Узгодження присудка з однорідними підметами

Норми	Приклади
Якщо однорідні підмети вжито **без сполучників** або з **єднальними** сполучниками (*і, й, та, ні... ні*), то присудок можна ставити: **у формі однини,** якщо присудок стоїть перед підметами **у формі множини,** якщо присудок стоїть перед підметами або після них	1. *На галявині росла ялина й дуб.* 2. *На галявині росли ялина й дуб.* 3. *Ялина й дуб росли на галявині.*
Якщо однорідні підмети з'єднано сполучниками *а, не тільки... а й, не стільки... скільки*, то присудок уживаємо в **однині**	*Не тільки ялина, а й дуб ріс на галявині.* *Не ялина, а дуб ріс на галявині.*
Якщо однорідні підмети з'єднано **розділовим** сполучником (*або, чи, чи то... чи то*), то присудок уживаємо в **однині**	*На галявині росла ялина чи береза.*

70 Відредагуйте усно речення.

1. Олег і Богдан дивився футбол. 2. Попереду виднілися чи то ліс, чи то гай. 3. Завдання зможуть виконати Олена або Сергій.

71 Спишіть речення, вибираючи форму узгодження присудка з однорідними підметами. Підкресліть граматичні основи.

1. Іноді глибоку тишу (порушує, порушують) стукіт дятла чи шерех збитої білкою кедрової шишки *(О. Донченко)*. 2. Івась і Грицько (йшли, йшов) по боках і (доглядав, доглядали) овечат *(Панас Мирний)*. 3. І (пливе, пливуть) тоненькими, поплутаними струмочками не то думка, не то мрія *(М. Івченко)*. 4. Життя і мрія в згоді не (буває, бувають) і вічно борються, хоч миру прагнуть *(Леся Українка)*. 5. І (відчували, відчував) грек і печеніг відлуння кроків князя Святослава *(В. Симоненко)*. 6. Вона не знає молитви, просто ворушить губами, і (сіється, сіються) сніг чи порох на вії, мокрі від сліз *(М. Савка)*. 7. Закарпатську низовину (перетинають, перетинає) річка Тиса і чимало її правих приток *(З довідника)*.

Складений підмет

- Біля підмета, вираженого сполученням **кількісного** або **збірного числівника з іменником**, присудок ставимо:
а) в однині, якщо увагу зосереджено на кількості виконавців;
б) у множині, якщо увагу зосереджено на назві виконавців.

ПОРІВНЯЙМО:

1. *П'ятеро учнів прийшло на репетицію.*
увагу зосереджено на кількості

2. *П'ятеро учнів прийшли на репетицію.*
увагу зосереджено на виконавцях

- Якщо складений підмет означає **часовий відрізок** (вік людини, кількість років, годин), то присудок ставимо **в однині**. **НАПРИКЛАД:** *Минуло десять років.*
- Якщо до складеного підмета входять слова ***багато, мало, чимало, трохи*** або **іменник зі значенням кількості** (*десяток, сотня, частина, решта, половина, більшість* та ін.), то присудок переважно має форму **однини**. **НАПРИКЛАД:** *Багато людей не змогло потрапити на концерт.*
- Якщо біля складеного підмета стоїть **означення у формі множини**, то присудок ставимо переважно у формі **множини**. **НАПРИКЛАД:** *Оті два роки швидко минули.*

72 І. Прочитайте текст, визначте його основну думку, доберіть заголовок.

У 1655 році в Англії вперше було зроблено спробу науково обґрунтувати шкідливість тютюну. Вчені повідомили, що одна крапля тютюнової олії вбиває кішку, проте очікуваного ефекту це попередження не дало. Наприкінці XIX століття Сполучені Штати Америки очолили боротьбу з курінням. У 1890 році багато штатів цієї країни заборонило (уперше у світі) продавати тютюн неповнолітнім. А в Індії, Ірані та Туреччині за куріння тютюну колись навіть страчували.

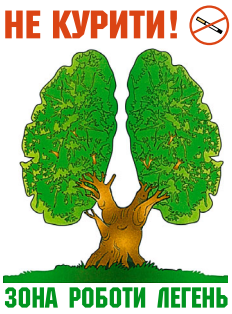

Сьогодні від хвороб, пов'язаних із курінням, у промислово розвинених країнах щороку помирає понад 2 млн осіб. Загальний рівень поширення куріння серед дорослого населення України становить 40 %. Близько ста тисяч українців щороку помирають від хвороб, спричинених нікотином. Ефективна боротьба з курінням повинна передбачати не лише штрафи, а й роз'яснення щодо ризиків *(З газети)*.

II. Визначте головні члени речення. Обґрунтуйте форму узгодження присудків з підметами.

73 Спишіть речення, вибираючи з дужок один із присудків. Свій вибір поясніть.

1. До приходу автобуса в мене (лишалося, лишилися) десять хвилин *(В. Шевчук)*. 2. Шість класів (були, було) його очною освітою *(Л. Вернигора)*. 3. Більшість дворової челяді (подалося, подалася) геть – на вільний хліб, до землі або й до міста *(Ю. Хорунжий)*. 4. Решта квитків на денну виставу (щезла, щезли) з каси *(В. Голота)*. 5. І тепер сила-силенна вудіїв (сидять, сидить) по березі, а я дома *(М. Кропивницький)*. 6. Невеликії три літа марно (пролетіли, пролетіло)... А багато в моїй хаті лиха наробили *(Т. Шевченко)*.

74 Спишіть, правильно узгоджуючи наведені в дужках присудки з підметами.

1. До прибуття автобуса (*залишатися*) кілька хвилин. 2. Більшість громадян (*підтримати*) рішення Кабінету Міністрів. 3. Не тільки крик, а й свист (*тривожити*) вечірню тишу. 4. Закарпатську низовину (*перетинати*) річка Тиса й чимало її правих приток. 5. Чимало людей (*дивитися*) пряму трансляцію вручення премії. 6. П'ять розлогих каштанів (*рости*) серед парку.

§ 8. ТИРЕ МІЖ ПІДМЕТОМ І ПРИСУДКОМ

Про те, коли між підметом і присудком тире ставимо обов'язково, а коли – за бажанням автора

75 **А.** Зіставте речення. У яких із них між підметом і присудком є дієслово-зв'язка?

1. *Квіти є окрасою землі.*	1. *Квіти – окраса землі.*
2. *Тарас був цікавим співрозмовником.*	2. *Тарас – цікавий співрозмовник.*
3. *Сергій був музикантом.*	3. *Сергій – музикант.*

Б. Визначте, якими частинами мови виражено підмети й присудки в наведених реченнях.
В. На основі спостереження зробіть висновок, коли між підметом і присудком ставимо тире.

Ставимо тире

Між групою підмета й групою присудка на місці пропущеної дієслівної зв'язки **є** можемо ставити **тире.**
НАПРИКЛАД: *Природа – наймудріший співрозмовник* (Є. Гуцало).
Відсутність дієслова-зв'язки у вимові позначається паузою.
НАПРИКЛАД: *Я – / громадянин України.*

Тире ставимо обов'язково	Тире не ставимо (або ставимо лише при логічно наголошеному підметі, за наявності паузи між підметом і присудком)
Якщо підмет і присудок виражені іменниками в називному відмінку: *Бджола – відома трудівниця*... (А. Пашківський).	Якщо підмет виражений особовим займенником: *Ми українці*. *Ми – українці!*
Якщо підмет і присудок виражені неозначеною формою: *Правдою дружити – щастя заслужити* (Нар. творчість).	Якщо підмет виражений словами *це, то*: *Це мій будинок*. *Це – мій будинок*.
Якщо один із головних членів виражений неозначеною формою, а другий – іменником у називному відмінку: *Наше завдання – здобувати знання*.	Якщо присудок виражений прикметником, дієприкметником, порядковим числівником: *Найдорожча пісня недоспівана*. *Найдорожча пісня – недоспівана*.
Якщо підмет і присудок виражені числівниками: *П'ять плюс два – сім*.	Якщо перед іменником-присудком є заперечна частка *не*: *Серце не камінь*. *Серце – не камінь*.
Якщо перед присудком є слова *це, то, ось, значить*: *Поезія – це діло совісне*... (А. Малишко).	Якщо присудок має порівняльне значення: *Новорічна ніч як казка*. *Новорічна ніч – як казка*.

ЗВЕРНІТЬ УВАГУ!

Між групами підмета й присудка коми не ставимо, навіть якщо там чуємо паузу.

76 Спишіть речення. Підкресліть граматичні основи. Поставте, де потрібно, тире.

1. Виховання підлітка нелегке завдання. 2. Головне у взаєминах батьків з дитиною це взаєморозуміння. 3. Стратегія батьків сформувати в дитини позицію впевненості. 4. Для дитини цькування це хронічний стрес. 5. Знання без відповідальності шлях у нікуди. 6. Стан здоров'я, розвиток і всебічне виховання дітей першочергова справа.

77 Продовжте подані речення. Запишіть, розставляючи розділові знаки.

1. Україна – це ... . 2. Українці – це ... . 3. Конституція – це ... . 4. Щастя – це ... . 5. Музика – це ... .

78 І. Прочитайте текст уголос. Поясніть інтонацію в реченнях із тире.

БОЙОВЕ МИСТЕЦТВО УКРАЇНЦІВ

На о. Хортиця.
Фото: А. Кондратенко
(ukrainer.net)

Чи не кожен народ світу має свою бойову культуру – традицію, що формувалася в часи воєнних випробувань. Козацький спас дійшов до нас із глибини століть. Він допомагав навіть одному воїну виходити проти кількох ворогів, вести розвідку, бути непомітним у стані супротивника. Спас виховував мужнього бійця із чистою душею та щирим серцем, здатного будь-якої миті стати на захист свого народу. Спас – це світогляд козака, звичай гордої непокори та бойового духу. Тому справжніми «майстрами» бою ставали лише ті, хто загартовувався і фізично, і духовно.

Секрети козацької бойової спадщини не втрачено. Наприкінці минулого століття в Україні розпочався процес відродження національних бойових мистецтв. Запорізька дитячо-юнацька спортивна школа «Спас» – перший освітній заклад в Україні, який навчає цього виду спортивних єдиноборств. Сьогодні спас набув розвитку в багатьох містах країни *(З журналу)*.

ІІ. Визначте стиль тексту. Що виражає заголовок – тему чи основну думку?
ІІІ. Знайдіть і поясніть пунктограму *«тире між підметом і присудком»*.

79 Прочитайте речення, дотримуючись правильної інтонації. Знайдіть підмети, виражені неозначеною формою дієслова (інфінітивом). Поясніть уживання тире та інтонацію речень.

1. І плакати – це також щастя *(О. Олесь)*. 2. Сиротою жити – сльози лити *(Нар. творчість)*. 3. Піймати людину на нещирості було моєю хворобливою втіхою *(Гр. Тютюнник)*. 4. Пізнать себе – то школа нелегка *(П. Воронько)*. 5. Чесно працювати – це і є уміння *(Д. Бедзик)*.

80 ***КОЛО ДУМОК.*** Поміркуйте, у яких із поданих речень тире є обов'язковим. Чим можна обґрунтувати його використання в інших реченнях?

1. Я вперше в Києві. Це місто – прекрасне, як усмішка долі. 2. Марудна справа – жити без баталій. 3. Ти – моє перше кохання. 4. Найвище уміння – почати спочатку життя, розуміння, дорогу, себе (Із творів *Л. Костенко*).

81 Прочитайте виразно речення. У яких із них пауза після особового займенника більша: у реченнях із тире чи в реченнях без тире? У яких реченнях логічний наголос падає на особовий займенник?

1. Ми – діти сонця. 2. Ми патріоти нашої держави. 3. Я – киянин. 4. Я педагог, учитель, вихователь.

82 І. Спишіть речення, розставляючи пропущені розділові знаки. Підкресліть члени речення. Поясніть пунктограми.

Життя наше це подорож а дружня бесіда це візок що полегшує мандрівникові дорогу *(Г. Сковорода)*.

ІІ. ***ПОСПІЛКУЙТЕСЯ.*** Поясніть, як ви розумієте цей вислів Г. Сковороди.

83 Випишіть із тлумачного словника або енциклопедії пояснення трьох слів. Поставте, де потрібно, тире між підметом і присудком.

84 І. Спишіть речення, розставляючи пропущені розділові знаки. Підкресліть члени речення. Поясніть уживання тире.

1. Мій отчий незабутній доме, ти вічний поклик з далини... *(Р. Братунь)*. 2. Я мала кровинка в твоїх венах, де слов'янська зав'язь не згаса *(Д. Луценко)*. 3. Прожити не поле перейти *(Нар. творчість)*. 4. А зачарована Десна безмежно гарна, як весна *(А. Лемпіцький)*. 5. Дружини, матері, кохані хранительки тепла і чар *(М. Боровко)*. 6. Богатирство, чорнобрів'я ось краса мого народу *(П. Тичина)*. 7. Твої вірші думок великий злиток *(В. Симоненко)*. 8. Твоя любов як сміх дитячий *(Д. Іванов)*. 9. Весна дівчисько в ластовинні, ще не ціловане в уста *(Л. Костенко)*.

ІІ. Визначте види речень за метою висловлювання та емоційним забарвленням.

85 І. Прочитайте прислів'я. Поясніть, у яких із них потрібно поставити тире і чому. Як ви розумієте їхній зміст?

1. Осот і лобода для льону біда. 2. Учений без діла хмара без дощу. 3. У поганого майстра і пилка крива. 4. Паляниця хлібові сестриця. 5. Темної ночі і маленький вогник як сонце. 6. З поганого куща і ягода кисла. 7. Ніч ночувати не вік горювати. 8. Голодному світ не милий. 9. Море перепливти не поле перейти. 10. Любити людей це щастя.

ІІ. Напишіть невеликий твір (6–7 речень), останнім або першим реченням якого було б одне з поданих прислів'їв.

§ 9. ПОРЯДОК СЛІВ У РЕЧЕННІ. ЛОГІЧНИЙ НАГОЛОС

Про прямий і непрямий порядок слів у реченні та способи їхнього смислового виділення

86 І. Прочитайте діалог. Поміркуйте, з якою інтонацією треба вимовляти кожну його репліку та які слова слід логічно наголосити.

– Я колись книжку читав, – задумливо сказав Митько, – про те, як на тигрів полюють. Мисливець прив'язує до дерева козеня, а сам сидить у засідці...

– А деякі племена, – вловив я Митькову думку, – риють на стежці, якою звірі ходять на водопій, здоровенну яму...

– Думки читаєш! – радо згукнув Митько. – Ми ці обидва способи поєднаємо.

– А козеня де взяти?

Довірливо дивлячись мені в очі, Митько запропонував:

– А якщо ми прив'яжемо тебе?

– Тобто як це?! – вибалушивсь я.

– Мотузкою, як же ще! А де взять її – я знаю. У клуні висить...

– Ти що, жартуєш?! – не повірив я власним вухам.

– Та які жарти? Чим ти гірший? Мекатимеш потрошку, здалеку й не видно, хто це. Може, чудовисько вилізе з озера, щоб роздивитись. Га? І якраз у яму втрапить. А ми вже вириємо, постараємось.

– Та ти, мабуть, сказився, – обурився я, доп'явши, що Митько й не думає жартувати. – Мене! До дерева! Мотузкою! А як воно ззаду підкрадеться чи збоку? Ти подумав? Себе прив'язуй!

– Хай буду я, – хоробро погодивсь Митько. – Я не якийсь там егоїст. Я згоден. Хоча, ти знаєш, мене можна і не прив'язувати. Козу – інша справа, вона втекла б. А мене можна не прив'язувати. Я і так посиджу.

– Та гаразд уже, – охолов я. – А чому обов'язково комусь із нас? Може, курку? Нічим не гірша.

– Молодець! – вигукнув Митько. – Звичайно, курку! І мороки набагато менше. Та й безпечніше *(За Я. Стельмахом)*.

II. Прочитайте діалог уголос за особами, логічно наголошуючи відповідні слова. Спробуйте передати емоції та почуття персонажів.

Прямий порядок слів

В українській мові порядок слів у реченні вважають вільним, тобто за тим чи тим членом речення не існує суворо закріпленого місця.

Є два типи порядку слів у реченні: прямий і непрямий.

Прямий порядок слів вважають нейтральним, він є характерним для офіційно-ділового та наукового стилів мовлення.

НАПРИКЛАД: 1. *Пилип Орлик вирушає до Європи для переговорів із керівниками великих держав* (М. Слабошпицький). 2. *А сон пливе у тихі верболози* (І. Шарапов).

Розташування членів речення при прямому порядку слів

- Підмет розміщено перед присудком
- Означення розміщено перед означуваним словом
- Додаток розміщено після слів, від яких залежить
- Обставина займає різні місця

Непрямий порядок слів

У разі **непрямого порядку слів (інверсії)** основний зміст речення зберігається, але з'являються додаткові смислові відтінки, посилюється виразність слів.

Непрямий порядок слів використовують у **художньому** та **розмовному** стилях для виділення змістової значущості тих чи тих слів у реченні або для надання фразі особливого стилістичного забарвлення.

НАПРИКЛАД: 1. *По воді-бистрині ніжно-синій день хмарки золоті розіслав* (М. Шпак). 2. *Знов чомусь прийшла хвилина смутку* (М. Руденко).

ЗВЕРНІТЬ УВАГУ!

Порушення правил розташування членів речення може спричинити двозначність висловлювання. Неправильно побудованим є, наприклад, таке речення: *Сашко виконав два дні тому записані вправи*. Із цього речення незрозуміло, що було два дні тому – виконання вправ чи їх записування. Потрібно сказати: *Два дні тому Сашко виконав записані вправи.*

Логічний наголос

Логічний наголос – це виділення більшою силою голосу найважливішого слова в реченні. **ПОРІВНЯЙМО:** 1. ***Завтра*** *відбудеться конкурс*. 2. *Завтра* ***відбудеться*** *конкурс*. 3. *Завтра відбудеться* ***конкурс***.

У наведених реченнях логічно наголошуються виділені слова, бо вони виражають найсуттєвіше в повідомленні. У цьому можна пересвідчитися, поставивши відповідні запитання. Перше речення є відповіддю на запитання *«Коли відбудеться конкурс?»*, друге – *«Чи відбудеться завтра конкурс?»*, третє – *«Що відбудеться завтра?»*.

87 I. Прочитайте речення. У яких із них є непрямий порядок слів?

1. Хвилею зеленою здіймається навесні Батиєва гора *(М. Рильський)*. 2. Солов'їний тихий свист гуляє за долиною *(А. Малишко)*. 3. Травень очі голубі розгубив у травах *(В. Лучук)*. 4. Оця реальна мить вже завтра буде спомином *(Л. Костенко)*. 5. Розвішує кошлатий свій хітон у вікнах снігопад утомлений *(Т. Ганенко-Житовоз)*. 6. Усміхайся – і світ вертатиме тобі усмішку *(І. Томан)*.

II. Визначте частини мови всіх слів першого речення.

88 **ДВА – ЧОТИРИ – УСІ РАЗОМ.** Якої відповіді вимагатиме кожне із запропонованих речень, якщо їх прочитати, логічно наголошуючи підкреслене слово?

Назар завтра їде? Назар завтра їде? Назар завтра їде?

89 I. Прочитайте речення *Я приніс вам книжку* з різною інтонацією так, щоб передати чотири різні змістові відтінки.

II. Спробуйте скласти 3–4 речення, які залежно від інтонації можуть мати різний зміст. Запишіть їх і прочитайте з відповідною інтонацією однокласникам та однокласницям або батькам. Чи зрозуміють вони, про що ви повідомляєте?

90 I. Розгляньте фото. Поміркуйте, чому Україна може пишатися зображеним на фото транспортним засобом, навчальним закладом та музичним інструментом. За потреби скористайтеся електронними джерелами інформації.

Острозька академія

Українська трембіта

Транспортний літак «Мрія»

II. Складіть і запишіть невелике повідомлення (5-6 речень) для Книги рекордів України на одну з тем:

1) про найпотужніший у світі літак,
2) про перший університет Східної Європи;
3) про найдовший у світі музичний інструмент.

Прочитайте своє повідомлення батькам чи комусь зі знайомих. Чи знали вони про ті цікаві факти, про які ви їм повідомили?

III. Визначте, чи є у вашому тексті речення з непрямим порядком слів.

91 Порівняйте два речення. У якому з них головним є повідомлення про те, що саме відбувалося, а в якому йдеться про місце дії? З'ясуйте, яка позиція є найсильнішою для будь-якого члена речення – на початку чи в кінці речення.

1. *У нашій школі відбулися змагання з гімнастики.*
2. *Змагання з гімнастики відбулися в нашій школі.*

ЗВЕРНІТЬ УВАГУ!

Кінець речення – це сильна позиція для будь-якого члена речення, і найпростішим способом виділення якогось слова чи словосполучення є винесення його на останнє місце в реченні.

92 ***ПОПРАЦЮЙТЕ В ПАРАХ.*** Прочитайте речення. Запропонуйте по черзі різні варіанти розташування слів у них. Простежте, як зі зміною порядку слів змінюється зміст та експресивність висловлювання.

1. З грудня журнал «Однокласник» видаватимуть в англомовному варіанті. 2. Контроль якості продукції на заводі здійснюватимуть постійно. 3. Дітей до навчальних закладів підвозять шкільні автобуси. 4. У новому сервісному центрі надають послуги з налаштування телефонів.

93 Поставте усно питання до кожного з наведених речень. З'ясуйте, що нового повідомляється в кожному випадку.

1. У другу зміну вчилися восьмикласники та восьмикласниці. 2. Восьмикласники та восьмикласниці вчилися в другу зміну. 3. До гурту підійшла жінка. 4. Жінка підійшла до гурту.

Михайло Петрович зручно вмостився у своєму улюбленому кріслі, щоб переглянути стрічку новин. Через п'ять хвилин він роздратовано вигукнув: «Я більше ніколи не читатиму цей сайт!» Заспокоївшись, дідусь зачитав своєму онуку-восьмикласнику такі речення з повідомлень:

1. Мамонт після тривалих переговорів із німецькою компанією поповнив колекцію унікальних експонатів музею. 2. Шановний Іване Петровичу, випускники школи запрошують Вас на традиційну зустріч із дружиною, яка відбудеться 18 жовтня. 3. Малиновий напій має багато необхідних для організму дорослих, дітей, вітамінів. 4. Цього року будуть виділені земельні ділянки під забудову хлівів для співробітників заводу.

Поясніть, чому повідомлення так роздратували Михайла Петровича. Як потрібно відредагувати речення?

94 Напишіть твір-мініатюру, у якому був би розгорнений виклад після речення «А справа була така...» або «А йшлося ось про що...».

§ 10. ОЗНАЧЕННЯ

Про узгоджені та неузгоджені означення, способи їхнього вираження та роль у мовленні

ПРИГАДАЙМО. Яку частину мови називають прикметником? Що таке епітет?

95 **А.** З'ясуйте, на які питання відповідають виділені слова. Визначте їхню синтаксичну роль.

1. *Вода спливала на* ***посірілу*** *землю* (З журналу).
2. *Більше вір* ***своїм*** *очам, ніж* ***чужим*** *речам* (Нар. творчість).
3. *Без* ***першої*** *ластівки весна не приходить* (Нар. творчість).
4. *Туман,* ***сполоханий сонцем****, тікає за хату* (А. Корінь).

Б. Визначте частину мови кожного виділеного слова. У якому реченні є дієприкметниковий зворот?

В. На основі спостереження зробіть висновок про способи вираження означення.

Особливості означення

Означення – це другорядний член речення, який називає ознаку предмета і відповідає на питання *який? чий? котрий?*.

Означення залежить від члена речення, вираженого іменником чи займенником, і найчастіше виражається прикметником, дієприкметником, займенником, рідше – іншими частинами мови.

НАПРИКЛАД: 1. *Осінній сад ще яблучка глядить* (Л. Костенко). 2. *Над доріжкою з асфальту дві берізки обнялись* (В. Сосюра).

Поширені означення

Означення, виражене одним словом, називають **непоширеним**, а виражене дієприкметниковим чи прикметниковим зворотом, – **поширеним**.

Узгоджені означення

Узгоджені означення узгоджуємо з означуваним словом у роді, числі, відмінку. При цьому форма означуваного слова веде до зміни форми означення. Узгоджені означення виражаємо прикметниками, дієприкметниками, числівниками, займенниками. **НАПРИКЛАД:** 1. *Твоя цілюща, хлібе, сила тече в моїх набряклих жилах* (Д. Луценко). 2. *Перший день війни видався найдовшим* (Ю. Збанацький).

Неузгоджені означення

Неузгоджені означення виражаємо іменниками, особовими займенниками, прислівниками, інфінітивами, сполученням слів. При цьому зміна форми означуваного слова не веде до зміни форми означення. **НАПРИКЛАД:** 1. *Налилося літо пахощами квітів* (В. Ковалівська). 2. *Думка поїхати на завод спала раптово* (Я. Баш).

ПОРІВНЯЙМО:

Узгоджене означення	Неузгоджене означення
лісові квіти	квіти (*які?*) з лісу
сувора вимога	вимога читати
лісові насадження	насадження з дубків
великий будинок	будинок праворуч

96 I. Прочитайте текст. Доберіть до нього заголовок, який відображав би його основну думку.

Молодята.
Світлина 1920 року

На жаль, гарні традиції потроху забуваються. Ми швидше висадимо ранній персик, скоростиглий абрикос, утішатимемося хатнім лимоном, але забуваємо озеленити околицю молодим дубком чи кущем калини. А був же в нас в Україні прекрасний звичай: народився син – висаджували два жолуді, з'являлася донька – висівали калинове зерня. У цьому мудрому обряді глибокий символ – красивого й корисного. Бо жодне весілля не обходилося без калини, якою прикрашали коровай та вінець молодої, а дубки символізували, що юній родині потрібні підвалини для нової оселі. Чи не звідси таке поетичне весільне побажання: «Дарую два кущі калиноньки, щоб мати дві дівчиноньки, а ще два дубочки – на синочки!»? (За *В. Скуратівським*)

II. Знайдіть у тексті щонайменше десять означень.

III. Перегляньте за QR-кодом трейлер документального фільму-реконструкції «Весільний спадок» і дізнайтеся більше про давні обряди українців.

97 І. Запишіть подані словосполучення, замінивши в них узгоджені означення на неузгоджені й навпаки.

ЗРАЗОК. *Глиняний глечик – глечик із глини.*

Бальна сукня, людська пам'ять, футбольна команда, робітник без досвіду, бутербродне масло, оливкова олія, ваза з кришталю, експонат музею, вода з моря, яблуневий цвіт, автобус для школи.

ІІ. Із трьома утвореними словосполученнями складіть і запишіть речення. Підкресліть граматичні основи та означення.

ЗВЕРНІТЬ УВАГУ!

Правильно ставте питання та визначайте синтаксичну роль іменників у конструкціях такого типу:

який? *сік з полуниць;* чия? *шапка брата;* які? *двері на балкон;*

яка? *прірва без дна;* яке? *світло від лампи;* який? *костюм для театру*

98 І. Спишіть словосполучення. Поставте питання від головного слова до залежного. Зауважте: в усіх випадках залежний компонент називає ознаку предмета.

Діти шкільного віку, проміння сонця, час сподівань, кухоль із глини, чоловік років сорока п'яти, картина художника, дорога праворуч, хлібороби України, план на рік, стежка до ставка, час іти, лавка біля воріт, читання вголос, прохання виходити.

ІІ. Складіть і запишіть речення з трьома словосполученнями (на вибір).

99 І. Спишіть, розкриваючи дужки. Правильність написання перевірте за орфографічним словником. Обґрунтуйте орфограми.

1. Пл(е,и)вуть і пл(е,и)вуть колискові фр(е,и)гати, летять космонавти на крилах **лелек** *(Л. Костенко)*. 2. І стиглі пр(е,и)солодкі полуниці там на очах палали і росли *(М. Рильський)*. 3. І знову теплі пальці сонця хвилюють радіс(т)ний бузок *(В. Гнатюк)*. 4. Я думаю про горде право **підводити** сонця з імли... *(В. Коротич)*. 5. Прямо насупроти школи стояв будиночок **для вчителів** *(М. Стельмах)*. 6. Дівчина в рожевому намисті дивиться на сонце (з)під руки *(М. Гірник)*. 7. Дивиться двір твій на місяць в підзорну трубу криниці *(Ю. Ряст)*.

ІІ. Підкресліть означення. Які з них узгоджені, а які – неузгоджені? Доведіть, що виділені слова є означеннями. На які питання вони відповідають? Чим виражені?

100 Прочитайте речення. Випишіть словосполучення з неузгодженими означеннями. Поставте питання від головного слова до залежного.

1. У Василька була мрія винайти машину часу. 2. Дорога ліворуч була широкою. 3. Командир дав наказ виступати. 4. Сергій часто згадував день приїзду. 5. Гості Львова відвідують історичні місця. 6. Зайшов хлопець років дванадцяти. 7. Дорога до Харкова була неблизькою. 8. У мене виникло бажання побачити захід сонця на березі океану. 9. Солдати мали завдання вийти до набережної.

101 Складіть і запишіть речення, використавши подані слова й сполучення слів у ролі неузгоджених означень.

З металу, ліворуч, у три поверхи, прочитати, у клітинку, середніх років.

102 І. Запишіть вірш під диктовку. Написане уважно звірте з надрукованим.

Прокотилась луна, що не варто іти назад.
Зафіранені вікна і синя прозора сутінь.
У жасминовій повені мліє вечірній сад,
Розкошуючи німо в солодкій своїй отруті.
Розсипається гравій, і сухо рипить жорства.
Фортеп'янний ноктюрн із розчинених вікон дому.
Я сюди не пове́рнусь. Волого блищить трава
Під моїми ногами. У білому сяйві нічному –
Павутинка тоненька. Між пальцями – срібна тінь.
Ця мелодія вічна: тече-кровоточить вена.
Розмотавши клубок недитячих своїх хотінь,
Я втікаю у ніч по прозорих слідах Шопена.

М. Савка

ІІ. Визначте художні засоби, зокрема художні означення (епітети). Простежте, як вони допомагають досягти образної виразності тексту.
ІІІ. Підкресліть означення, укажіть, узгоджені вони чи неузгоджені. Чим виражені?

§ 11. ПРИКЛАДКА ЯК РІЗНОВИД ОЗНАЧЕННЯ

Про те, що таке прикладка, як її визначити та правильно написати

ПРИГАДАЙМО. Які іменники є власними назвами? Що таке родове й видове поняття?

103 Прочитайте речення. На які питання відповідають виділені слова, що вони означають, якою частиною мови виражені? Чи можна вважати їх означеннями? Чому?

1. Село **Троянівка** гніздиться в долині *(Г. Тютюнник)*. 2. Місто **Луцьк** оточене з трьох боків крутими вишнами річки **Стир** *(З довідника)*.

Особливості прикладки

Прикладка є різновидом означення, вона вказує на ознаку предмета та водночас дає йому іншу назву. **НАПРИКЛАД:** 1. *Доїхали до станції метро* ***«Золоті Ворота»***. 2. *До острова* ***Крит*** *наблизився корабель* ***«Вікторія»***. 3. *Туристи піднялися на гору* ***Ельбрус***. 4. *Колись Дніпро підіймав гори-****хвилі***.

Прикладка за змістом конкретніша від означуваного іменника, бо вона уточнює його, дає якісну характеристику. **НАПРИКЛАД:** *країна-інвестор, лікар-терапевт, жінка-одеситка, хлопець-патріот, дуб-велетень, місто Чернівці, Десна-ріка, озеро Синевир, кав'ярня «Смаколики», завод «Запоріжсталь», мережа «Фейсбук»*.

Прикладка

Вказує на:	Вказує на назви:
вік людини, місце проживання, професію, рід занять, національність, родинні стосунки; якісну характеристику особи чи предмета	вулиць, сіл, міст, рік, морів, озер, планет, книг, газет, журналів, телепередач, музичних творів, а також умовні назви кораблів, портів, станцій, кінотеатрів, підприємств, організацій і под.

У словосполученнях, які складаються із загальної назви та власного імені, по батькові, прізвища людини, **прикладкою є загальна назва.** **НАПРИКЛАД:** *учениця Ковальчук, академік Борис Патон.*

ЗВЕРНІТЬ УВАГУ!

Прикладку до означуваного слова можемо приєднувати за допомогою слів *імені*, *пам'яті*, *на ім'я*, *наприклад*, *тобто*, *як*, *або* і под. **НАПРИКЛАД:** *гімназія* ***імені В. Стуса****, алея* ***пам'яті Героїв Небесної Сотні****, бібліотека* ***імені Олени Пчілки***.

104 Прочитайте, поставте питання від головних слів до залежних. Укажіть прикладку й означуване слово. На що вказує прикладка в кожному випадку?

Озеро Байкал, гора Еверест, готель «Харків», журнал «Соняшник», інженер-дослідник, бульвар Тараса Шевченка, воїн-герой, воїн-переможець, бджола-золотоноша, вечір-князь, красень-місяць, донька-студентка, дівчина-грузинка, місто Тернопіль, лікар-терапевт, песик Жук.

105 **КОЛО ДУМОК.** І. Чому прикладку вважають особливим видом означення?
ІІ. Поміркуйте, чи є прикладка в таких сполученнях слів: *хліб-сіль*, *батько-мати*. Свою відповідь звірте з міркуванням, поданим нижче.

МІРКУЙМО. Основною особливістю сполучення з прикладкою є його співвіднесеність з одним поняттям. І прикладка, і пояснюваний іменник є різними назвами одного й того самого предмета. У названих вище сполученнях компоненти означають два різні предмети і виступають як рівноправні елементи. Отже, тут немає прикладок.

106 Спишіть речення, підкресліть прикладки й означувані ними слова як члени речення. Укажіть, чим вони виражені. Поясніть роль прикладки в мовленні.

1. Я хочу на озеро Світязь, в туман таємничих лісів *(Л. Костенко)*. 2. Ще у жовтні в Пісках Олексій зняв чудовий портрет кулеметника Івана *(С. Лойко)*. 3. А друзі кажуть: нащо він тобі, цей кущ-дикун *(М. Рильський)*. 4. Ріка Супій, і що там тої річечки? *(Л. Костенко)*. 5. У довгому, покрученому ярку розкинулось село Семигори *(І. Нечуй-Левицький)*. 6. Не спочивать пішла в снопи, пошкандибала Івана-сина

годувать *(Т. Шевченко)*. 7. А човен «Ластівка», мов птиця, летить на крилах-парусах *(В. Скоромовський)*. 8. Вдяг ясен-князь кирею золоту, а дика рожа – буйнії корали *(Леся Українка)*.

107 І. Прочитайте речення. Випишіть прикладки та означувані ними іменники.

1. Засновником соціальної мережі **«Фейсбук»** є американський програміст Марк Цукерберг. 2. Оперу **«Тарас Бульба»** написав композитор Микола Лисенко за сюжетом повісті прозаїка Миколи Гоголя. 3. Князь Ярослав Мудрий розширив межі стародавнього Києва. 4. У 2008 році за результатами опитування громадської думки академіка Миколу Амосова було визнано другим після Ярослава Мудрого великим українцем. 5. У Туреччині обвалився недобудований міст-гігант.

ІІ. Обґрунтуйте написання в лапках виділених слів.

Дефіс

Прикладку з означуваним словом пишемо **окремо** або **через дефіс**.

1. Якщо спочатку йде родове поняття (ширше), а потім видове (вужче), то прикладку пишемо **окремо**, якщо ж навпаки – то **через дефіс**. **ПОРІВНЯЙМО:**

трава *звіробій* — родове, видове

звіробій-трава — видове, родове

АЛЕ: *жук-короїд, льон-довгунець, заєць-русак, гриб-паразит*. У цих словах прикладка входить до складу терміна.

2. Якщо спочатку йде загальна назва, а потім власна, то прикладку пишемо **окремо**, якщо ж навпаки – то **через дефіс**. **ПОРІВНЯЙМО:** *ріка Десна – Десна-ріка, озеро Світязь – Світязь-озеро*.

красуня *Марія* — загальна, власна

Марія-красуня — власна, загальна

3. В інших випадках прикладку з означуваним словом зазвичай пишемо **через дефіс** – незалежно від її місця. Це, зокрема, прикладки, які характеризують предмет за якісними ознаками, за віком, за національністю, за місцем проживання, за фахом. **НАПРИКЛАД:** *учитель-мовник, мовник-учитель, хлопчик-малюк, калина-красуня, поет-романтик, відповідь-репліка*.

Пишемо в лапках

Умовні власні назви підприємств, установ, організацій, творів мистецтва, журналів, газет, пароплавів тощо пишемо **в лапках**. Прикладки, приєднувані до означуваних слів за допомогою слів *імені, пам'яті, на ім'я, по імені*, в лапки **не беремо**. **НАПРИКЛАД:** *кінотеатр «Київська Русь», журнал «Всесвіт», Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова*.

108 І. Запишіть словосполучення у дві колонки, знімаючи риску: а) ті, що пишуться через дефіс; б) ті, що пишуться окремо. Поясніть написання.

Риба/карась, ворон/птах, вітер/пустун, квітка/ромашка, нарцис/квітка, дуб/дерево, Дніпро/ріка, ріка/Дніпро, Полтава/місто, поет/початківець, журнал/«Київ», льотчик/Онищенко, Онищенко/льотчик, льон/довгунець, трава/звіробій, жар/птиця, сніжинки/пушинки, деревій/трава, одуд/птах, птах/одуд, зима/лихоманка, мати/Катерина, Катерина/мати, батько/чабан, твір/опис, жук/короїд, рута/м'ята, ріка/Роставиця, безхатько/пес.

ІІ. З одним словом кожної колонки (на вибір) складіть і запишіть складні речення.

учень-відмінник
дуб-велетень
лікар-терапевт
дівчина-українка
студент-білорус
хлопець-киянин
дівчинка-семилітка

109 Складіть і запишіть діалог (8–10 реплік), можливий між вами і приятелем або приятелькою з іншої країни, про визначні та цікаві місця вашого міста (села). Використайте в діалозі прикладки, зокрема й такі, що виражені власними назвами.

Львівський театр опери та балету ім. С. Крушельницької

§ 12. ДОДАТОК

Про те, які додатки є прямими, а які – непрямими, та про форми їхнього вираження

ПРИГАДАЙМО. Який відмінок називають прямим, а які – непрямими?

110 **А.** Визначте частину мови кожного підкресленого в реченнях додатка.

1. *Смаглява ніч в колисці гір гойдала місяця малого* (Д. Павличко).
2. *Кличуть нас у мандри океани...* (В. Симоненко).
3. *Красива осінь вишиває клени червоним, жовтим, срібним, золотим* (Л. Костенко).

1. *Високе небо грається струмком* (М. Боровко).
2. *Десь грає ніч на скрипці самоти* (Л. Костенко).
3. *Я натомився від екзотики, від хитро вигаданих слів* (М. Рильський).

Б. На яке питання відповідає кожен додаток? Від якого члена речення залежить?
В. На основі спостереження зробіть висновок про додаток як член речення.

Особливості додатків

Додаток – це другорядний член речення, що означає предмет, на який спрямована дія або щодо якого ця дія відбувається. Додатки відповідають на питання непрямих відмінків: *кого? чого? кому? чому? кого? що? ким? чим? на кому? на чому?*.
Додаток виражено найчастіше іменником, займенником або іншою частиною мови в значенні іменника.

НАПРИКЛАД: 1. *З усіх-усюд мені Вітчизну видно* (В. Сингаївський). 2. *Три явори посадила сестра при дорозі* (Т. Шевченко). 3. *Сміливого і куля не бере* (Нар. творчість).

ЗВЕРНІТЬ УВАГУ!

Додаток може бути виражений неозначеною формою дієслова (інфінітивом). **НАПРИКЛАД:** 1. *Я так люблю* (що?) *сіяти* (О. Довженко). 2. *А дай* (що?) *жити, серцем жити і людей любити* (Т. Шевченко).

Види додатків

Додатки, крім тих, які виражено неозначеною формою дієслова, поділено на прямі й непрямі.

Прямий додаток	Непрямий додаток
Означає предмет, на який безпосередньо спрямована дія. Стоїть у формі знахідного відмінка без прийменника: 1. *Сашко поклав книжку.* 2. *Звістка облетіла село.*	Означає предмет, на який дія безпосередньо не спрямована. Стоїть у формі будь-якого непрямого відмінка, крім знахідного без прийменника: 1. *Сонце пробивається крізь хмари.* 2. *Нам було весело.*

Форма родового відмінка

Прямий додаток можемо виражати й формою **родового відмінка** в таких випадках:

- якщо перед дієсловом-присудком є заперечна частка ***не***: *не підвів очей*; *не повернув голови*;
- якщо дія переходить не на весь предмет, а на його частину: *насипали борщу*, *купив хліба*.

111 I. Спишіть речення, розставляючи пропущені розділові знаки. Обґрунтуйте їхнє уживання.

1. Осінь кленам фарбувала крони прикрашала їм багрянцем скроні *(В. Раєвський)*. 2. Вітер прозорий мене вогким торкає крилом *(М. Рильський)*. 3. І літо гостинне кладе на долоні пучечки достиглих солодких суниць *(В. Скомаровський)*. 4. Жалкує юний вересень за літом за різнотрав'ям і за різноцвітом за вранішньою теплою росою і соняшників щедрою красою... *(Є. Черняк)*. 5. Натягне дощ свої осінні струни торкне ті струни пальчиком верба *(Л. Костенко)*. 6. Дерева цілий день вимітали небо своїми зеленими мітлами і надвечір з-за хмар таки виглянуло сонце *(В. Симоненко)*.

II. Підкресліть додатки. Визначте, що вони означають, від якого члена речення залежать.

112 З поданими дієсловами в неозначеній формі складіть і запишіть речення так, щоб ці слова були додатками.

Вирушати, говорити, написати, відпочити.

113 І. Спишіть речення. Знайдіть дієслова в неозначеній формі та підкресліть їх як члени речення. Надпишіть питання, на які відповідають ці члени речення.

1. Трохи одпочити дозволено бідолахам та води напитись *(Т. Шевченко)*. 2. Робітники вирішили затриматися *(О. Квітневий)*. 3. Я тобі наказую мовчати, з коня я не зійду... *(Ю. Яновський)*. 4. Жити чесно, трудитись для людей учили його і вдома, і в школі *(Д. Бедзик)*. 5. Капітан хворіє, просить зайти *(О. Гончар)*. 6. Любить людей мене навчила мати *(В. Симоненко)*.

ІІ. Виконайте письмово синтаксичний розбір двох речень (на вибір).

114 І. Спишіть речення. Підкресліть граматичні основи й додатки. Визначте вид присудка за будовою в кожному реченні.

1. Дикі тварини, на думку зоозахисників, мають жити в природі, а не розважати глядачів під софітами*, від яких, на жаль, багато тварин сліпне.

2. Жодна з установ не може забезпечити чотирилапим артистам гідних умов утримання.

3. Активісти виступають проти жорстоких методів дресирування та наголошують, що тварини на манежі – це ще й небезпека для публіки.

4. Особливо критичною є ситуація в приватних пересувних цирках, які часто тримають тварин в екстремальних умовах.

5. Кримінальним кодексом України передбачено відповідальність за жорстоке поводження з тваринами.

ІІ. Напишіть невеликий твір-роздум (8–10 речень), у якому висловіть свою точку зору щодо такого питання: «Чи потрібно заборонити використовувати диких тварин у циркових виставах?». Підкресліть використані в тексті додатки.

§ 13. ОБСТАВИНА

Про види обставин за значенням, способи їхнього вираження та роль у мовленні

ПРИГАДАЙМО. Що таке прислівник? Які є розряди прислівників за значенням?

115 **А.** Визначте синтаксичну роль та частину мови виділених слів.

1. *Мандрівники* ***довго*** *йшли лісом*. 2. ***У кімнаті*** *запала тиша*. 3. ***Прочитавши книжку****, Тарас вийшов подихати свіжим повітрям*. 4. ***Додому*** *повернулися* ***через тиждень***. 5. ***З вечора й до самого ранку*** *дощило*. 6. *Магазин зачиняють* ***через п'ять хвилин***.

Б. На які питання відповідають виділені слова? Від якого члена речення залежать?
В. Зробіть висновок про особливості обставини як члена речення.

---

* *Софіт* – освітлювальна арматура з декількома джерелами світла в одному рефлекторі.

Особливості обставини

Обставина – це другорядний член речення, який означає місце, час, причину, мету, умову дії, а також її спосіб або інтенсивність.

Способи вираження

У ролі обставини вживаємо здебільшого прислівники, дієприслівники та іменники в непрямих відмінках. **НАПРИКЛАД:** *Сиджу на бе́резі ріки, дивлюсь вогким навколо зором* (В. Сосюра).

Інколи обставини можемо виражати неозначеною формою дієслова (інфінітивом), а також фразеологічним зворотом. **НАПРИКЛАД:**

для чого?

Батько вийшов провести сина з хати.

з якою метою?

Я прийшов вас попередити.

як?

Семен стояв ні в сих ні в тих.

ВИДИ ОБСТАВИН ЗА ЗНАЧЕННЯМ			
Вид	**Що означає**	**Питання, на які відповідає**	**Приклади**
Способу дії	Спосіб здійснення дії, вияву ознаки	як? яким способом?	*Сидять поруч.*
Міри і ступеня	Інтенсивність дії чи ознаки, міру їхнього вияву	якою мірою? чи часто? скільки разів? наскільки?	*Постукав тричі.*
Місця	Місце дії, напрямок руху	де? куди? звідки?	*Стомився в дорозі.* *Ішов уперед.*
Часу	Час дії, її часову межу	коли? з якого часу? доки? відколи? чи довго?	*Мовчав кілька хвилин.* *Завжди хвилювався.*
Причини	Причину, підставу виникнення дії	чому? з якої причини? через що?	*Розсміявся від радості.* *Сказав згарячу.*
Мети	Мету дії	навіщо? з якою метою? для чого?	*Зупинилися на відпочинок.* *Пішли спати.*

Продовження таблиці

Умови	Умову, за якої відбувається чи може відбутися дія	за якої умови?	*Прийдемо за наявності запрошення.*
Допусту	Умову, усупереч якій відбувається дія	незважаючи на що? усупереч чому?	*Прийшов попри всі попередження.*

ЗВЕРНІТЬ УВАГУ!

У деяких випадках обставини можуть наближатися до додатка. Іменник з конкретним предметним значенням більше тяжіє до додатка, а з менш конкретним – до обставини. **НАПРИКЛАД:** 1. *Дівчата йшли між хлібами.* 2. *Біля лавки лежало кошеня.* У першому реченні компонент *«між хлібами»* є обставиною; у другому – компонент *«біля лавки»* має ознаки додатка.

116 І. Спишіть речення, уставляючи на місці пропуску обставини з довідки, з огляду на зміст речення, його образність та ритм.

1. Упала паморозь на сливи, тумани бродять ... *(М. Овдієнко)*. 2. А ... дощ січе, в шиби стукає тонко *(Д. Обухов)*. 3. ... скрипів і осипався клен *(Л. Костенко)*. 4. ... виглядають жоржини через тин *(Л. Костенко)*. 5. Тільки голе гілля й мертве листя ... шелестить під ногами востаннє *(В. Сосюра)*. 6. Ходить ніч така стривожена ... темних і густих *(В. Корж)*.

ДОВІДКА. *За вікнами, навшпиньки, в саду, по ярах, в травах, вночі.*

ІІ. Підкресліть обставини, визначте їхній вид.

117 І. Розподіліть словосполучення на три групи залежно від виду обставини: а) способу дії; б) місця; в) часу.

Підіймається поступово, хвилювався завжди, бігли весело, пролітають стрілою, ішов з обережністю, тривало сто літ, зазеленіло навкруги, сплять спокійно, працювали до вечора, прокинувся вдосвіта, підіймався вгору, їхав дорогою, ішов усе далі й далі, виднілося далеко, приїхав на кілька хвилин, говорить голосно, чекали з дня на день, ішов попереду.

ІІ. Складіть і запишіть з одним словосполученням кожної групи (на вибір) по одному складному реченню. Обставини підкресліть.

118 І. Визначте синтаксичну роль виділених слів. Звірте свою відповідь із міркуванням, поданим нижче.

1. Дорослі працювали **від зорі до зорі**. 2. Справжні друзі ніколи **глека не поб'ють**. 3. Спортсмени тримаються **лікоть у лікоть**.

ІІ. Складіть речення з такими фразеологізмами: *рукою подати, як кіт наплакав, як рак свисне*. Фразеологізми підкресліть як члени речення.

МІРКУЙМО. У першому реченні виділене сполучення слів є фразеологізмом. Фразеологізми за лексичним значенням дорівнюють значенню одного слова, а тому є одним членом речення. Фразеологізм *від зорі до зорі* означає «довго», а отже, є обставиною часу.

Н. Кохаль. Світло розуму

III. Як назва картини Наталії Кохаль пов'язана з фразеологізмом «Удень з вогнем не знайти»? Поясніть, як ви розумієте лексичне значення цього фразеологізму. Поміркуйте, без чого неможливий процес пізнання світу.

ЗВЕРНІТЬ УВАГУ!

Обставини, виражені одиничними дієприслівниками або дієприслівниковими зворотами, на письмі виділяємо **комами**. **НАПРИКЛАД:** *Тонкий лист, облітаючи з жовтих дерев, лягає на плечі* (О. Гончар).

119 I. Прочитайте речення. У яких із них виділені слова є обставинами причини, а в яких – обставинами мети? Поставте питання від дієслів-присудків до обставин.

1. Ішов кобзар до Києва та сів **спочивати** *(Т. Шевченко)*. 2. Хлопець занімів **від здивування** *(Д. Ткач)*. 3. **Розгубившись на хвилинку,** Мар-

ко не зрозумів, чи Кіра жартує, чи ні *(О. Копиленко)*. 4. Бурлаки завернули в яр **на відпочинок** *(І. Нечуй-Левицький)*.

II. Складіть і запишіть по два речення з обставинами мети та причини.

120 ***ДВА – ЧОТИРИ – УСІ РАЗОМ***. Визначте синтаксичну роль виділених слів у поданому реченні. Якими частинами мови є ці слова?

Від виднокраю і до виднокраю **назустріч літу** журавлі летять *(В. Підпалий)*.

121 ***КОЛО ДУМОК***. Поміркуйте, чи можуть обставини в реченні залежати від підмета. Відповідь обґрунтуйте.

122 Спишіть, підкресліть інфінітиви як члени речення. У яких трьох реченнях інфінітив є обставиною мети?

1. Василь дуже хотів побачити знайомого. 2. Наталка прийшла навідати подругу. 3. Командир наказав відкрити вогонь. 4. Учитель попросив учнів занести книжки до бібліотеки. 5. Восьмикласники отримали завдання прочитати роман Осипа Назарука. 6. Ми з друзями поїхали відпочивати в Карпати. 7. Після дощу прибігли в ліс діти збирати гриби.

123 I. Розгляньте репродукцію картини Валентина Рекуненка.

В. Рекуненко. Дитяче містечко

II. Напишіть невеликий текст-розповідь (6–7 речень) за картиною, використавши обставини, зокрема місця і часу. Обставини підкресліть.

124 Спишіть речення, уставляючи на місці пропусків запропоновані додатки. Ви можете використати кожен додаток лише один раз.

низько | здивовано | завжди | безперервно | тихенько

1. Жити – значить [...] рухатися вперед *(С. Джонсон)*.
2. Данило [...] поглянув на матір *(О. Копиленко)*.
3. Ми [...] вклонились хаті... *(А. Малишко)*.
4. Наляканий громовицею, кінь [...] заіржав *(М. Стельмах)*.
5. Одна помилка [...] тягне за собою низку інших *(О. Довженко)*.

125 I. Спишіть речення, розкриваючи дужки. Підкресліть обставини, над кожною з них надпишіть вид. Усно вкажіть, чим виражені обставини та на які питання відповідають.

1. Єдиний дубок ріс розкидисто, глушачи на(в)коло себе молоду соснову парость *(Ю. Яновський)*. 2. Десятикласники вчилися в другу зміну і поверталися зі школи вже (в)вечері *(О. Довженко)*. 3. Кінь стрілою плигнув уперед, галопом помчався до застави *(Ю. Збанацький)*. 4. Веселі очі дивляться **(по)дитячому** свіжо й **безтурботно** *(Є. Гуцало)*. 5. От і червень завітав нарешті в мальовничі батьківські краї *(В. Скомаровський)*. 6. Отак собі **гарненько** сам посиджу, із молодим дубком погомоню *(А. Малишко)*.

II. Розберіть за будовою виділені слова.

§ 14. ПОРІВНЯЛЬНИЙ ЗВОРОТ

Про те, які синтаксичні конструкції є порівняльними зворотами та як їх треба виділяти в усному мовленні й на письмі

ПРИГАДАЙМО. Які є порівняльні сполучники?

126 **А.** Зіставте речення. Які з них більш образні, виразні?

1. *Вечір чеше розпущені коси в золотому,* ***як сон****, ручаї* (Г. Коваль). 2. *А проміння довге,* ***як мітли****, обмете сизо-хмарну даль* (В. Симоненко).	1. *Вечір чеше розпущені коси в золотому ручаї.* 2. *А проміння довге обмете сизо-хмарну даль.*

Б. Поміркуйте, з якою метою автори речень використали виділені порівняльні звороти.
В. На основі спостереження розкажіть про роль порівняльних зворотів та виділення їх на письмі розділовими знаками.

Особливості звороту	**Порівняльний зворот образно характеризує предмети, дії, ознаки через порівняння їх з іншими предметами, діями, ознаками.**
Сполучники	Порівняльні звороти вводимо в речення за допомогою **порівняльних сполучників** *як, мов, мовби, немовби, наче, неначе, неначебто, ніби, нібито, буцім* тощо.

Синтаксична роль

У реченні порівняльний зворот є одним членом речення і здебільшого виконує синтаксичну роль **обставини**, рідше – **означення**. **НАПРИКЛАД:** 1. *І горобці, неначе з-за куліс, упали табуном на просо* (В. Симоненко). 2. *І місяць в небі, як підкова, бездумно котиться у світ* (А. Малишко).

ЗВЕРНІТЬ УВАГУ!

Порівняльний зворот треба відрізняти від частин складного речення. **НАПРИКЛАД**: *Розгублю в дорозі дні золотокосі,* ***як розгубить вітер листя у саду*** (Д. Фальковський). Виділена частина має граматичну основу, отже, є реченням.

Виділення зворотів

Порівняльні звороти в усному мовленні виділяємо **інтонацією**, а на письмі – **комами**. Якщо зворот стоїть у середині речення, то коми ставимо з обох боків.
ПОРІВНЯЙМО: 1. *Люблю,* **мов сонце**, *материнську мову.*
2. **Мов сонце**, *люблю материнську мову.*
3. *Люблю материнську мову,* **мов сонце**.

Кому не ставимо

В окремих випадках порівняльний зворот комами **не відокремлюємо.**

Коми не ставимо, якщо:	Приклади
порівняльний зворот є частиною складеного **присудка**. Тоді можемо поставити тире	*Дівчина мов маківка.* *Дівчина – мов маківка.*
перед порівняльним зворотом є слова *майже, зовсім*	*Хлопці говорили майже як дорослі.*
порівняльний зворот входить до складу фразеологізмів: *білий як сніг, жити як сир у маслі, боятися як вогню*	*Дощ лив як з відра.*

ЗВЕРНІТЬ УВАГУ!

Не слід сплутувати з порівняльним зворотом **прикладку** зі словом ***як***, яку здебільшого комою не відокремлюємо. Наприклад, у реченні *Франко як поет відомий у світі* вислів *«як поет»* є прикладкою, а не зворотом (Франка не порівнюють з поетом. Мовиться про те, що він відомий у ролі поета).

127 Прочитайте текст. Визначте стиль мовлення, укажіть художні засоби, зокрема порівняння. Поясніть роль порівняльних зворотів як засобу художнього вираження.

От стеляться розложисті, як скатерть, зелені левади. Густа, як руно, трава й дрібненька, тонісінька осока доходять до самої води. Подекуди по жовто-зеленій скатерті розкидані темно-зелені кущі верболозу, то кругленькі, наче м'ячики, то гостроверхі, неначе топольки. Між м'якими зеленими берегами в'ється гадюкою Роставиця... А там далі вона повилася між високими вербами та лозами, що обступили її стіною з обох боків (За *І. Нечуєм-Левицьким*).

128 **ПОСПІЛКУЙТЕСЯ.** Як ви розумієте вислів *«Усе пізнається через порівняння»*?

129 **КОЛО ДУМОК.** Доведіть, що лише в одному з поданих речень перед порівняльним сполучником треба ставити кому.

1. На конвертах хат літо клеїть віконця як марки *(Л. Костенко)*. 2. Старенька мати коло хати немов криниця степова *(І. Доценко)*. 3. Вогонь як символ життя вважався найбільшою святістю *(В. Скуратівський)*.

130 І. Випишіть лише ті речення, у яких порівняльні звороти відокремлюємо комами. Звороти підкресліть як члени речення.

1. Тихесенько стукає в шибку бентежне як сон зітхання *(Н. Гамалій)*. 2. На заході пів неба охопили нерухомі заграви, дощ лив як з відра *(О. Гончар)*. 3. Погляди збираю наче квіти, погляди зриваю наче цвіт *(Є. Гуцало)*. 4. Вони, щоб прогодувати десять ротів, билися наче риба в сітях *(С. Чорнобривець)*. 5. І вже струмочки наче діти побігли смішно по траві *(М. Сом)*. 6. І новорічна ніч як казка *(Є. Гуцало)*. 7. Тарасик неначе з глибокого сну прокинувся *(Л. Храплива)*. 8. Моя любов як море, що висохнуть не може... *(В. Сосюра)*. 9. Тягуче закашлявся грім, і об листя запорощали великі мов боруб'яхи краплі *(В. Симоненко)*.

ІІ. **ПОПРАЦЮЙТЕ В ПАРАХ.** Визначте всі члени речення в першому й другому реченнях, по черзі називаючи слова.

131 Пригадайте за дві хвилини якнайбільше фразеологізмів, побудованих на основі порівняння.

132 Утворіть з кожної пари речень одне речення з порівняльним зворотом. Утворені речення запишіть.

1. Люблю я слово строге і вагоме, пряме, чисте. Таким прямим буває промінь, а чистим – дощ (За *В. Бичком*). 2. Вже колоски, довірливі, звелись навшпиньки, туляться до рук. Такими довірливими бувають діти (За *В. Скомаровським*). 3. На світі білому єдине домашнє вогнище родинне, оселя наша і сім'я. Такою єдиною є Дніпрова течія (За *Д. Білоусом*).

Восьмикласники записували речення, у якому потрібно було розставити розділові знаки.

Ось як це зробив Денис: *«У тебе очі – мов зорі ясні»*.

А ось як це зробив Сашко: *«У тебе очі, мов зорі, ясні»*.

Віддавши зошити на перевірку, хлопці нетерпляче стали чекати на результат: хто ж із них правильно розставив розділові знаки? Як же вони здивувалися, коли наступного дня вчитель усім роздав роботи і сказав, що ніхто з учнів не зробив жодної помилки.

Як ви гадаєте, невже вчитель помилився, не помітивши помилки в роботі одного з учнів?

133 Випишіть із підручника географії чи біології чотири речення з порівняльним зворотом. Порівняльні звороти підкресліть як члени речення. Поясніть розділові знаки.

134 Виконайте завдання одного із запропонованих варіантів.

ВАРІАНТ А. Складіть вірш за поданим початком, намагаючись описати себе за допомогою порівняльних зворотів. Можете скористатися прикладами рим із довідки, а можете дібрати власні римовані означення і порівняння.

Я різним(ою) був(була) – неначе меч, хоробрим(а),...

ДОВІДКА. хоробрий(а) – добрий(а); несмілий(а) – умілий(а); палкий(а) – терпкий(а); холодний(а) – благородний(а).

ВАРІАНТ Б. Складіть і запишіть речення з поданими порівняльними зворотами. Звороти підкресліть як члени речення.

Мов калина, наче дзвіночки, мов лід, майже як і вчора, як пір'їна, мов золоті сльози.

135 I. Спишіть речення, розставляючи пропущені розділові знаки. Обґрунтуйте свою відповідь. Підкресліть порівняльні звороти як члени речення.

1. Їх сміх і спів як джерело, з якого п'єш травневі роси *(М. Боровко)*. 2. І липень, що в густі покоси вгруз, селу неначе хлопчику малому натяг на очі сонечка картуз *(М. Боровко)*. 3. Зимовий вечір, закуривши люльку, розсипав зорі наче іскри *(В. Симоненко)*. 4. Вишитий або тканий рушник як місток до наших душ від часів недавніх і далеких... *(М. Чудна)*. 5. Через душі мов через вокзали гуркотять состави почуттів *(В. Симоненко)*. 6. І дивиться місяць на землю, де в цвіті немов у фаті йде весна *(Д. Іванов)*. 7. Голова без розуму як ліхтар без свічки *(Нар. творчість)*.

II. Виберіть із речень порівняльний зворот, який, на вашу думку, найпоетичніший і найвлучніший. Уведіть цей зворот у самостійно складене речення.

Проєкт

Об'єднайтеся в групи по 3–5 учнів. Підготуйте одне із запропонованих нижче дійств на тему «Хто тут головний?» за матеріалами розділу «Словосполучення і речення. Головні та другорядні члени речення». Мета проєкту: узагальнити знання з визначеної теми. Підготуйтеся до захисту проєкту перед учнями класу (5–10 хвилин) за поданим планом.

План захисту проєкту гри

1. Представлення групи, яка готувала проєкт.
2. Обґрунтування корисності й доцільності проєкту для вивчення відповідної теми.
3. Демонстрація проєкту.
4. Відповіді на запитання представників інших груп.

Види дійств

1. Виступ команди Клубу веселих і кмітливих.
2. Інсценівка пісні, казки, оповідання.
3. Театралізоване дійство.
4. Ігрове шоу.
5. Показ модного одягу.

§ 15. УЗАГАЛЬНЕННЯ ВИВЧЕНОГО З ТЕМИ «СЛОВОСПОЛУЧЕННЯ І РЕЧЕННЯ. ДВОСКЛАДНЕ РЕЧЕННЯ. ГОЛОВНІ ТА ДРУГОРЯДНІ ЧЛЕНИ РЕЧЕННЯ»

136 I. Прочитайте виразно вірш, виділяючи інтонацією логічно наголошені слова. З'ясуйте, завдяки чому автор досягає образної виразності тексту. Яку роль у цьому відіграють епітети та порівняння?

НАРОДЖЕННЯ МЕЛОДІЇ

Джамала – співачка й композиторка. *Фото: О. Хоменко* (ukrainer.net)

Ніч. Тиша. І на клавіші рука.
Душа митця співає стоголосо.
Митець мелодію напружено шука,
Черпаючи в своїм дитинстві босім.
Уже значки з'явились на папері,
Мов ластівки на телеграфнім дроті.
І звуки чарівні, мов гімн небесній сфері,
Народжуються щирі в сьомім поті.
Так є постійно. День летить за днем,
Долаючи душі людської скнарість.
Він в пошуку нових музичних тем
Дарує молодість, поборюючи старість.
Хай муза буде завше із митцем,
Допомага йому здолати болі.
А музика його, як серця щем,
Завжди присутня буде в нашій долі.

В. Зикий

II. Виконайте завдання до тексту.

1. Назвіть два узгоджені та два неузгоджені означення.
2. Випишіть одне дієслівне словосполучення, зробіть його синтаксичний розбір.
3. Укажіть речення: а) спонукальне, б) непоширене, в) поширене, г) просте.
4. Знайдіть обставини способу дії.
5. Обґрунтуйте вивчені пунктограми.
6. Випишіть 5–7 другорядних членів речення та заповніть таблицю.

Аналізоване слово	Синтаксична роль	Форма вираження	Слово, від якого залежить	Питання, на яке відповідає

137 I. Допоможіть кожному слову знайти «свою» фразеологічну пару. Запишіть утворені фразеологізми.

Бити, сидіти, попасти, розбити, писати, кататися, б'ється, видно, звалився.

ДОВІДКА. *Між двох вогнів, як курка лапою, в пух і прах, на двох стільцях, як сидорову козу, як риба об лід, як сніг на голову, як на долоні, як сир у маслі.*

II. Складіть і запишіть речення з двома фразеологізмами. Підкресліть фразеологічні звороти як члени речення. Чи виділятимете ви їх комами?

138 І. Спишіть речення, розкриваючи дужки. Обґрунтуйте написання. Підкресліть члени речення.

1. (В)горі пливуть одна одній навстріч зоря вечірня і зоря ранкова *(В. Скомаровський)*. 2. (В)день такий розцвітає весна на землі, і земля убирається з(рання) *(В. Сосюра)*. 3. Тут, на кордоні, все інакше: важке сузір(')ями небо наше, земля (в)літку натру(д)жено дише, і темніє раніше *(С. Жадан)*. 4. І стиглі пр(е,и)солодкі полуниці там на очах палали і росли *(М. Рильський)*. 5. Усе пливли ключі за сивим зодіаком, (з,с)ховавши таїну при лівому крилі *(Б. Олійник)*. 6. Ішов по лугах весело юнак (на)зустріч із своїм цибатим братом *(Б. Олійник)*. 7. І земля впилась водою, мов живою кров(')ю *(В. Симоненко)*.

ІІ. Виконайте письмово синтаксичний розбір двох речень (на вибір).

139 Виконайте завдання одного з варіантів.

ВАРІАНТ А. Складіть і запишіть невелику розповідь з елементами опису (6–8 речень) про осінню грозу, використавши обставини *несподівано, раптом, зненацька* і порівняльний зворот. Укажіть засоби зв'язку речень у вашому тексті.

ВАРІАНТ Б. Складіть і запишіть текст листа-запрошення на відкриття шкільного краєзнавчого музею (меморіальної дошки, пам'ятника історичній особі тощо). Використайте прості й складні речення та речення з простими й складеними присудками.

140 І. Прочитайте текст. Що нового для себе ви дізналися? Чи актуальною для вас є ця інформація?

БЕЗПЕКА НА ДОРОЗІ

Без належного знання правил дорожнього руху пішоходи можуть наражатися на небезпеку.

Водій у похмурий, туманний день чи ввечері може не помітити пішохода в темному одязі. Так, у чорному вбранні пішохід стає помітним на відстані двох метрів, у синьому – сімнадцяти, а в червоному – двадцяти чотирьох, тоді як гальмівний шлях автомобіля становить 20 метрів на сухому та 30 метрів на мокрому асфальті.

Тож в осінню і зимову пору надавайте перевагу червоному, жовтому чи білому екіпіруванню. Найкращий спосіб стати помітним на дорозі – прикріпити до одягу світловідбивні елементи: стікери на липучці, значки, шнурки, кулони тощо.

В Україні на законодавчому рівні запровадили правило, що зобов'язує учнів 1–4 класів носити світловідбивні жилети в темний час *(З довідника)*.

ІІ. Виконайте письмово синтаксичний розбір двох перших речень. Визначте частини мови.

ІІІ. Перекажіть усно прочитане, доповнивши текст своїми міркуваннями. Завершіть переказ окличним або спонукальним реченням.

141 **САМООЦІНКА.** Продовжте усно фрази. Використовуйте речення зі вставними словами (словосполученнями, реченнями) та звертаннями.

1. Вивчивши тему, я, зокрема, зрозумів (зрозуміла), що ...
2. Свої знання з теми я б оцінив (оцінила) на ...

Готуємося до тематичного оцінювання

Виконайте завдання.
Перевірте виконання за допомогою відповідей у додатках

1. Синонімічними є всі записані попарно словосполучення в рядку

А приїзд брата – приїзд до брата; виховувати дітей – виховання дітей
Б поїхати додому – поїздка додому; тиха ніч – темна ніч
В гроно винограду – виноградне гроно; заповіт матері – материн заповіт
Г творчий настрій – настрій творити; швидко рухатися – рух без затримки

2. Граматичну помилку допущено в словосполученні

А дякувати Марію Сергіївну
Б автобус на замовлення
В прийшов о сьомій годині
Г відповідно до наказу

3. Словосполученнями є всі сполучення слів у рядку

А хліб і сіль, червоний олівець, іду далеко
Б ходити навколо, щира усмішка, росте в полі
В підійшов дідусь, писав швидко, коштовний камінь
Г високо в горах, зелена трава, віє вітер

4. Поширеним є речення

А Сашко з Дмитром будуть учитися.
Б Маринка вчасно закінчила писати.
В Сотні людей почали співати.
Г Ми з тобою будемо радіти.

5. Спонукальним є речення

А Листя густо зеленіє над рікою... *(П. Усенко)*.
Б Мово моя, мово, материнська мово, кожне твоє слово з ніжності, любові *(А. Луценко)*.
В Хто ж од нас у світі дужчий? *(П. Тичина)*.
Г Хай бджоли носять медозбір у соти і кожна квітка душу звеселя *(Л. Дмитерко)*.

6. Складений дієслівний присудок є в реченні

А Снаряди почали вже падати в річку *(О. Довженко)*.
Б Хіба є хто на світі крилатіший за людину? *(О. Гончар)*.
В Народ росте, і множиться, і діє *(В. Симоненко)*.
Г І нехай наше життя буде чудесною піснею *(І. Цюпа)*.

7. Неозначеною формою дієслова виражено обставину в реченні

А На погребні любив спати дід *(О. Довженко)*.
Б Життя прожити – не поле перейти *(Нар. творчість)*.
В Незабаром після дощу діти прибігли збирати гриби *(О. Іваненко)*.
Г Хлопці вирішили нікуди не рушати з Хрещатика... *(Ю. Яновський)*.

8. Порівняльні звороти треба виділити комами у ДВОХ реченнях

А Усе йде як по маслу.
Б Двір був огороджений ніби фортеця.
В А дівчина мов калина в лузі.
Г Хлопці говорили майже як дорослі.
Д Почав падати град як горох.

9. З'ясуйте синтаксичну роль виділених у реченнях слів.

Речення

1 **Нам** треба було вийти навпростець до річки... *(Л. Дмитерко)*.
2 Наука – найбільш **важливе**, найбільш прекрасне в житті людини *(А. Чехов)*.
3 Панський будинок з білого **каменю** стоїть, немов палац *(Марко Вовчок)*.
4 А **на лузі** трава п'є все менше води *(П. Осадчук)*.

Член речення

А обставина
Б означення
В частина присудка
Г додаток
Д підмет

10. Складіть речення за схемами.

1. ~~~ ——— ═══ –·–·–
2. –·–·– ═══ ~~~ ———
3. ——— –·–·– ═══ ~~~ – – – –

11. Складіть одне речення з узгодженим означенням і одне – з неузгодженим означенням.

12. Складіть речення з порівняльним зворотом.

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ ДЛЯ САМОПЕРЕВІРКИ

1. Поясніть відмінність між словом, словосполученням і реченням.
2. Який порядок слів у реченні є прямим? Що таке логічний наголос?
3. Яку роль у реченні виконує підмет? Наведіть приклади речень зі складеним підметом.
4. Які є види присудків? Коли між підметом і присудком ставимо тире? Наведіть приклади.
5. Розкажіть про особливості узгодження головних членів речення.
6. Чим узгоджені означення відрізняються від неузгоджених? Наведіть приклади.
7. Розкажіть про написання прикладок.
8. Чим прямі додатки відрізняються від непрямих? Наведіть приклади.
9. На які види за значенням поділено обставини? Наведіть приклади.
10. Розкажіть про виділення порівняльних зворотів в усному мовленні та на письмі.

МОЯ СТОРІНКА

І ТАКЕ БУВАЄ

КОЛИ РОЗДІЛОВІ ЗНАКИ НЕ ПОТРІБНІ

Важко уявити текст без розділових знаків, які б принаймні чітко вказували читачеві, де закінчується одне речення й починається інше. Але, виявляється, у цьому не завжди є потреба. Нерідко поети навмисне уникають розділових знаків.

напувала
з криниці срібної
коня жовтого
коня білого
і зміїлися
гриви світляні
і на небо
лягали тінями
то волошками
то ожинами
хвилювалось
зелене озеро
на долонях
у вітру
погляди
зосенілих
очей ромашкових

О. Гаран

Як ви думаєте, чому в поданій поезії немає розділових знаків?

ЯК ЦЕ БУЛО

УКРАЇНСЬКА МОВА І САНСКРИТ

Українська мова належить до індоєвропейської мовної сім'ї. Найближчою до цієї групи мов є давньоіндійська мова - санскрит. Деякі вчені вважають, що від санскриту походить і українська мова. За іншою гіпотезою, основу для спільної праіндоєвропейської мови дала трипільська культура, що охоплювала територію сучасної України в V–IV тис. до н. е., і саме звідси походить санскрит. Наразі неможливо ні спростувати, ні підтвердити цю гіпотезу. Однак про те, що наша мова має спільні слова з давньоіндійською, свідчать словники. **ПОРІВНЯЙМО:**

Українська мова	Санскрит	Українська мова	Санскрит
багато	багута	жінка	джані
будити	буд	кара	кара
видіти	видіта	кіл	кіл
грива	грива	кут	кута
дерево	дараво	мара	мара
див	див	мати	матар

ЦІКАВО ЗНАТИ

Наша пунктуація як система розділових знаків склалася до XVIII століття. У давньоруських пам'ятках розділові знаки (а їх було мало: крапка; три крапки, розміщені у вигляді трикутника; чотири крапки, розміщені у вигляді ромба) смислової функції не мали, а ставилися відповідно до потреби писаря відпочити.

Розвиток пунктуації пов'язують із виникненням книгодрукування, і «винайшли» її працівники друкарні. Їм довелося розділяти друкований текст на окремі частини, аби читач легше його сприймав. Відтак пунктуація стала удосконалюватися, брати на себе роль виразника більш повної й точної передачі змісту написаного.

Сучасна пунктуація ґрунтується на трьох принципах – граматичному, смисловому, інтонаційному.

ОКРЕМІ ВАРІАНТИ СЛОВОСПОЛУЧЕНЬ

опанувати (що?) знання
оволодіти (чим?) знаннями
дорікати (кому?) товаришеві
дякувати (кому?) сестрі
сповнений (чого?) поваги, завзяття
властивий (кому?) дітям
характерний (для кого?) для дітей
вибачати (кому?) мені
збиткуватися (над чим?) над монументом
глузувати (з кого?) з опонента
пропустити (з якої причини?) через хворобу
йти (по що?) по ягоди

АНТИСУРЖИК

У ШКОЛІ

ПРАВИЛЬНО	НЕПРАВИЛЬНО
черговий у їдальні	дєжурний у столовій
колишні випускники	бувші випускники
змусив вивчити	заставив вивчити
трапляються пóмилки	зустрічаються помúлки
правильна відповідь	вірна відповідь
довів теорему	доказав теорему
написав два рядки	написав дві стрічки
не заважай писати	не мішай писати
перегорніть сторінку	переверніть сторінку
розгорніть зошит	розкрийте зошит
навчальний корпус	учбовий корпус

У МАГАЗИНІ

ПРАВИЛЬНО	НЕПРАВИЛЬНО
магазин відчинено	магазин відкрито
переоблік	переучот
купівля-продаж	купля-продажа
зачиняйте двері	закривайте двері
великий виторг	велика виручка
найдешевший товар	самий дешевий товар
приватний магазин	часний магазин
пляшка води	бутилка води
полуничне варення	клубнічне варення
купіть сорочку	купіть рубашку
загорніть у папір	загорніть у бумагу
меблевий магазин	мебельний магазин
взуттєвий магазин	обувний магазин

ОКРЕМІ ВАРІАНТИ СЛОВОСПОЛУЧЕНЬ

відповідальність – підвищувати
діяльність – провадити
достовірність – встановлювати
збитки – завдавати
знання – набувати
квартплата – вносити
обсяг – збільшувати
освіта – здобувати
основи – закладати
пільги – поширювати
план – складати
платіж – здійснювати
політика – формувати, реалізувати
посада – скасувати, ліквідувати
послуги – надавати
потреба – задовольняти
присяга – складати
пропозиції – вносити
спори – розв'язувати
тариф – підвищувати
територія – упорядковувати
функції – виконувати
чинність – набирати
шкода – заподіяти

ГРАМАТИЧНІ СИНОНІМИ

ЩО РАНІШЕ, ТО ЛІПШЕ

Нерідко з-поміж граматичних синонімів обирають один і забувають інший. Така доля спіткала складний сполучник ***що... то*** в значенні відповідності. Замість нього частіше вживають сполучник ***чим... тим***. Наприклад: ***Чим*** *більше слухаєш,* ***тим*** *більше хочеться чути* (М. Коцюбинський). Це цілком правильний вислів. Однак сполучник ***що... то*** нічим не гірший. Наприклад: ***Що*** *багатша думка,* ***то*** *багатша мова* (М. Рильський); ***Що*** *вище підіймалися,* ***то*** *видніше ставало навкруги* (О. Гончар) *(І. Вихованець)*.

ПОНАД СТО

Українська мова має для вираження перевищення кількості кого-, чого-небудь сполуки з прийменником ***понад***. Їх широко використовують письменники, журналісти, науковці. Наприклад: *Понад годину лунали постріли* (З. Тулуб); *Понад місяць минуло* (О. Довженко). Отже, уживаймо глибше вкорінену в ґрунт нашої мови сполуку ***понад*** *сто осіб*, а не ***більше*** *ста осіб (І. Вихованець)*.

РОЗРІЗНЯЙМО

БУДЬ ЛАСКА, ВМИКАЙТЕ

Численні мовці, озброївшись суржиковою манерою висловлювання, кричать: «*Включіть телевізор!!!*» Українська мова має для цього випадку гарне слово ***вмикати*** (*умикати, ввімкнути, увімкнути*), яке позначає з'єднання з джерелом енергії й уведення в дію різних пристроїв. Наприклад: *Ганна вмикає радіо. Юрій увімкнув світло.*

Щиросердно прохаємо: **не включайте** телевізор та інші пристрої, а тільки **вмикайте** їх *(І. Вихованець)*.

Словом промовляють до тебе народ, історія, культура, честь, гідність, майбуття. Скористайся ж з цього слова, влови й передай поезію думки, перегук абстрактних понять, гнучкість і ніжність визначень, мальовничість найменувань, енергію дієслівних многочленів, високу свободу розкутого сміху, іронії, дотепу, жарту.

П. Загребельний

Односкладне речення. Повне та неповне речення

Ви знатимете:

- види односкладних речень;
- особливості неповних речень.

Ви вмітимете:

- виділяти односкладні й неповні речення з-поміж інших видів речень;
- визначати види односкладних речень;
- оцінювати роль односкладних і неповних речень у текстах різних стилів;
- конструювати односкладні й неповні речення та правильно використовувати їх у власному мовленні;
- ставити правильно тире в неповних реченнях.

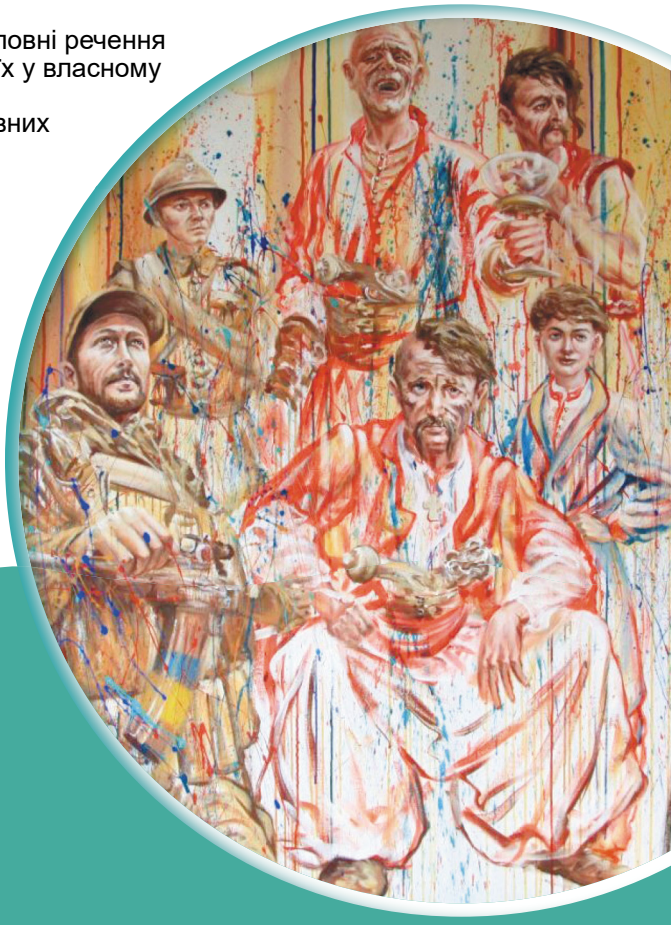

§ 16. ОДНОСКЛАДНІ РЕЧЕННЯ

Про речення, у яких граматична основа має лише один головний член, види таких речень та їхню роль у мовленні

ПРИГАДАЙМО. Із чого складається граматична основа речення?

142 **А.** Зіставте речення правої та лівої колонок.

1. *Я люблю тишу.*	1. *Люблю тишу.*
2. *Пахнуть трави.*	2. *Пахне травами.*
3. *Світить яскраве сонце.*	3. *Яскраве сонце.*

Б. Визначте, у реченнях якої групи граматична основа складається з одного головного члена. Чи зрозумілий зміст цих речень? Чи можна відновити в них другий головний член?
В. Зробіть висновок про особливості односкладних речень.

Односкладні речення

Односкладним називають речення, граматична основа якого складається з одного головного члена. Другий головний член односкладному реченню не потрібний, оскільки зміст речення і так зрозумілий. **НАПРИКЛАД:** *Отак пролечу сніжком над долиною* (А. Малишко).

Структура

До структури цього речення можна легко ввести підмет ***я***, але потреби в цьому немає, бо дієслово ***пролечу*** вказує, що дія приписується саме 1-й особі однини (*я пролечу*).

Односкладні речення, як і двоскладні, можуть бути поширеними й непоширеними, а також **частинами складного речення.** **НАПРИКЛАД:**

Стислі, скупі рядки, але як багато вони вміщають!

односкл., пошир. — двоскл., пошир.

Роль у мовленні

Односкладні речення урізноманітнюють і збагачують мовлення. Ними можна передати думки, почуття, відтінки, які неможливо передати двоскладними реченнями.

ЗВЕРНІТЬ УВАГУ!

Головний член односкладного речення не можна називати підметом або присудком. Адже підмет і присудок взаємопов'язані (не можуть існувати один без одного), а в односкладному реченні є лише один головний член, який суміщає в собі функції і підмета, і присудка. Тому правильно казати так: односкладне речення **з головним членом у формі підмета (присудка)**.

143 І. Прочитайте односкладні речення та визначте граматичні основи. У яких реченнях головний член у формі підмета, а в яких – у формі присудка? Які з речень поширені, а які – непоширені?

1. Люблю нести з криниці воду і не розхлюпати ні краплі *(А. Камінчук)*. 2. Далекі стрічі вечорові. Росисті сутінки розлук *(П. Василенко)*. 3. Навчи мене премудрості, навчи, моя сувора і ласкава Музо...

(Марія Влад). 4. На небі зоріло *(К. Гриневичева)*. 5. Збір урожаю соняшнику розпочато ще в одній області України *(З газети)*. 6. На двох стільцях не всидиш *(Нар. творчість)*. 7. Ніч. Тиша. Біле, біле поле *(В. Сосюра)*.

II. Доведіть, що у вправі всі речення односкладні.

144 I. Прочитайте текст, знайдіть у ньому односкладні речення. Простежте, які з них створюють лаконічність і динамічність розповіді чи опису.

ВЕРЕС І БДЖОЛИ

Іду до лісу. Цвітіння вересу вчуваю в усьому: в ароматі повітря, у подиху леготу*, у барвах неба. Верес. На піщаних ґрунтах, там, де не цвіте жодна квітка... Там владарює верес. Од його фіолетового цвітіння не сховатися ніде: ні в затінку дерева, ні на узліссі, ні в гущавині. Його маленькі ліхтарики мов просвердлюють тобі душу, входять у єство, у свідомість. Гейзери цвіту. Фонтани холоднувато-гарячого багаття. Каскади райдужного сяйва.

Ю. Клапоух. Вечір на узліссі

Дикі бджоли пораються на віддалених ділянках, у глибинах, у пущах і нетрищах, запасаючись нектаром на зимівлю, а свійські літунки господарюють на околицях, беруть взяток** похапцем, поспішають... Незабаром задощить. Затуманить. Загрозує... І тоді вже верес буде бляклий, сірий, нудний (За *А. Камінчуком*).

II. Випишіть односкладні речення, підкресліть у них усі члени речення.

III. За виписаними односкладними реченнями усно перекажіть прочитане. Уведіть у переказ невеликий опис лісу (2–3 речення) за репродукцією картини Юрія Клапоуха «Вечір на узліссі» або за власними спостереженнями.

145 ***ДВА – ЧОТИРИ – УСІ РАЗОМ.*** Визначте, які два речення з поданих є односкладними. Доведіть свою думку.

1. Іще земля не хоче холодів.
2. Ще не всі розв'язано рівняння у цім світі.
3. Слова збираю у разки думок щоденно.
4. Цей липень справді тільки мій *(О. Довгоп'ят)*.

146 I. Спишіть складні речення, розкриваючи дужки. Підкресліть граматичні основи. Визначте односкладні речення, які є частинами складних (надпишіть над ними скорочено – *односкл.*).

1. Уже йшлося до весілля, коли раптом ро(з,с)почалася війна *(С. Музиченко)*. 2. Снігами землю зам(е,и)ло, яріли ще морозів жала *(А. Луценко)*. 3. Держава **створюється** задля того, що(б) жити щас(т)ливо

* *Лéгіт* – легкий приємний вітерець.

** *Взя́ток* – збирання нектару і квіткового пилку бджолиною сім'єю за певний час (день, сезон).

(Арістотель). 4. Поглянь: вуалі (біло)сніжні смагляві вишні надягли *(Д. Іванов)*. 5. Сумно і смутно людині, коли висихає і сліпне уява... *(О. Довженко)*. 6. Йду по тонкому пам'яті льоду – і під ногами кришаться кр(е,и)жини *(М. Ільницький)*.

II. Виділене слово запишіть фонетичною транскрипцією.

Види односкладних речень

- З головним членом у формі ПРИСУДКА
  - Означено-особові
  - Неозначено-особові
  - Узагальнено-особові
  - Безособові
- З головним членом у формі ПІДМЕТА
  - Називні

147 Розгляньте таблицю. Користуючись нею, розкажіть про значення головного члена різних видів односкладних речень, обґрунтуйте наведені приклади. Визначте, якими частинами мови виражено головні члени речення в прикладах.

Види речень	Значення головного члена речення	Приклади
Означено-особове	Головний член речення означає дію, яку виконує конкретна особа (я, ти, ми, ви)	*Будем на осінь добрі й багаті* (І. Жиленко).
Неозначено-особове	Головний член речення означає дію, яку виконують невизначені особи (вони)	*Нас зустрічають хлібом-сіллю* (Леся Українка).
Узагальнено-особове	Головний член речення означає дію, яка стосується будь-якої особи	*Друга пізнають у біді* (Нар. творчість).
Безособове	Головний член речення означає дію, яка не має виконавця	*А в теплій хаті пахне свіжим хлібом* (О. Пахльовська).
Називне	Головний член речення стверджує наявність предметів чи явищ	*Чудесна київська осінь* (Остап Вишня).

148 I. Замініть подані односкладні речення синонімічними двоскладними, а двоскладні – односкладними. Дібрані речення запишіть, підкресліть граматичні основи. Які зміни сталися в структурі речень?

1. Квитки в театр купимо онлайн. 2. Дорогу до школи переходжу тільки на світлофорі. 3. Крізь туман видно море. 4. Я люблю **мандрувати** гірськими стежками. 5. Ти допоможеш мені створити електронний кабінет? 6. На вулиці пахне дощ.

II. Хто зможе дібрати два синоніми до виділеного слова? А хто більше?

149 ***СИТУАЦІЯ.*** Уявіть, що через кілька днів після надання медичної допомоги вам чи комусь із ваших рідних зателефонувала лікарка, щоб поцікавитися станом здоров'я. Складіть усно текст-відповідь їй (6–8 речень). Використайте подані односкладні речення.

- ✓ Мені (їй, йому) вже значно краще.
- ✓ Ефективне лікування.
- ✓ Дякую за допомогу.
- ✓ Звертатимемось за потреби.
- ✓ Дотримуємося ваших рекомендацій.

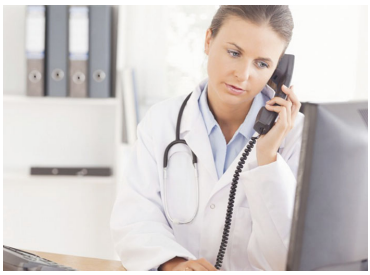

150 I. Виберіть і спишіть односкладні речення, підкресліть головні члени відповідно до їхньої синтаксичної ролі.

1. Науки не носити за плечима *(Нар. творчість)*. 2. На сизих луках скошено траву *(М. Рильський)*. 3. Щасливий сміх голосно забринів на всю квартиру *(С. Музиченко)*. 4. Стою увесь блакиттю оповитий *(М. Боровко)*. 5. Кожен ніжний рух сердечний в пісню срібну переллю *(О. Олесь)*. 6. Вечірня кімната. Розчинені вікна. Весна *(І. Жиленко)*. 7. Щасливі щастя не шукають *(Нар. творчість)*. 8. Повітря – мов настояний женьшень *(Н. Гнатюк)*.

II. Обґрунтуйте використання тире в останньому реченні.
III. Надпишіть частини мови над словами першого й другого речень.

§ 17. ОЗНАЧЕНО-ОСОБОВІ ТА НЕОЗНАЧЕНО-ОСОБОВІ РЕЧЕННЯ

Про те, які значення мають особові односкладні речення, про особливості їхнього вживання та форми вираження головних членів речення

ПРИГАДАЙМО. 1. Які є три особи займенників? 2. Які є способи й часи дієслова?

151 **А.** Прочитайте односкладні означено-особові речення. Визначте спосіб вираження головних членів (частину мови, особу, спосіб).

1. *Прокидаюсь на березі Десни під дубом* (О. Довженко).
2. *Земля Вітчизни, квітни і живи* (Л. Костенко).

Б. Поміркуйте, хто в цих реченнях виконує дію – конкретна особа (*я, ти*) чи неозначена.
В. Зробіть висновок про особливості означено-особових речень.

Означено-особові

Означено-особовими називають односкладні речення, головний член яких означає дію, яку виконує конкретна особа.

Форми вираження

Головним членом в означено-особових реченнях можуть бути тільки **дієслова** в таких формах:

Форми дієслова	Приклади
1-ша та **2-га особи** однини й множини **теперішнього** й **майбутнього** часу (уявні підмети – ***я, ти, ми, ви***)	*Отак пройду крізь твій великий подив, не зачеплюсь об лагідні слова* (Л. Костенко).
1-ша та **2-га особи** однини й множини **наказового** способу (уявні підмети – ***ти, ми, ви***)	*Припливайте до колиски, лебеді, як мрії* (В. Симоненко).

Синтаксичні синоніми

Усі односкладні означено-особові речення **синонімічні** двоскладним, але, на відміну від останніх, в означено-особових реченнях увагу зосереджуємо не на виконавцеві, а на самій дії. **ПОРІВНЯЙМО:**

Односкладні	Двоскладні
Люблю мандрувати. Піди напийся води.	Я люблю мандрувати. Ти піди напийся води.

ЗВЕРНІТЬ УВАГУ!

В означено-особових, неозначено-особових та узагальнено-особових реченнях головний член має форму **присудка**.

152 І. Прочитайте речення. Доведіть, що всі вони означено-особові. Простежте, на чому в них зосереджено увагу – на дії чи на її виконавцеві.

1. Зроблю собі човна із мрій і весла із пісень *(М. Рильський)*. 2. Люблю чернігівську дорогу весною, влітку, восени *(Л. Костенко)*. 3. Рідна земле, дай мені снаги скрізь, у всьому буть самим собою *(В. Тарасенко)*. 4. Нанизуємо радощі й жалі на нитку нескінченної розмови *(Г. Дудка)*. 5. Не відривайтесь, люди, від землі, злітаючи ліфтами в хмарочоси *(Г. Гайворонська)*.

ІІ. Спишіть речення, підкресліть граматичні основи. Зазначте в дужках біля кожного речення форму вираження головного члена (час, особу, число).
ІІІ. Знайдіть спонукальні речення. Вимогу чи прохання вони виражають?

153 І. Прочитайте виразно вірш, визначте його основний мотив.

КАЛИНОВА БАЛАДА

Я часто не знаю. Не знаю, де хвилі
Стають золоті, де – багряно-тривожні.
Не знаю, де міра вготована силі
Й на що мої клекоти дикі спроможні.

Не знаю. Не відаю. І колінкую
Перед відомим (відомим для кого?).
Своєму коневі кую свою збрую
І в губи цілую зорю на дорогу.

Та знаю: мене колисала калина
В краю калиновім тонкими руками,
І кров калинова, як пісня єдина,
Горить в моїм серці гіркими зірками.

І. Драч

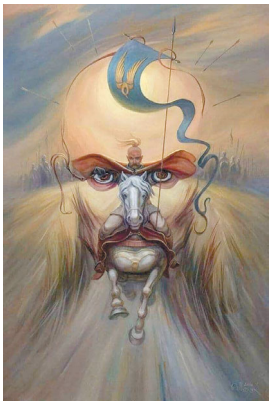

О. Шупляк.
Іду на Ви!

II. Знайдіть означено-особові речення. Перебудуйте усно односкладні речення на синонімічні двоскладні.
III. Простежте, чи надають односкладні речення лаконічності, динамічності віршу. Виберіть рядок, яким можна підписати картину Олега Шупляка «Іду на Ви!».

Неозначено-особові

Неозначено-особовими називають односкладні речення, головний член яких означає дію, яку виконують невизначені особи.

Форми вираження

Головним членом у неозначено-особових реченнях можуть бути тільки **дієслова** в таких формах **множини:**

Форми дієслова	Приклади
3-тя особа множини **теперішнього** чи **майбутнього** часу (уявний підмет – ***вони***)	*Уже збирають урожай.* *Скоро зберуть урожай.*
множина **минулого** часу (уявні підмети – ***вони, ми, ви***)	*Уже зібрали врожай.*
множина **умовного** способу (уявні підмети – ***вони, ми, ви***)	*Швидше зібрали б урожай.*

Виконавці дії

Виконавців дії в неозначено-особових реченнях не називаємо з різних причин. Іноді вони не відомі за кількістю та складом, а іноді хочемо зосередити увагу на самій дії.

Роль у мовленні

Означено-особові та неозначено-особові речення здебільшого вживаємо в **художньому** й **розмовному** стилях мовлення. Вони допомагають уникнути небажаного повтору, надають розповіді лаконічності, динамічності.

ЗВЕРНІТЬ УВАГУ!

Не є означено-особовими чи **неозначено-особовими** речення, у яких присудки виражено дієсловами в таких формах:
1) **3-ї особи однини;**
2) **однини минулого часу;**
3) **однини умовного способу.**

НАПРИКЛАД: 1. *Дивиться цікавий фільм.* 2. *Дивився цікавий фільм.* 3. *Дивився б цікавий фільм.* Це двоскладні речення з **пропущеним підметом**, який відновлюємо з контексту.

154 I. Спишіть спочатку означено-особові, а потім – неозначено-особові речення. Підкресліть головні члени речення.

1. Йдемо удвох під вечір по стежині *(Л. Костенко)*. 2. Пишу тобі рядки привіту крильми найперших журавлів *(М. Боровко)*. 3. **Назавжди** залишаюся отут, в низовині не звітрених ще квітів *(С. Осика)*. 4. Той монастир **недавно** збудували *(Л. Костенко)*. 5. На Рівненщині відзначають річницю битви під Берестечком *(З випуску новин)*. 6. Чи хоч пучечок тої калини мені на груди покладіть *(Л. Костенко)*. 7. Нам наказують зайняти висоту *(В. Кучер)*.

II. Визначте частини мови виділених слів, поясніть у них орфограми.

155 I. Прочитайте текст. Які слова чи словосполучення в ньому можна вважати ключовими? Визначте основну думку тексту.

БАНКІВСЬКА КАРТКА

В Україні підлітки із 14 років можуть самостійно отримати банківську картку. Хочете таку мати? Зверніться у відділення банку. Там вам нададуть усю необхідну інформацію, запропонують різні варіанти.

Отже, ви оформили картку. Вибрали для неї **пін-код**, поповнили рахунок і навіть підключили **інтернет-банкінг**. За допомогою **смс-повідомлень** можете бачити рух коштів. Тепер радимо встановити обмеження на щоденні витрати та навчитися швидко блокувати картку. Тоді зловмисник не зможе зняти всі ваші гроші.

Ще раз наголошуємо на необхідності правильно розпоряджатися своїми фінансами.

II. Укажіть означено-особові та неозначено-особові речення. Поміркуйте, чому в них не названо виконавців дій. Поясніть роль цих речень у тексті.
III. Обґрунтуйте написання виділених слів.

156 ***ПОСПІЛКУЙТЕСЯ.*** Який пін-код для банківської картки, на вашу думку, можна вважати найбільш надійним? Як часто його потрібно змінювати?

157 ***КОЛО ДУМОК.*** Зіставте речення. Доведіть, що перше з них є односкладним, а друге – двоскладним. Свою відповідь звірте з поданим нижче міркуванням.

1. Читаю цікаву книжку.
2. Прочитав цікаву книжку.

МІРКУЙМО. Речення *Читаю цікаву книжку* є односкладним. Воно має один головний член, а другий не потрібен, оскільки зміст і так зрозумілий. Якщо це речення переробити на двоскладне, то підметом виступатиме лише займенник ***я***, і ніяке інше слово. Речення *Прочитав цікаву книжку* – двоскладне, бо з нього не зрозуміло, хто ж прочитав книжку (*я? ти? він?*). Підмет у цьому реченні пропущено.

158 I. ***ДВА – ЧОТИРИ – УСІ РАЗОМ.*** Знайдіть у поданих реченнях два, які не є односкладними. Відповідь обґрунтуйте.

1. Краю рідний, цвіти, як Малишковий гай, і шуми яворинням розлогим *(О. Довгоп'ят)*. 2. Посадили над козаком явір та ялину *(Т. Шевченко)*. 3. Не дай мені напитися журби й душі замерзнуть від морозу *(О. Довгоп'ят)*. 4. Стояв би тут і слухав дотемна невгавний вітру спів... *(В. Мисик)*. 5. А вві сні бачив сонце, і поле безмежне, і стежки без краю в достиглих хлібах *(Ю. Збанацький)*.

II. Визначте вид односкладних речень (означено-особове чи неозначено-особове).

159 Розгляньте зображення сучасних транспортних засобів. Продовжте кожен поданий поруч уривок означено-особовим реченням. Речення запишіть.

Електричне моноколесо стало популярним у наших містах. Якщо друзі запропонують мені проїхатися, я не розгублюся. [...]

Гіперлуп – супершвидкісний потяг, що рухається в трубі без рейок. Можливо, і ви колись сидітимете в такому потязі. [...]

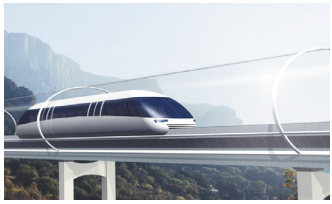

Новий український гелікоптер «Скаут» можна буде використовувати і як таксі. Уяви: на вулицях затори, а тобі треба терміново дістатися в якесь місце. [...]

160 Перебудуйте односкладні речення на двоскладні, додавши підмети. Поміркуйте, коли варто надавати перевагу односкладним реченням перед двоскладними.

1. Магазин зачиняють о 20-й годині. 2. Навесні на клумбах висадили квіти. 3. Батьків викликали до школи. 4. У краєзнавчому музеї завжди радо зустрічають відвідувачів. 5. У пресі повідомили про наближення буревію. 6. Комбайнерам вивезуть обід у поле. 7. У нашому селі журавлів називають веселиками.

161 I. Випишіть, розкриваючи дужки, спочатку означено-особові речення, а потім – неозначено-особові. Яке речення не треба виписувати? Обґрунтуйте думку.

1. Сьогодні в Ужгороді частково пер(е,и)криють рух у центрі міста *(З випуску новин)*. 2. Чимало ма(є,ї)ш, земле, дивних див *(В. Бровченко)*. 3. Біля тихих пр(е,и)чалів свого щастя боюсь *(Г. Чубач)*. 4. Скільки

цвіту з мене обтрусили... Скільки яблук з мене продали!.. *(Л. Костенко)*. 5. Прокинулася, поснідала, зібрала наплічник і вийшла з дому рівно о восьмій *(І. Цілик)*. 6. Спинюсь над квіткою у лузі, води нап'юся з джер(е,и)ла *(М. Луків)*.

II. Складіть і запишіть 2 смс-повідомлення, які за будовою були б означено-особовими реченнями.

§ 18. УЗАГАЛЬНЕНО-ОСОБОВІ РЕЧЕННЯ

Про односкладні речення, у яких головний член речення означає дію, що властива будь-якій особі й сприймається узагальнено

ПРИГАДАЙМО. Що таке прислів'я та приказки?

162 **А.** Прочитайте узагальнено-особові речення. Поміркуйте, кого стосується означувана в них дія – однієї конкретної особи чи всіх загалом і кожного зокрема.

1. *І чужому научайтесь, й свого не цурайтесь* (Т. Шевченко).
2. *Лови рибу не на сковороді, а у воді* (Нар. творчість).

Б. З'ясуйте спосіб вираження головного члена речення (частина мови, особа, число).
В. Зробіть висновок про особливості узагальнено-особових речень, їхню роль у мовленні.

Узагальнено-особові	**Узагальнено-особовими називають односкладні речення, головний член яких означає дію, що може стосуватися будь-якої особи в будь-який момент часу.**
Форми вираження	**Головний член** таких речень переважно виражено **дієсловом** у формі **2-ї особи** однини теперішнього чи майбутнього часу **дійсного** або **наказового** способу, рідше – в інших формах. **НАПРИКЛАД:** 1. *Не навчиш вовка орати* (Нар. творчість). *(Дієслово у формі 2-ї особи однини)* 2. *За одного битого двох небитих дають* (Нар. творчість). *(Дієслово у формі 3-ї особи множини)*
Роль у мовленні	Основне призначення узагальнено-особових речень – образне вираження узагальнених суджень, тому особливого поширення вони набули в **приказках, прислів'ях, загадках, казках.** За допомогою узагальнено-особових речень також складають **інструкції, рецепти,** позначають **закономірності.**

163 I. Спишіть речення, розкриваючи дужки. Доведіть, що всі ці речення узагальнено-особові. Підкресліть головні члени речення.

1. Вовка пастухом (не)ставлять. 2. (Не)хвали коня, поки з дороги (не)верн(е,и)шся. 3. Як сіно косять, то дощів (не)просять *(Нар. творчість)*. 4. Пл(е,и)каймо в серці кожне гроно, прозоре диво кал(е,и)нове *(Д. Білоус)*. 5. Любіть травинку, і тваринку, і сонце завтрашнього дня...

(Л. Костенко). 6. Дивиш(ь)ся і (не)надивиш(ь)ся, дишеш і (не)надишеш(ь)ся чистим, гарячим і пахучим повітрям *(І. Нечуй-Левицький)*.

II. Поясніть, як ви розумієте зміст одного з наведених народних висловів.

164 Пригадайте й запишіть 3–5 прислів'їв, що мають будову узагальнено-особових речень. Визначте, чим виражено в них головний член речення.

165 **КОЛО ДУМОК.** Поміркуйте, що спільного та відмінного між означено-особовими, неозначено-особовими та узагальнено-особовими реченнями. Чим, на вашу думку, ці три види односкладних речень відрізняються від безособових?

166 Запишіть послідовно спочатку номери означено-особових речень, потім – неозначено-особових, а потім – узагальнено-особових.

1. Деякий час їхали мовчки *(С. Музиченко)*. 2. Від корявого дерева тепла не чекай *(Нар. творчість)*. 3. Опустіться, тихі зорі, синові під вії *(В. Симоненко)*. 4. Іду і мрію про щось *(М. Йогансен)*. 5. Три дні дали на роздуми мені *(Л. Костенко)*. 6. Тужу за вами, солов'ї Вкраїни *(М. Рильський)*. 7. Прийди весняною грозою, сипни на серце яблунь цвіт *(Р. Братунь)*. 8. Землі кланяйся низько – до хліба будеш близько *(Нар. творчість)*.

КЛЮЧ. Замініть послідовно виписані цифри відповідними буквами: 1 – о, 2 – і, 3 – п, 4 – е, 5 – н, 6 – т, 7 – р, 8 – й. Якщо ви правильно виконали завдання, то із записаних букв прочитаєте прізвище автора вислову «*Хоч би чого ти навчався, ти навчаєшся для себе*».

167 **СИТУАЦІЯ.** Уявіть, що ваш друг чи подруга не вважає наполегливу працю достатньою передумовою для досягнення успіху. Ви ж дотримуєтесь іншої думки. Складіть і розіграйте за особами можливий у цій ситуації діалог дискусійного характеру (8–10 реплік).

Використайте одне чи кілька поданих узагальнено-особових речень.

- ✓ Хочеш їсти калачі – не сиди на печі.
- ✓ За двома зайцями поженешся – жодного не впіймаєш.
- ✓ Бери вершину і матимеш середину.
- ✓ Завжди обирай найважчий шлях – на ньому не зустрінеш конкурентів.
- ✓ Або не берися, або доводь до кінця.

Відвідувачі креативного простору. *Фото: П. Пахоменко* (ukrainer.net)

168 I. Випишіть узагальнено-особові речення, підкресліть граматичні основи.

1. Не **спитавши** броду, не лізь у воду *(Нар. творчість)*. 2. Правда **неправду** перетягне *(Нар. творчість)*. 3. Від своєї тіні не втечеш *(Нар. творчість)*. 4. Люблю **чернігівську** дорогу — весною, влітку, восени *(Л. Костенко)*. 5. Їсть за вола, а робить за комара *(Нар. творчість)*. 6. Любіть Україну у сні й наяву, **вишневу** свою Україну *(В. Сосюра)*. 7. Два коти в одному мішку не помиряться *(Нар. творчість)*.

II. Розберіть за будовою виділені слова.
III. Проілюструйте один із виписаних висловів або усно змалюйте його.

ДЛЯ ВАС, ДОПИТЛИВІ

Чи знаєте ви, як стати цікавим співрозмовником? Відомий американський педагог Дейл Карнегі пропонує кілька простих правил. Зокрема, треба виявляти увагу до інших, заохочувати їх розповідати про себе, свої хобі й досягнення. Також варто утримуватися від критики, ставити себе на місце співбесідника, щоб краще зрозуміти його думки. Про ці та багато інших «рецептів» успішної комунікації ви можете дізнатися з книжки **Іржі Томана «Мистецтво говорити»**.

§ 19. БЕЗОСОБОВІ РЕЧЕННЯ

Про те, яке значення мають безособові речення, про їхні стилістичні особливості та способи вираження головних членів речення

ПРИГАДАЙМО. 1. Які дієслова належать до безособових? 2. Яку форму дієслова називають неозначеною?

169 **А.** Прочитайте безособові речення. Чи домислюється в них дійова особа?

1. ***Те́пло*** *ведмежатам у засніженому снігом барлозі* (І. Соколов-Микитов). 2. *Серед лісу ставок* ***прикрашено*** *очеретом* (Остап Вишня). 3. *Словами серденька* ***не одурити*** (Леся Українка). 4. ***Заморосило*** *осінь у сльозу* (Л. Костенко).

Б. У якому реченні головний член виражено: а) прислівником; б) дієслівною формою на *-но, -то*; в) неозначеною формою дієслова; г) безособовим дієсловом?

В. Зробіть висновок про особливості безособових речень.

Безособові

Безособовими є односкладні речення, головний член яких називає дію або стан, які не мають виконавця чи носія або реалізуються незалежно від них. **НАПРИКЛАД:** 1. *Аж морозом сипнуло поза спиною* (Панас Мирний). 2. *Як весело було нам усім у ту мить* (А. Яніта).

СПОСОБИ ВИРАЖЕННЯ ГОЛОВНОГО ЧЛЕНА В БЕЗОСОБОВИХ РЕЧЕННЯХ		
Спосіб вираження	**Приклад**	**Значення**
Безособове дієслово	*Мені не спиться. Уже світає.*	Стан людини, природи, світу
Особове дієслово в безособовому значенні	*У лісі пахне грибами.*	
Прислівник (з допоміжним дієсловом або без нього)	*На вулиці було темно. Йому страшно.*	

Продовження таблиці

Дієслівна форма на *-но, -то*	*На лузі траву скошено.*	
Неозначена форма дієслова (можливо в поєднанні з прислівником чи присудковими словами *треба, можна, час, жаль*)	*Можна побачити все.*	Бажання, можливість, неможливість тощо
Слова *нема, не було, не буде* з додатками в родовому відмінку	*У мене немає часу.*	Відсутність кого- або чого-небудь

Роль у мовленні

Безособові речення здебільшого вживаємо в **художньому** й **розмовному** стилях. Ці речення використовуємо для виділення дії та її наслідків.

Синтаксичні синоніми

Іноді односкладні безособові речення виступають **синтаксичними синонімами** до двоскладних. Це дає змогу урізноманітнити мовлення, найточніше висловити певну думку. На відміну від двоскладних речень, у безособових дія та стан подаються як незалежні від виконавця, тобто відриваються від нього. **ПОРІВНЯЙМО:**

Двоскладні	Односкладні
Я хочу спати.	*Мені хочеться спати.*
Сніг замів дорогу.	*Дорогу замело снігом.*
Пахли трави.	*Пахло травами.*
Трава вже скошена.	*Траву вже скошено.*

ЗВЕРНІТЬ УВАГУ!

Потрібно відрізняти безособові речення з головним членом, вираженим сполученням прислівника та інфінітива, від двоскладних. **ПОРІВНЯЙМО:**

Двоскладне	Односкладне
Під гору бігти важко.	*Під гору важко бігти.*

170 І. Визначте у реченнях спосіб вираження виділених головних членів.

1. Тієї ж миті **потемніло** в очах *(С. Музиченко)*. 2. **Пахло** в повітрі торішнім листом і терпкими бруньками *(Р. Іванченко)*. 3. **Нема** на світі України, немає другого Дніпра *(Т. Шевченко)*. 4. **Не можна затуляти** сучасним життям життя тисячоліть *(М. Семенко)*. 5. І справді **гарно було** на ниві *(Л. Костенко)*. 6. Опівдні **зробилося** зовсім **тепло** *(Гр. Тютюнник)*. 7. А слова дружнього за гроші **не купити** *(М. Рильський)*. 8. **Весело** й **шумливо** на вигоні за шахтарською слобідкою *(С. Черкасенко)*. 9. **Не співалось** тієї весни Настусі *(Ю. Збанацький)*.

II. Розподіліть усно речення на групи за значенням: а) повідомлення про стан людини; б) повідомлення про стан природи; в) відсутність кого- або чого-небудь; г) бажання, можливість, неможливість.

171 **КОЛО ДУМОК.** Поміркуйте, чому з наведених речень лише перше вважаємо односкладним безособовим.

1. Щомісяця треба підстригати газон.
2. Після підстригання обов'язково полийте газон.
3. Стригти газон без захисних окулярів небезпечно.

172 Складіть і запишіть до кожного фото односкладне безособове речення, використовуючи подане нижче слово як головний член речення.

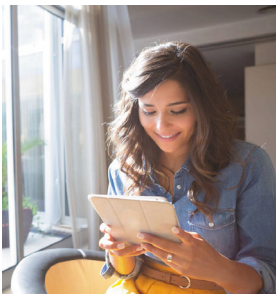

завантажено

нагодувати

прохолодно

173 I. Прочитайте текст. Що нового ви дізналися? Доберіть свій варіант заголовка.

ЯК НЕ ЗАБЛУКАТИ В СОЦМЕРЕЖАХ

Складно заперечувати позитивний вплив соціальних мереж на наше життя. Там ніколи не нудно. Нові знайомства, групи за інтересами... Проте варто зважати й на зворотний бік віртуальних спільнот.

По-перше, людина може приділяти їм так багато часу, що це починає шкодити іншим важливим сферам життя. Оптимальним буде використання соцмереж пів години на день.

По-друге, у віртуальному просторі нам зазвичай хочеться ділитися лише позитивними подіями зі свого життя. А в перегонах з назвою «не хочу відставати» дуже легко втратити себе.

По-третє, через соцмережі вас можуть заманити в небезпечні ситуації. Отже, варто повідомляти дорослих про підозрілі контакти.

II. Знайдіть у тексті безособові речення. Визначте, чим виражено в них головні члени речення. Яка роль цих речень у висловленні?

174 **ПОСПІЛКУЙТЕСЯ.** У яких соцмережах ви зареєстровані? Чи потрібно, на вашу думку, розповідати батькам чи вчителям про віртуальних друзів? Чому?

175 Доберіть до наведених речень синонімічні безсполучникові. Дібрані речення запишіть, підкресліть головний член речення. Простежте, як змінився характер висловленої думки.

ЗРАЗКИ. 1. *У хаті пахне хліб. – У хаті* <u>*пахне*</u> *хлібом.* 2. *На свято запросили артистів. – На свято* <u>*запрошено*</u> *артистів.*

1. Сонце залило галявину. 2. На подвір'ї запахла скошена трава. 3. Від річки війнула прохолода. 4. Стан хворого погіршав. 5. Я хочу спробувати новий десерт. 6. Дітям дозволили купатися в басейні. 7. Ловити рибу в озері заборонили. 8. Дихаю вільно, на повні груди.

ЗВЕРНІТЬ УВАГУ!

Безособові речення не можна переробити на двоскладні без зміни змісту. **ПОРІВНЯЙМО:** 1. *Я працюю.* (Констатація факту.) 2. *Мені працюється.* (Указується на робочий настрій і бажання працювати того, хто говорить.)

176 **ПОПРАЦЮЙТЕ В ПАРАХ.** Виберіть з поданих дієслів два та запропонуйте однокласнику чи однокласниці ввести кожне з них до двоскладного й безособового речень.

Темніє, пахне, віє, бажати, віриться, думати, чекати, вірити.

177 **СИТУАЦІЯ.** Уявіть, що до вас приїхала знайома й бажає самостійно відвідати магазин (ринок, пошту тощо). Розкажіть їй, як туди дістатися, дайте пораду (3–5 речень). Скористайтеся кількома наведеними словами чи сполученнями як головними членами односкладних безособових речень.

- ✓ треба проїхати (пройти)
- ✓ можна скористатися
- ✓ бажано не баритися
- ✓ темніє
- ✓ вечоріє
- ✓ відчинено
- ✓ освітлено

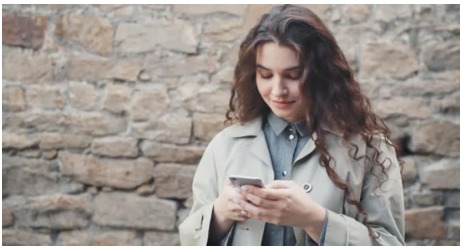

І ТАКЕ БУВАЄ

Дідусь, який працював нічним сторожем, повернувся вранці додому.

– Як пройшло чергування? – запитали в нього онуки Світлана та Олег.

– Цього разу всю ніч не спалося, – відповів дідусь.

– О, тобі, напевне, було дуже важко нести чергування... – поспівчувала Світлана. – Усю ніч не спав...

– І зовсім не важко, – заперечив Олег, – адже...

Продовжте репліку Олега. У чому полягає мовна суть подібних непорозумінь?

178 I. Спишіть речення та запишіть біля кожного з них характеристику (односкладне чи двоскладне, вид односкладного). Підкресліть граматичні основи.

1. Як мені хотілося словами осені пейзажі змалювать *(О. Довгоп'ят)*. 2. У малесенькій тісній халупці було вогко і трохи душно *(І. Багряний)*. 3. У Чернігові проведено вебінар для старшокласників у рамках оздоровчої кампанії *(З випуску новин)*. 4. Світає. Тане морок в небосхилі *(М. Сингаївський)*. 5. Йдуть стрільці. Завіяло дороги. Біле сонце деренчить, мов жерсть *(Р. Лубківський)*. 6. А робота не жде. Її треба робить *(Л. Костенко)*.

II. Визначте частини мови в третьому реченні.

§ 20. НАЗИВНІ РЕЧЕННЯ

Про те, яке значення мають називні речення, про їхні стилістичні особливості та способи вираження головних членів речення

ПРИГАДАЙМО. 1. Які є способи вираження підмета? 2. Які другорядні члени речення належать до групи підмета, а які – до групи присудка?

179 **А.** Прочитайте речення. Визначте в них головні члени.

1. *Сніг і сонце. Золоті цимбали. Вічності дихання золоте* (Д. Павличко).
2. *І сум. І жаль. І висновки повчальні. І слово, непосильне для пера* (Л. Костенко).

Б. З'ясуйте спосіб вираження головних членів речення.
В. Поміркуйте, чому такі речення в мовознавстві названо називними. Яка їхня роль у мовленні?

Називні	**Називними є такі односкладні речення, у яких головний член стверджує наявність предметів чи явищ у реальній дійсності.**
Спосіб вираження	У таких реченнях **головний член** здебільшого виражається **іменником** у називному відмінку, рідше – займенником або іменним словосполученням. **НАПРИКЛАД:** 1. *Спокійні очі. Сива голова* (Л. Костенко). 2. *Довга, затяжна волинська осінь* (М. Олійник).
Роль у мовленні	Називні речення досить поширені в **художньому** стилі, зокрема в описах природи, дії, обстановки, де вони часто утворюють цілу низку однотипних структур. **НАПРИКЛАД:** *Спориш. Нагідки. Стиглі свічі лип. І кручений панич дереться вгору* (М. Боровко). Також називні речення часто використовують у публіцистичних статтях.

ЗВЕРНІТЬ УВАГУ!

1. З головних членів у називних реченнях може бути тільки один – у формі **підмета**. Присудка в таких реченнях немає й не може бути.
2. Інколи називні речення містять вказівні частки *ось*, *от*, *он*. Наприклад: *Ось наш будинок*.

180 I. Прочитайте уривки описів. Розкажіть, що ви уявляєте, читаючи кожен із них. Чи вдалося авторам динамічно й широко змалювати зображуване? Якщо так, то завдяки чому?

1. Зима. Криниця. Стук обмерзлого відра. Жіночі голоси і перегук дитячий *(М. Рильський)*.
2. Дорога. Ранок. Тиша. Довгий яр, весь білою черемхою залитий *(М. Рильський)*.
3. Осінь. Похмурий час. Перший мороз. Листопад *(П. Дорошенко)*.

II. Схарактеризуйте усно речення (односкладне чи двоскладне, вид односкладного). Визначте, які з них вжито для позначення часу, а які – місця.
III. Продовжте один з описів кількома реченнями, зокрема й називними.

ЗВЕРНІТЬ УВАГУ!

З другорядних членів у називному реченні може бути лише **означення**. Якщо ж у реченні є обставина чи додаток, то значить є і присудок. **НАПРИКЛАД**, хоча в реченні *На небі сонце* з головних членів підкреслено лише підмет, воно не односкладне називне, а двоскладне, оскільки має обставину *на небі*. Обставина й указує на наявність присудка. Щоправда, цей присудок пропущено.

Група головного члена називного речення

головний член речення (*підмет*)	→	означення

181 **КОЛО ДУМОК.** Чому лише перше речення вважаємо односкладним називним, а інші – двоскладними.

1. Яке чудове художнє селфі!
2. На пам'ять – селфі!
3. Підготувався до селфі.

182 І. Спишіть, підкресліть члени речення. Укажіть називні речення. Чи є в цих реченнях другорядні члени? Які саме?

1. А ось ліси, покриті димом *(Л. Дмитренко)*. 2. Ось і місток, за яким починалося село *(І. Муратов)*. 3. Жовта акація в скверах Одеси *(О. Довгоп'ят)*. 4. Зелений луг. Над лугом в'ється чайка *(М. Рильський)*. 5. У Херсоні ізранку дощ *(Д. Обухов)*. 6. Цей теплий дощ. І мокрі щоки, і хмари, і полігон *(Ірина Цілик)*. 7. Щойно червень, а пахне від лип, ніби в липні *(Ю. Андрухович)*.

ІІ. Знайдіть у перших двох реченнях вказівні частки. Поміркуйте, як впливає на зміст називного речення наявність у ньому вказівних часток.

183 І. Прочитайте виразно вірш. Які думки й почуття передає автор?

СВІЧА

Вітер. Злива. Безсоння. Гасне літо зелене.
Падають на підвіконня жовті долоні клена.
Серце щемить від болю. Вмиті безсонням очі.
Я, а поряд зі мною – чорна безодня ночі.

Запалю свічу з віком віч-на-віч.
Запалю свічу, щоб здолати ніч.
Запалю свічу у тривожний час.
Помолюсь вогню, щоб вогонь не згас.

В. Шинкарук

ІІ. Знайдіть односкладні називні речення. Чи є в тексті односкладні речення інших видів? Охарактеризуйте роль називних речень у розкритті авторського задуму.

ІІІ. Розгляньте малюнок «Порив вітру». Що, на вашу думку, символізують яскраві соняшники? Чим малюнок співзвучний з віршем «Свіча»? Доберіть кілька називних речень, які можна було б використати в словесному описі малюнка.

Порив вітру. Малюнок *Анастасії Мечетної* (14 років)

184 Доведіть, що речення лівої колонки є односкладними називними, а правої – двоскладними. Свої висновки звірте з міркуванням, поданим після вправи.

Односкладні називні	*Двоскладні*
Темна ніч.	Ніч темна.
Холодний вітер.	Вітер холодний.
Народний вибір.	Вибір народний.

МІРКУЙМО. Речення *Ніч темна* є двоскладним, бо в ньому прикметник *темна* є частиною складеного присудка (прикметник стоїть після іменника, у мовленні він логічно наголошується, між словами робиться пауза). Речення *Темна ніч* є односкладним називним, бо в ньому прикметник *темна* є означенням (стоїть перед іменником).

185 **ПОПРАЦЮЙТЕ В ПАРАХ.** Доберіть спільно до кожного фото цікавий підпис, який був би односкладним називним реченням, і запишіть. Потім перебудуйте самостійно ці підписи на двоскладні речення та запишіть. Зіставте свої записи.

ЗРАЗОК. *Ідеальний день. – Сьогодні ідеальний день.*

186 Спишіть, розкриваючи дужки, спочатку послідовно односкладні називні речення, а потім – двоскладні. Підкресліть граматичні основи.

1. Така холодна ця осіння ніч *(О. Довгоп'ят)*. 2. Козацька школа, крита оч(е,и)ретом *(Л. Костенко)*. 3. Ось школи знайомої мури *(В. Сосюра)*. 4. Враження дитинства – ясновесні! *(Д. Білоус)*. 5. На серці дощ *(О. Довгоп'ят)*. 6. Потріскані до крові, обвугл(е,и)ні губи ж(е,и)нців *(М. Стельмах)*. 7. Небо гл(е,и)боке, прозоре, блакитне *(М. Івченко)*. 8. Всі мости ще кл(е,и)нові *(Л. Костенко)*.

КЛЮЧ. Запишіть послідовно спочатку номери односкладних речень, а потім – двоскладних. Замініть цифри відповідними буквами: 1 – ж, 2 – д, 3 – о, 4 – е, 5 – н, 6 – в, 7 – к, 8 – о. Якщо ви правильно виконали завдання, то зможете прочитати прізвище автора вислову «Любіть землю! Любіть працю на землі».

187 **ДВА – ЧОТИРИ – УСІ РАЗОМ.** Поміркуйте, яке з поданих речень односкладне називне, а які – двоскладні. Відповідь обґрунтуйте.

Недільний ранок. Зелен-свято нині. Хати убрані в клечінь соковиту *(А. Луценко)*.

188 Користуючись лише називними реченнями, передайте стисло епізод відомого фільму (мультфільму) чи пісні, не називаючи персонажів. Однокласники та однокласниці мають упізнати фільм чи пісню за вашою розповіддю.

189 І. Прочитайте текст, визначте його тип і стиль мовлення.

Повівав холодний вітерець. Насувались білі, наче молочні, хмари, разно бігли мишасті коненята. Дорога була слизька. На обидва боки від дороги, скільки кинеш оком, розстелилось поле, вкрите снігом, мов білою скатеркою. Твердий синявий сніг грав на сонці самоцвітами. Чорне вороння сідало громадами на сніг і знов здіймалося з місця. Вітер дужчав. Насунули снігові хмари й оповили небо. Посипав сніжок (За *М. Коцюбинським*).

ІІ. Перебудуйте текст (письмово), використовуючи лише односкладні називні речення. Підкресліть головні члени речення. Простежте, як перебудова вплинула на характер опису.

ЗРАЗОК. *На землю впали перші краплини дощу. – Перші краплини дощу.*

§ 21. ПОВНІ ТА НЕПОВНІ РЕЧЕННЯ

Про речення, у яких пропущено необхідний член речення, та про те, коли в таких реченнях ставимо тире

190 **А.** Прочитайте діалог. Поміркуйте, чим зумовлена відсутність деяких слів у виділених реченнях. Чи можна відновити ці слова з діалогу?

– *Де розташована книгарня?*
– ***У центрі міста.***
– *А чим можна доїхати до центру?*
– ***Автобусом номер 7.***

Б. Спробуйте відновити в діалозі пропущені слова.
В. Поясніть, чому виділені речення є неповними. Яка їхня роль у мовленні?

Неповні речення

Неповними називають речення, у яких пропущено один або кілька членів речення, потрібних для цілісної граматичної структури.
Цей пропуск добре відчутний, а відсутні члени речення можна легко відновити. **НАПРИКЛАД:**

(жалить)
Бджола жалить жалом, *а людина – словом.*
повне неповне

Неповні речення, як і повні, можуть бути поширеними й непоширеними, односкладними і двоскладними, а також частинами складного речення.

Неповні речення можуть бути контекстуальними й ситуативними.

Контекстуальні речення

У **контекстуальних** неповних реченнях пропущений член відновлюємо з контексту (найближчих речень тексту). Причиною пропуску є те, що слово вже вживали і немає потреби його повторювати. **НАПРИКЛАД:**

Червоними озерами цвіли в лісосмузі маки. Синіми озерами біля них – сокирки (М. Вінграновський).
У цьому прикладі друге речення є неповним, пропущено присудок *цвіли*.

Ситуативні речення

У **ситуативних** неповних реченнях пропущений член відновлюємо з мовленнєвої ситуації. Причиною пропуску є те, що всі учасники розмови знають, про що йдеться. **НАПРИКЛАД**, під час гри у футбол один гравець вигукує: «*Пасуй мені!*» Із ситуації спілкування зрозуміло, що йдеться про м'яч, тому додаток *м'яча* в реченні пропущено.

Пропуск присудка

До неповних також зараховують **речення з пропущеним присудком**, який не можна відновити ні з контексту, ні із ситуації. На пропущений присудок указують наявні в реченні **обставина** чи **додаток**. **НАПРИКЛАД:** *Яскраві зорі на небі*.
У цьому реченні є обставина *на небі*, яка допомагає уявити присудок: *Яскраві зорі* (*є, розкинулися, засіяли* тощо) *на небі*. Цей присудок пропущено. Структура речення така:

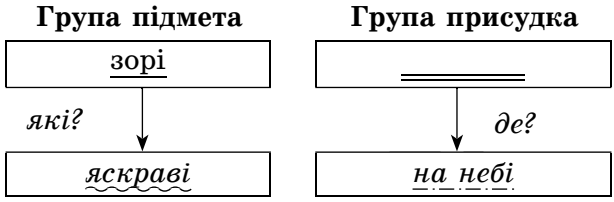

ЗВЕРНІТЬ УВАГУ!

Речення з пропущеним підметом чи присудком є двоскладним, а не односкладним. **НАПРИКЛАД:** *Андрій три роки прожив у Вінниці. Знає тут усі місця.* Друге речення є двоскладним неповним (пропущено підмет *Андрій*).

191 І. Прочитайте виразно текст. Доведіть, що виділені речення є неповними, відновіть у них пропущені члени (усно). Прочитайте текст удруге з відновленими членами речення. Який варіант досконаліший? Розкажіть, з якою метою вжито неповні речення.

Учителька Надія Петрівна ввійшла в клас:
– Сідайте... Сашко, це правда, що з вашого села сьогодні втік із кузні Сіроманець?
– **Утік**, – відповів Сашко і сів.
– Ти сам бачив? – запитала Надія Петрівна.
– **Бачив**.
– Діти, де живуть вовки?
– **У лісі**, – хором відповів клас.
– У лісі. А от ти, Сашко, ходиш лісом до школи. Невже тобі немає асфальтової дороги?

– Надіє Петрівно, – важко підвівся Сашко, – хай нею ходить хто хоче. **А я люблю лісом.**

– От скажи, Галю Грушецька, про що я розповідала на минулому уроці?

– **Про Індію. Про тигрів-людоїдів,** – тонким, як ліщина, голосом відповіла Галя.

– А в нас тигрів немає! – скинувся Сашко... *(М. Вінграновський)*.

II. Знайдіть у тексті звертання, визначте, чим вони виражені.

192 I. Спишіть виділені неповні речення, відновлюючи пропущені члени. Що допомогло їх відновити?

ЗРАЗОК. *Я їм яблуко, а* ***Соня грушу****. – Соня їсть грушу.*

1. Не хотіла коза на торг, **так потягли** *(Нар. творчість)*. 2. Три явори посадила сестра при долині, **а дівчина заручена – червону калину** *(Нар. творчість)*. 3. **Над зеленим узгір'ям ранкове сонце** *(І. Цюпа)*. 4. Стежечка розходилась на два боки. – **Ліворуч!** – звелів старий *(І. Багряний)*. 5. – Діду, а куди лебеді полетіли? – **На тихі води, на ясні зорі,** – пересміявшись і споважнівши, урочисто каже дід *(М. Стельмах)*. 6. Хилило на сон. А в кущах десь прокинулась і намагалася зігрітись мрійноголоса пташка. **Віщувала ранок** *(І. Багряний)*. 7. Дитя пожадливо накинулось на супчик, не відмовилось і від каші з підливою. Тільки на компоті «забастувало». – **Не можу більше** *(С. Музиченко)*.

II. Доведіть, що перше речення є складним, у якому одна частина є неповним реченням. Свою відповідь звірте з міркуванням, поданим нижче.

МІРКУЙМО. Речення *Не хотіла коза на торг, так потягли* має дві граматичні основи, а отже, є складним. Друга частина є неповним реченням, оскільки в ньому пропущено додаток (*козу*) і обставину (*на торг*), які відновлюємо з контексту.

Тире

Якщо в неповному реченні на місці пропущеного члена речення у вимові робимо **паузу,** то на письмі **ставимо тире**. **НАПРИКЛАД:** 1. *На небі – сонце* (М. Коцюбинський). 2. *Ранні пташки росу п'ють, а пізні – слізки ллють* (Нар. творчість).

193 I. Прочитайте вголос виразно речення. Обґрунтуйте використання тире.

1. На видноколі – сиві тополі, вітер у полі колише ковиль *(С. Фоменко)*. 2. В просвітку дерев – віддзеркалення міста *(О. Делеменчук)*. 3. А в небі – райдуга-веселиця *(М. Ткач)*. 4. Андрій додому поспіша, а сонце – у зеніт *(О. Підсуха)*. 5. На душі – пізній сніг *(О. Гаран)*. 6. Око бачить далеко, а розум – ще далі *(Нар. творчість)*. 7. Дерева розправляють сонні віти, над ними угорі – пташиний спів *(С. Жуковський)*. 8. Без тебе світ не був би світом, зима – зимою, літо – літом *(Р. Братунь)*.

II. Прочитайте речення вдруге, відновлюючи пропущені члени. Простежте, як змінюється характер розповіді.

194 Спишіть речення, пропускаючи слова, які повторюються. Поставте, де можливо, замість цих слів тире. Підкресліть у складних реченнях ту частину, яка є неповним реченням.

ЗРАЗОК. *Я люблю теніс, а Олег любить футбол. – Я люблю теніс, а Олег – футбол.*

1. Кров свою віддам твоїй калині, пісню свою віддам травам, птицям і лісам... (За *М. Луковим*). 2. Я закоханий в синь океану, а ще дужче я закоханий у зорі рум'яні (За *В. Сосюрою*). 3. В добрім житті кучері в'ються, в поганім житті кучері січуться. 4. Пташка красна своїм пір'ям, а людина красна своїм знанням. 5. Не хоче півень на чуже весілля, та несуть півня на чуже весілля *(Нар. творчість)*.

195 ***СИТУАЦІЯ.*** Уявіть, що ваші знайомі повернулися з подорожі. Ви теж плануєте таку саму подорож наступного року. Складіть і запишіть діалог (10–12 реплік), можливий у цій ситуації, використавши кілька неповних речень. Ви можете скористатися поданими зразками.

- ✓ Чи сподобалося?
- ✓ До Львова – літаком, а далі – на таксі.
- ✓ Удень – екскурсії, а ввечері – відпочинок біля озера.
- ✓ Дуже сподобалося.
- ✓ Недалеко від Запоріжжя.
- ✓ Так, і тобі раджу.
- ✓ Наступного літа – обов'язково.

196 ***ПОПРАЦЮЙТЕ В ПАРАХ.*** Складіть і розіграйте діалог – телефонну розмову (8–10 реплік) з невідомою особою, яка зателефонувала до вас, аби повідомити про виграш призу та запросити на його вручення. Намагайтесь уникнути можливої небезпеки, протистояти маніпулятивним впливам. Використайте в діалозі неповні речення.

ЗВЕРНІТЬ УВАГУ!

Те, що в односкладному реченні є лише один головний член, не означає, що речення неповне, оскільки другий головний член не передбачений його структурою. Односкладне речення буде неповним лише тоді, коли в ньому **пропущено необхідний** для цілісної граматичної структури головний або другорядний член речення.

197 ***КОЛО ДУМОК.*** Поміркуйте, чому речення в першій колонці вважаємо повними, а в другій – неповними. Які головні члени речення пропущено?

Повні речення	Неповні речення
Їду в метро.	Їхав у метро.
Холодна ніч.	Сьогодні холодна ніч.

198 І. Випишіть спочатку неповні речення, а потім – повні. У дужках біля кожного речення зазначте, односкладне воно чи двоскладне. Підкресліть члени речення.

1. Всяке діло починай з голови *(Нар. творчість)*. 2. **Надворі** ясна холодна ніч *(Ірина Вільде)*. 3. Вже **де-не-де** й димок із димаря *(Л. Костенко)*. 4. Над **пам'яттю** простягнуто мости *(В. Коротич)*. 5. Дні за днями – пожовклим листям *(М. Самійленко)*. 6. Несподівано, раптом у чорну тишу щось впало. Живе, веселе, безтурботне *(М. Коцюбинський)*. 7. Прийшов, побачив, переміг! *(Юлій Цезар)*.

ІІ. Визначте частини мови виділених слів, поясніть написання.

199 Спишіть складні речення, підкресліть їхні частини, які за будовою дорівнюють неповним реченням. З'ясуйте, яка роль неповних речень і які члени в них пропущено.

1. Найдорожча пісня – недоспівана, а найліпша – та, що не знайду *(П. Осадчук)*. 2. Спрямуй думок своїх потік в подій нестримний плин, щоб день прожить, неначе вік, а вік – мов день один *(М. Сингаївський)*. 3. За селом розлогі поля, синіє ліс, летять птахами хмаринки і хмаринками птахи *(У. Самчук)*. 4. Сіяло сонце, в небесах ані хмариночки, та тихо, та любо, як у раї *(Т. Шевченко)*. 5. По той бік Дніпра жовтіють піски, далі луки, а ще далі в синьому мороці плавають обриси лісів *(О. Гончар)*.

200 Хто зможе пригадати одне прислів'я, у структурі якого є неповне речення? А хто пригадає два-три такі вислови?

201 Випишіть із текстів неповні речення, підкресліть члени речення. Простежте роль неповних речень у вираженні авторського задуму, зокрема, у створенні динамізму, психологічної напруги висловлення.

1. Ми з Митьком давно мріяли поїхати до Юрківки, села, де жила Митькова бабуся. Кликало нас до себе привільне і незалежне життя. Кликало і вимахувало привітно рукою: «Ну ж бо, сміливіше. Я чекаю на вас!»

– Уявляєш собі? – казав Митько. – Ліс. А в лісі озеро. А на березі курінь. А в курені – ми. А поруч багаття. І казанок із юшкою. І роби собі, що хочеш. Хоч на голові стій. А кругом – ні душі *(Я. Стельмах)*.

2. Море спить. Точнісінько, як людина. Високо здіймає груди, схропує сонно, ліниво... Коли море спить, вже ніяка сила його не розбудить. Ліниво похлюпує об камінь хвильками, полощеться тихо, сонно, розніжено *(Ю. Збанацький)*.

3. Ох і очеретяна ж річка Оскіл! Ох і рибна ж вона! А яка вода в Оскалі! Лагідна, ласкава, м'яко-шовкова! *(Остап Вишня)*.

202 Виконайте завдання одного із запропонованих варіантів (на вибір).

ВАРІАНТ А. Випишіть з газетної чи журнальної статті уривок тексту з неповними реченнями. З'ясуйте, з якою метою автор ужив ці речення.

ВАРІАНТ Б. Випишіть з підручника української літератури уривок художнього тексту з неповними реченнями. З'ясуйте, з якою метою автор ужив ці речення.

Проєкт

Об'єднайтеся в групи. Підготуйте і проведіть у класі пресконференцію на тему «Участь учнів класу в мовознавчому конкурсі». Мета пресконференції – поінформувати про підготовку до мовознавчого конкурсу «Односкладні та неповні речення: роль і можливості».

План пресконференції

- Підготуйте невеликий виступ представників вашої групи, у якому поясніть, чому вирішили взяти участь у конкурсі, кого вважаєте своїми основними конкурентами. Далі повідомте, який вид односкладного речення ваша група обрала як підтему конкурсу. Розкажіть про особливості цього виду речень. (Час виступу – до 5 хвилин. Форма виступу може бути довільною; важливо – зацікавити слухачів.)
- Підготуйте 2–4 запитання до учасників інших груп, уявляючи себе в ролі журналістів. Продумайте, яке видання (газету, журнал, телеканал тощо) ви представляєте. Ставте гострі та провокативні запитання, відповідаючи на які, інші групи змушені будуть «захистити», обґрунтувати свій вибір того чи того виду речення.

§ 22. УЗАГАЛЬНЕННЯ ВИВЧЕНОГО З ТЕМИ «ОДНОСКЛАДНЕ РЕЧЕННЯ. ПОВНЕ ТА НЕПОВНЕ РЕЧЕННЯ»

203 Користуючись поданим алгоритмом, підготуйте розповідь про особливості поділу речень на односкладні й двоскладні та види односкладних.

Алгоритм визначення виду простого речення

204 I. Прочитайте текст, визначте його основну думку. Доберіть до тексту заголовок.

Я шукаю в людях хороше. Свідомо себе на це **спрямовую**. Не можна людей чорнити, не можна із цим поспішати. Крім того, є багато людських вад, до яких треба ставитися поблажливо, **терпляче**. Наприклад, марнославство*. Ну й хай собі людина намагається **привернути** увагу до своєї особи, якщо це їй дає втіху. Хоч заклопотаність **навколо** своєї особи дуже дрібнить людину, вона тоді стає смішною... І з такою людиною немає про що говорити. Від неї **хочеться** скоріше втекти. Але ж серед таких людей дуже часто бувають і талановиті. У них, правда, марнославство переходить у честолюбство. Але то вже інша категорія *(М. Шумило)*.

II. Виконайте завдання до тексту.

1. Випишіть односкладні речення. Підкресліть у них граматичні основи, з'ясуйте, чим вони виражені.
2. Користуючись поданим вище алгоритмом, визначте вид односкладних речень. Назвіть ознаки, за якими вони різняться.
3. Знайдіть складне речення, одна із частин якого є односкладним реченням.
4. Поясніть роль односкладних речень у тексті.
5. Знайдіть і обґрунтуйте вивчені пунктограми.
6. Поясніть орфограми у виділених словах.

205 *ПОСПІЛКУЙТЕСЯ.* Чи вказуєте ви своїм друзям на їхні вади? Якщо так, то як ви це робите?

Синтаксичний розбір односкладного речення

Послідовність розбору

1. Загальна характеристика простого речення.
2. Указати, що речення односкладне.
3. Указати вид односкладного речення.
4. Указати, чим виражено головний член речення.

Зразок усного розбору

Так тихо, тихо скрізь (П. Тичина).

Речення розповідне, неокличне, просте, поширене, односкладне, безособове, повне. Головний член *тихо* виражено прислівником.

Зразок письмового розбору

Так тихо, тихо скрізь (П. Тичина).

Речення розп., неокл., просте, пошир., односклад., безособ., повне. Гол. член *тихо* вираж. присл.

206 Прочитайте речення. Виконайте усно їхній синтаксичний розбір. Розбір двох односкладних речень (на вибір) виконайте письмово.

1. Нахилюся вербою над річкою і нап'юся води холодної *(О. Довгоп'ят)*. 2. Юність в інших завше загадкова *(В. Симоненко)*. 3. Над

* *Марносла́вство* – надмірно висока думка про себе, чванливе вихвалянння, погорда, зарозумілість, зазнайство.

білим світом – білий сніг *(М. Боровко)*. 4. Григорієві перехоплювало дух від подиву *(І. Багряний)*. 5. Нам вічно треба небом жить *(М. Вінграновський)*. 6. За кожним словом чув у грудях біль *(Б. Лепкий)*.

207 Виконайте усно синтаксичний розбір речень. Розбір двох речень (на вибір) виконайте письмово. Визначте присудок у другому реченні.

1. Сучасне завжди на дорозі з минулого в майбутнє *(О. Довженко)*. 2. Мені мов сестроньки оці берези та калини *(Д. Луценко)*. 3. Треба вміти жаліти людину *(В. Сухомлинський)*. 4. Бульвар Приморський мій з дитинства друг *(О. Довгоп'ят)*. 5. До моря, знаєте, вам зась! *(І. Котляревський)*. 6. Скучив за степом, скучив за лугом *(В. Симоненко)*.

208 Спробуйте за одну хвилину скласти й записати якнайбільше називних поширених речень на одну з тем: а) «Дружба»; б) «Море»; в) «Місто»; г) «Упізнай кумира».

209 Складіть або доберіть із художніх творів чи публіцистичних текстів два речення кожного виду односкладних речень. Намагайтеся, щоб способи вираження головних членів були різними.

210 Виконайте одне з поданих завдань (на вибір).

ВАРІАНТ А. Підготуйте невеликий усний виступ на тему «Люди, будьте взаємно красивими!», використавши щонайменше два односкладних та одне неповне речення.

ВАРІАНТ Б. Складіть невелику усну розповідь, використавши щонайменше три односкладні та одне неповне речення, на одну з тем: «Пригода в лісі», «Вечорова тиша», «Космічні гості», «На риболовлі», «Майбутнє людства».

ВАРІАНТ В. Складіть інструкцію для учнів початкових класів «Як в інтернеті знайти потрібну інформацію» (5–7 пунктів). Використайте переважно односкладні речення.

211 ***САМООЦІНКА.*** Продовжте усно речення.

1. Вивчаючи тему «Односкладне речення. Повне й неповне речення», я дізнався (дізналася) багато нового. Наприклад, ...
2. Найлегшим під час опрацювання теми для мене було ... .
3. Свої знання з теми я б оцінив (оцінила) на ... .

Готуємося до тематичного оцінювання

Виконайте завдання.
Перевірте правильність виконання за допомогою відповідей у додатку

1. Односкладним є речення

А Там Довженкові кінокадри проросли на віки дубами *(А. Малишко)*.
Б Без трудів не їстимеш пирогів *(Нар. творчість)*.
В На кожну голову приходить своя хуртовина *(М. Стельмах)*.
Г Я по тонкім льоду до тебе знов дорогу віднайду *(Л. Костенко)*.

2. Односкладним реченням є частина в складному реченні

А Змарніє день, зіщуляться берези, замре коріння в сизій мерзлоті *(Л. Костенко)*.
Б В зелене Журавлине летять журавлі, а лебеді – у Лебедин *(П. Воронько)*.
В Іду на зустріч з річкою Хорол, ніколи ми не бачилися з нею *(О. Довгоп'ят)*.
Г Нас кличе у мандри дорога, нам грає чарівна струна *(С. Фоменко)*.

3. Двоскладним є речення

А А вві сні бачив сонце і поле безмежне *(Ю. Збанацький)*.
Б За одного битого двох небитих дають *(Нар. творчість)*.
В Світлая, дивная ніч *(Г. Чупринка)*.
Г Ще поки тепло, заночую в лузі *(Л. Костенко)*.

4. Односкладним називним є речення

А Ніч темна.
Б На небі сонце.
В Пахне травою.
Г Ніч наступу.

5. Неповним є речення

А Сідай. Спочинь з дороги, брате *(Л. Костенко)*.
Б Нам вічно треба небом жить *(М. Вінграновський)*.
В Ми з кумом на заздалегідь підготовлені позиції – у погрібник *(Остап Вишня)*.
Г Мело, крутило, скаженіло, огортаючи присмерком весь край *(О. Гончар)*.

6. Доберіть приклад до кожного виду односкладного речення.

Вид речення	*Приклад речення*
1 означено-особове	**А** Пливемо назустріч сонцю *(І. Цюпа)*.
2 неозначено-особове	**Б** Як дбаємо, так і маємо *(Нар. творчість)*.
3 узагальнено-особове	**В** Семена викликали до князя в палац і наказали зачекати *(П. Панч)*.
4 безособове	**Г** Козацька школа, крита очеретом *(Л. Костенко)*.
5 називне	**Д** І грає чарівний Орфей на сонячних струнах дощу *(Г. Коваль)*.
	Е А від городу потягнуло кропом *(І. Жиленко)*.

7. Установіть відповідність.

Спосіб вираження головного члена речення	*Приклад речення*
1 безособове дієслово	**А** У залі затишно.
2 особове дієслово в безособовому значенні	**Б** Усе можна зрозуміти.
3 неозначена форма дієслова	**В** Надворі темніє.
4 прислівник	**Г** Багато людей урятовано.
	Д Мені поталанило.

8. Прочитайте текст.

(1) Витвори трипільських гончарів – це справжнє диво. **(2)** Наші предки фарбували посуд білою, червоною і чорною фарбами та розмальовували. **(3)** Тому трипільську культуру вчені інколи називають культурою мальованої кераміки. **(4)** Ці малюнки донесли до нас сцени поклоніння сонцю, закликання дощу та інші. **(5)** Крім посуду, на території давніх поселень знайдено керамічні фігурки людей і тварин, макети жител, ритуальне начиння *(З підручника)*.

Односкладним у тексті є речення

А перше
Б друге
В третє
Г четверте
Д п'яте

9. Узагальнено-особовими є всі наведені речення, окрім

А Сійся-родися, колосом розвийся, засівайся щастям, ниво молода! *(В. Симоненко)*.
Б Боїшся вовка – не йди до лісу *(Нар. творчість)*.
В Любіть травинку, і тваринку, і сонце завтрашнього дня... *(Л. Костенко)*.
Г Не взявшись за сокиру, хати не зробиш *(Нар. творчість)*.

10. Перебудуйте двоскладні речення на синонімічні односкладні.

1. Ми любимо свою Україну й пишаємося здобутками співвітчизників.
2. Вартовий не може залишити свій пост.
3. Полтава – стародавнє місто.
4. Раптом повіяли степові пахощі.

11. Складіть одне означено-особове речення, а потім перебудуйте його на двоскладне.

12. Складіть одне неповне речення з пропущеним присудком та одне – з пропущеним підметом.

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ ДЛЯ САМОПЕРЕВІРКИ

1. Чим односкладні речення відрізняються від двоскладних? Яка їхня роль у мовленні?
2. Чим може бути виражено головний член означено-особових і неозначено-особових речень? Наведіть приклади.
3. Поясніть, чому узагальнено-особові речення широко вживаються в народних приказках і прислів'ях. Наведіть приклади.
4. Чим може бути виражено головний член безособових речень? Наведіть приклади.
5. Що спільного й відмінного між називними й іншими видами односкладних речень?
6. Які члени речення можуть бути в називних реченнях? Відповідь обґрунтуйте.
7. Чим повні речення відрізняються від неповних? Наведіть приклади.
8. З якою метою вживають у мовленні неповні речення?
9. Розкажіть про особливості вживання тире в неповних реченнях.
10. Пригадайте кілька прислів'їв чи приказок, які б за структурою були односкладними чи неповними реченнями.

МОЯ СТОРІНКА

ОЦЕ ТАК РЕЧЕННЯ!

Як відомо, для конструювання речень не завжди потрібні два головних члени. Тому такими поширеними в мовленні є односкладні речення, а також неповні з пропущеним підметом чи присудком. Прочитайте текст – і ви переконаєтеся в необмежених виражальних можливостях цих речень.

Літо. Переливи плеса сліпучого полудня. Похитування поплавця поміж очерету. Запашні трави та квіти на світанні. Росяні колекції коштовностей павуків. Гамакові залежности із книжкою в руках в тіні крислатого дерева. Повні жмені ягід в м'якій сутіні саду. Трапеза на веранді, приготована руками бабусі. І ще сила-силенна різного, що аж подивовуєшся, скільки всього може напхатися в чотири літери Л.І.Т.О.

Літо – це завше про багаж та його складання. Про збирання та рух. Про відпочинок та відпочинок від відпочинку. Про найближчу та найдальшу мандрівку водночас. Чарівну мандрівку в часі. Достатньо одного запаху, одного присмаку, одного слова – і вже летиш назустріч дитинству.

Та тепер моє літо про інше. Воно про ніч. Про задивляння на небо. Про відкриті гардини й споглядання крізь вікна. Про голос ріки. Про порожнечу вулиць і її повноту. Про настоювання ранку на п'янкій заварці дощів та із високими травами.

І, врешті, про нічний сад…

(За *Н. Занозом*)

А чи змогли б ви продовжити опис нічного саду із самих лише односкладних речень?

ЦІКАВО ЗНАТИ

ПОСПІЛКУЄМОСЯ НА ЛЕЦА?

Лінгвісти підрахували, що у світі існує близько 350 мов, якими володіють заледве п'ятдесят осіб. І саме ці мови зникають найшвидше. Наприклад, на *леца* – мові індіанців, які живуть у болівійських Андах, – сьогодні розмовляють близько 20 осіб. Десь із десятеро осіб в усьому світі здатні перекинутися між собою кількома словами індіанської мови *айдахо*.

Загалом за останні пів тисячоліття на землі зникло 306 мов. Коли 1992 року дослідники приїхали до Туреччини, щоб записати й порятувати від забуття мову *убих*, то застали тільки свіжу могилу, а на ній напис: «Тут лежить Теуфік Есенц. Він був останнім у світі чоловіком, який розмовляв мовою убих». Залишилася лише згадка про те, що в убих була більша кількість голосних, ніж у будь-якій із сучасних мов.

У Європі забуття загрожує валлійській, карнійській, бретонській, провансальській, гасконській мовам. Науковці зауважують, що зникнення деяких мов може збіднити світову культуру.

УСМІХНІМОСЯ

– У компанії я почуваюсь, як дієприслівниковий зворот.
– Це як?
– Відокремлено.

АНТИСУРЖИК

У ЇДАЛЬНІ

ПРАВИЛЬНО	НЕПРАВИЛЬНО
перші страви	перші блюда
овочевий суп	овощний суп
гречана каша	гречнева каша
картопляне пюре	картофельне пюре
млинці з грибами	блінчики з грибами
солоний суп	сольоний суп
гаряча кава	гарячий кофе
тримай виделку	держи вилку
гаряча склянка	гарячий стакан
замовте борщ	закажіть борщ
смачна печеня	смачне жаркоє
скуштуйте тістечко	скуштуйте пирожне

КОРИСНО ЗНАТИ

ЯК ПОЗБУТИСЯ СЛІВ-ПАРАЗИТІВ

Якщо ви хочете навчитися гарно говорити, то мусите приділяти належну увагу вибору слів. Ваша мова не тому така одноманітна, що складається з невеликої кількості постійно повторюваних слів, а тому, що деякі улюблені слова ви вживаєте надто часто. Говорячи, звертайте увагу на ці часто вживані слова або попросіть когось із знайомих стежити за вашою мовою саме із цього погляду. Намагайтеся позбутися слів, які ви часто вживаєте. Ці слова можуть бути найрізноманітнішими – один повсякчас повторює *«так би мовити»*, другий – *«так точно»*, третій – *«справді?»*, четвертий – *«чуєш?»* або *«знаєш?»*. Деякі із цих слів можна вилучити, не завдавши жодної шкоди мовленню, а деякі – замінити іншими словами *(І. Томан)*.

РОЗРІЗНЯЙМО

Туристи́чний – який стосується туризму, подорожей, здійснюється за певними маршрутами (*туристичний похід, клуб, довідник*).

Тури́стський – який стосується туриста (туристів), призначений для туристів (*туристський намет, табір, костюм, велосипед*).

* * *

Сусі́дній – розташований, розміщений по сусідству, поруч, поблизу когось або чогось (*сусідня країна, вулиця, квартира, школа*).

Сусі́дський – належний, властивий сусідові, складається із сусідів, утворюється сусідами тощо (*сусідський хлопець, сад, кіт*).

Сусі́дів – належний сусідові (*сусідова хата, дочка, ділянка, яблуня*).

Мова – як сам час: вона існує тепер, але також існує у своїй безкінечній тяглості. Відстань у двісті чи в тисячу років ще не означає, що мові не належать певні слова чи граматичні конструкції. Навпаки: всі вони в ній живі. Просто через те, що в мові нічого мертвого нема, вона розумніша й живіша за всіх нас.

А. Любка

Речення з однорідними членами

Ви знатимете:

- ознаки однорідних членів речення;
- типи зв'язку між однорідними членами речення.

Ви вмітимете:

- знаходити речення з однорідними членами;
- розрізняти однорідні й неоднорідні означення;
- визначати смислові відношення між однорідними членами речення;
- правильно ставити розділові знаки в реченнях з однорідними членами;
- правильно інтонувати речення з однорідними членами;
- конструювати речення з однорідними членами.

§ 23. ОДНОРІДНІ ЧЛЕНИ РЕЧЕННЯ

Про ознаки однорідності, типи зв'язку та смислові відношення, а також про речення з кількома рядами однорідних членів

ПРИГАДАЙМО. Яку роль виконують сполучники в мові? Які є види сполучників сурядності?

212 **А.** Визначте однорідні члени речення.

1. *Сонце вже схилилося на захід і не пекло вже так дошкульно, як раніше* (Г. Тютюнник). 2. *Ясна смуга на воді все ширшає, більшає та довшає* (І. Нечуй-Левицький). 3. *Це місто любило легенди, жило ними півтори тисячі літ, народилося теж, власне, з легенди* (П. Загребельний).

Б. З'ясуйте, як однорідні члени речення зв'язані між собою (за допомогою сполучників чи без них). Сурядними чи підрядними є ці сполучники?
В. Зробіть висновок про особливості зв'язку між однорідними членами речення.

Ознаки однорідності

Однорідними називають такі члени речення, які рівноправні між собою, стосуються одного й того самого члена речення, виконують однакову синтаксичну функцію, відповідають на те саме питання.
Однорідними можуть бути різні члени речення. **НАПРИКЛАД:**

що робив?

І соловейко на калині то щебетав, то затихав (Т. Шевченко).
Схематично однорідні члени в цьому реченні можна показати так: ***то О***, ***то О*** (***О*** – однорідний член речення).

Непоширені, поширені

Однорідні члени речення бувають **непоширені** (не мають залежних слів) і **поширені** (мають свої залежні слова). **ПОРІВНЯЙМО:**

Пригощали яблуками та свіжим медом.

непошир. пошир.

Кілька рядів у реченні

У реченні може бути як один, так і кілька **рядів однорідних членів.** **НАПРИКЛАД:**

де? чим?

Справа і зліва віяло свіжістю і ароматом води (Ю. Смолич).

1-й ряд 2-й ряд

Типи зв'язку

Для зв'язку однорідних членів речення використовуємо **сполучники сурядності** та **інтонацію** або лише інтонацію.

ЗВ'ЯЗОК МІЖ ОДНОРІДНИМИ ЧЛЕНАМИ РЕЧЕННЯ	
Типи та засоби зв'язку	**Приклади, схеми**
Сполучниковий (сполучники та інтонація)	*Відшелестіли лебеді* ***і*** *трави* (Л. Овдієнко). *О* ***і*** *О*
Безсполучниковий (лише інтонація)	*Повітря було чисте, прозоре* (Панас Мирний). *О, О*
Змішаний (поєднано сполучниковий і безсполучниковий зв'язок)	*Пролітають над ними віки, лихоліття* ***і*** *хмарки* (Л. Костенко). *О, О* ***і*** *О*

Смислові відношення

Смислові відношення між однорідними членами речення виражаємо **сполучниками сурядності** (єднальними, протиставними, розділовими) або без них.

СМИСЛОВІ ВІДНОШЕННЯ МІЖ ОДНОРІДНИМИ ЧЛЕНАМИ РЕЧЕННЯ		
Відношення	**Сполучники**	**Приклад**
Єднальні	*і (й), та* (у значенні *і*), *ні... ні, ані... ані, як... так і, не тільки... а й* та ін.	*Така тиха, зоряна* ***і*** *ясна ніч.*
Протиставні	*а, але, та* (у значенні *але*), *проте, зате, однак, хоч* (*хоча*)	*Лине сумна,* ***зате*** *рідна пісня.*
Розділові	*або, чи, або... або, чи... чи, то... то, не то... не то, чи то... чи то, хоч... хоч*	*Дощ* ***то*** *зашумить,* ***то*** *стихне, як пісня.*

Інтонація

Однорідні члени речення вимовляємо з **перелічувальною** інтонацією, на кожний із них падає логічний наголос. Якщо сполучника немає або його повторюємо, то між однорідними членами речення робимо **паузу**.

Неоднорідні

Не є однорідними членами:

- повторювані слова: ***Плавай, плавай,*** *лебедонько, по синьому морю...* (Т. Шевченко);
- два однакових чи подібних слова, об'єднаних часткою ***не*** або ***так***: *дивишся не надивишся; їсти так їсти;*
- фразеологізми (усталені вислови) з повторюваним сполучником: *і сміх і гріх; ні світ ні зоря;*
- однакові за формою дієслова, що означають ускладнену дію: *піду подивлюся.*

ЗВЕРНІТЬ УВАГУ!

Між частинами фразеологізму (усталеного вислову) коми **не ставимо**.
НАПРИКЛАД: *ні риба ні м'ясо; і сяк і так.*

213 І. Прочитайте текст уголос, правильно інтонуючи речення. Простежте, для переліку яких саме речей, рис, ознак, процесів праці тощо вжито однорідні члени речення.

О. Родéн.
Собор (Франція)

Я люблю людські руки. Вони мені здаються живими додатками до людського розуму. Руки мені розповідають про труд і людське горе. Я бачу творчі пальці – тремтячі й нервові. Руки жорстокі чи хижацькі, руки працьовиті чи ледарські, руки мужчини чи жінки!

Найбільше мені до вподоби руки творців. Перо і пензель, ніж і сокира, талановитий молоток! Чи знаєте ви, що рука, яка вас тримає, передає через вас вогонь життя?

Я люблю її – вічну людську руку, незвичайний символ, і розумію велич тої хвилини, коли друг дає руку другові. Цим він передає самого себе, своє серце й розум, дихання дітей. Дві людських руки вкупі – це кільце, за яке, ухопившися, можна зрушити землю *(Ю. Яновський)*.

II. Визначте однорідні члени речення. Яких слів вони стосуються та на які питання відповідають? Які з однорідних членів речення поширені?
III. Визначте тип зв'язку та смислові відношення між однорідними членами в реченнях першого абзацу.

214 І. Спишіть, підкресліть однорідні члени речення відповідно до їхньої синтаксичної ролі. Складіть схеми групування однорідних членів речення та вкажіть тип зв'язку.

ЗРАЗОК. *Я пригорнусь до тебе піснею і яворами, золотими крильми пшениці, тінявими ярами (Д. Павличко). О і О, О, О (змішаний зв'язок).*

1. Ми маємо право на сум і любов, на щастя, на сонце і трави *(В. Симоненко)*. 2. Я дуже хочу, щоб в провулках дощ не йшов, а, як у Львові кажуть, падав... *(О. Делеменчук)*. 3. Яблука дозрівають, падають і гниють на землі, збирають комах, їжаків і забуття *(Л. Дашвар)*. 4. Годилося б думати не тільки про роботу, а й про себе *(Є. Гуцало)*. 5. Шалені мрії мої летять за обрій Землі і будять в серці твоїм гарячі хвилі *(С. Фоменко)*. 6. Хай буде сад, і дерево крислате, і кіт-воркіт, і ще багато див *(Л. Костенко)*.

II. Надпишіть частини мови над словами першого речення.

215 **КОЛО ДУМОК.** Поміркуйте, чому в поданому реченні 1-й і 2-й виділені члени речення неоднорідні, а 3-й і 4-й – однорідні.

1 *2* *3* *4*
Моя рука **ніколи** і **нікому** ні **кривди**, ні **біди** не принесе! *(Д. Павличко)*.

216 І. Знайдіть чотири речення, ускладнені однорідними членами. Доведіть, що в інших реченнях немає однорідних членів.

1. **Істинне призначення** людини – жити, а не існувати *(Джек Лондон)*. 2. Дивиться вона не надивиться на свого сина... *(І. Нечуй-Левицький)*. 3. Забіліла зима, забіліла... Їй раділа хіба дітвора *(Р. Лубківський)*. 4. Ніхто і ніде мене не чекає *(М. Хвильовий)*. 5. Наша дума, наша пісня не вмре, не загине *(Т. Шевченко)*. 6. Буде ще після цього простір лиману, і вітер попутний, і біла **заметіль** чайок над головою *(О. Гончар)*. 7. Вона сиділа, міцно **стиснувши** зуби і обхопивши коліна руками *(А. Стеценко)*. 8. Світ який – ні краю ні кінця *(В. Симоненко)*.

ІІ. Визначте орфограми у виділених словах, обґрунтуйте написання.

217 І. Прочитайте речення, дотримуючись правильної інтонації. Скільки рядів однорідних членів є в кожному з них? Складіть за зразком схеми, указавши однорідні члени речення та слово, якого вони стосуються.

ЗРАЗОК. *Дитина стоїть, пильно дивиться то на батька, то на матір* (Панас Мирний).

дитина ○, ○; *дивиться то* ○, *то* ○

1. Несло то гілку рододендрона, то цупкий вінок з якихось дивовижних трав та альпійських квітів... *(О. Гончар)*. 2. Липневий день догоряє десь за сутінками височенних дубів і лип, палахкотить на золотих банях і сяйно-білих стінах верхівки собору, що вигнався стрімко в небо *(І. Багряний)*. 3. Уся гавань була заповнена вітрильниками, великими й малими лодіями, довбанками й човнами *(Р. Іванченко)*. 4. Ще в дитинстві я ходив у трави, в гомінливі, трепетні ліси... *(В. Симоненко)*. 5. Життя кипить, кипить і завмира під спів снігів, вітрів, громів і птахів *(М. Чумак)*. 6. Гарячий липень бродить покосами і стернями, кладе снопи в копи, поскрипує возами й гарбами *(І. Цюпа)*. 7. Будуть приходити люди вбогі й багаті, веселі й сумні, радощі й тугу нестимуть мені *(Леся Українка)*.

ІІ. Складіть і запишіть одне речення з кількома рядами однорідних членів.

218 Хто зможе правильно визначити, скільки рядів однорідних членів є в кожному з поданих речень?

1. З низького й високого лету, з пальми, з берези, з калини ти можеш не чути реготу, та мусиш почути ридання, та мусиш збагнути ридання кожнісінької людини! *(Д. Павличко)*.

2. Думав про матір, про прості її заповіти, про віру в людей, віру в добро, у щирість, у любов, у посвяту заради величного й прекрасного *(І. Багряний)*.

219 **ДВА – ЧОТИРИ – УСІ РАЗОМ.** Визначте однорідні члени речення. У скільки рядів і яким зв'язком їх об'єднано?

В Україні розвідано 97 видів корисних копалин. І це не тільки кам'яне та буре вугілля, нафта чи газ, а й титанові та залізні руди, графіт, сірка, марганець, мінеральні води *(З підручника)*.

220 Утворіть і запишіть два речення з поданими фрагментами (на вибір), уставляючи на місці позначок ○ однорідні члени речення. Визначте смислові відношення між однорідними членами речення.

1. ___ працювали ○, ○ та ○.
2. ___ зима не тільки ○, але й ○.
3. ___ співав як про ○, так і про ○ ___ .
4. ___ говорив ○, але ○ ___ .
5. ___ купити ○ або ○.
6. Ні ○, ні ○ не зможуть _____ .

221 Визначте, у якому з трьох речень виділені головні члени неоднорідні. Відповідь обґрунтуйте.

1. **Розплелись, розсипались, розпались,** наче коси, вересневі дні *(Д. Павличко)*.
2. Ще вранці з моря **повіяло** холодом, а ввечері в місті **задощило** *(С. Музиченко)*.
3. **Не вернулася** додому, **не діждала** пари; тонка-тонка та висока – до самої хмари *(Т. Шевченко)*.

222 І. Проведіть літературну вікторину. За поданими рядами однорідних членів речення пригадайте назви художніх творів, які ви вивчали у 6–8 класах. Назвіть авторів цих творів.

1. Очі материнські і білява хата; крилами і рожевим пір'ям; верби і тополі. 2. Росяниста доріжка, і зелені луги, й солов'їні гаї; в тихім шелесті трав, в щебетанні дібров. 3. Не винесли в море, не розмили в полі; дівоче серце, карі очі. 4. Чи живу, чи доживаю; не плачу й не сміюсь; впасти у кайдани, умирать в неволі. 5. Виє, гуляє, гне; стан високий, лист широкий. 6. Піймали та притаскали; то щупачка, то сотеньку карасиків живеньких або линів гарненьких; зійшлися, стали розбирать.

ІІ. Користуючись підручниками з української та зарубіжної літератури, доберіть кілька речень для подібної вікторини. Запропонуйте свою вікторину однокласникам та однокласницям.

223 І. ***СИТУАЦІЯ.*** Уявіть, що ви ділитеся зі співрозмовником враженнями, прогнозами щодо погоди. Складіть можливі в цій ситуації спілкування чотири речення, ускладнені однорідними членами, за поданими схемами.

1 не лише ○, а й ○

2 ○, проте ○

3 ні ○, ні ○

4 чи то ○, чи то ○

ІІ. Запишіть утворені речення та зазначте біля них: 1) тип зв'язку однорідних членів речення; 2) смислові відношення між однорідними членами речення.
ІІІ. Підготуйтеся до виразного читання своїх речень.

§ 24. ОДНОРІДНІ ТА НЕОДНОРІДНІ ОЗНАЧЕННЯ

Про те, коли два й більше означень однорідні та яку роль вони виконують у мові

ПРИГАДАЙМО. Який другорядний член речення називають означенням?

224 **А.** Знайдіть у реченнях означення.

1. *Падали на пісок сині, зелені, жовті, жовтогарячі кружала світу* (Панас Мирний).

2. *Небо вкрили дрібні білі хмари* (Я. Гримайло).

Б. З'ясуйте, чи з одного боку означення характеризують предмет. У якому реченні означення однорідні?
В. Зробіть висновок, як відрізнити однорідні означення від неоднорідних.

Теорія

Два й більше означень можуть бути **однорідними** або **неоднорідними.**

Означення однорідні, коли:	Приклади
характеризують предмет з одного боку (у переліку особливостей або якостей предмета)	*білі, червоні, жовті троянди*
указують на різні близькі, суміжні ознаки предмета (позитивні або негативні риси; розмір тощо)	*світле, безхмарне небо; лапатий, волохатий сніг*
стоять після означуваного слова	*степ тривожний, темний*
друге й подальші означення підсилюють або уточнюють перше	*тиха, місячна, літня ніч*
виступають художніми означеннями (епітетами)	*Іде гроза дзвінка і кучерява садам замлілі руки цілувать* (Л. Костенко).
з двох означень першим стоїть непоширене, а другим – поширене	*рівний, залитий сонцем степ* (1) (2)

Неоднорідні означення

Неоднорідні означення характеризують предмет з різних боків. **НАПРИКЛАД:** *теплий літній вечір; морські прозорі хвилі.*
Завжди неоднорідними є означення, виражені сполученням займенника й прикметника (*мій найкращий друг*), якісного й відносного прикметників (*високий дніпровський берег*), якісного і присвійного прикметників (*улюблена мамина пісня*). Кожне попереднє з неоднорідних означень стосується всього подальшого словосполучення, а не безпосередньо означуваного слова. **НАПРИКЛАД:**

яка? — *стара* [*дика груша*]; яка? — *здорова* [*стара дика груша*]

ЗВЕРНІТЬ УВАГУ!

1. Якщо означення пов'язані між собою сполучником, то вони завжди однорідні. Між однорідними означеннями можна вставити сполучник ***і (й)***.
2. Між **однорідними** означеннями може бути **кома** (відповідно до правил), а між **неоднорідними** означеннями коми **не ставимо**.

225 Прочитайте речення вголос із правильною інтонацією. Доведіть, що в першому та другому реченнях виділені означення – неоднорідні, а в інших – однорідні. Свою відповідь звірте з міркуванням, поданим нижче.

1. **Український транспортний** літак Ан-225 «Мрія» встановив сотню світових рекордів *(Із журналу)*. 2. В **густім зеленім березовім** гаю над Дністром весело щебетали пташки *(І. Франко)*. 3. Збирають **світлі, золоті** меди **веселокрилі** та **прозорі** бджоли *(М. Рильський)*. 4. І живуть у пам'яті народу його вірні дочки і сини, ті, що не вернулися з походів **грізної, великої** війни *(В. Симоненко)*. 5. Люблю я бистрину життя **прозору, поривну, глибоку** *(Д. Павличко)*. 6. За шкільними партами схилились **чорняві, біляві, русяві** голівки *(І. Цюпа)*. 7. В море впало кілька **здорових, важких** крапель дощу *(І. Нечуй-Левицький)*. 8. Ніч розкинула над селом своє **темне, усипане зорями** шатро *(І. Цюпа)*.

МІРКУЙМО. У першому реченні вправи кожне з означень по-різному пояснює предмет, причому перше з них (*український*) стосується словосполучення *транспортний літак.* Отже, ці означення неоднорідні, їх вимовляємо без перелічувальної інтонації, кому між ними ставити не треба.

226 І. Уставте на місці пропуску одне з наведених поруч слів, щоб означення в реченні були однорідними. Речення запишіть з потрібними розділовими знаками.

1. Ідеш, а під ногами чуєш шепіт ___ кленового листя.	жовтого / каштанового
2. ___ **ласкаві** руки вишили цю сорочку.	материнські / добрі
3. Удалині виднівся безлистий _____ ліс.	голий / дубовий
4. Новий автомобіль розроблено із застосуванням унікальної _____ технології.	особливої / високоефективної
5. Денис був завзятим _____ працівником.	медичним / відповідальним

ІІ. Доберіть антонім і синоніми до виділеного слова.

227 ***КОЛО ДУМОК.*** Поміркуйте, чому в першому реченні означення однорідні й між ними ставимо кому, а в другому – неоднорідні.

1. На верхівці стебла кульбаби красується жовта, схожа на кошик квітка.
2. На верхівці стебла кульбаби красується схожа на кошик жовта квітка.

228 І. Прочитайте текст, визначте його тип і стиль мовлення. Знайдіть означення, які є епітетами, простежте їхню роль у тексті.

Вузька польова дорога одразу за селом пірнає в ранковий розлив туману й зникає десь у гущавині трав і верболозів... Крізь туманову

пелену видно освітлений сонцем зелено-чорний ліс. Невмитий, нерозчесаний, він нехотя спускається з підгір'я. Хоче викупатися в любисткових духмяних луках і почати своє літнє довгодення. А темні кущі лозняку – низькорослі, широкоспинні, округлі – здаються худобою, що всю ніч паслася в луках, а тепер з досвіту розбрелася біля річки і ласує росою. Ось-ось вона нап'ється і вляжеться біля копиць на днювання...

Густа, обважніла від роси тиша оповила долину, довколишні краєвиди і ревно береже спокій луків (За *Д. Прилюком*).

II. Знайдіть і випишіть означення парами у дві колонки: 1) однорідні; 2) неоднорідні.
III. Уявіть, що ви прогулюєтеся місцевістю, змальованою в тексті. Відчувається наближення дощу... Опишіть усно зміни, які стануться в природі (2–3 речення). Використайте однорідні означення, зокрема й ті, які вжито в цьому тексті.

229 Випишіть послідовно спочатку словосполучення з однорідними означеннями, а потім – з неоднорідними (розділові знаки пропущено). Яким типом зв'язку поєднано однорідні члени в усіх прикладах?

Зніяковілий розгублений хлопець; знаний молодий поет; великий бузковий кущ; вічний непереборний страх; грізна громадянська війна; очищена безпечна вода; довгий літній день; збиткова виробнича діяльність; холодна сира погода; згаслі безсилі вогні; жовті червоні троянди; чиста морська вода; старший науковий співробітник; витоптана молода трава.

КЛЮЧ. Підкресліть у кожному словосполученні другу від початку букву. Якщо ви правильно виконали завдання, то з підкреслених букв прочитаєте закінчення вислову «*Яка важка робота – ...*».

230 **ПОПРАЦЮЙТЕ В ПАРАХ.** Хтось із вас поширює речення однорідними означеннями, а хтось – неоднорідними. Запишіть і зіставте свої речення.

1. Мені подарували ... планшет. 2. Між будинками гуляв ... вітер. 3. Дерева скинули ... листя. 4. Діти вибігли на ... подвір'я.

231 Уявіть себе в місцях, зображених на фото. Складіть три речення з однорідними означеннями: 1) про відвідування першої події; 2) про відвідування другої події; 3) про відчуття, емоції, враження, які можливі під час відвідування обох місць.

232 Доповніть словосполучення однорідними означеннями. З одним словосполученням (на вибір) складіть і запишіть речення.

Цікавий фільм, яскравий смайлик, важкий сон, тепла осінь, викупана в сонці левада.

233 І. Спишіть речення, підкресліть однорідні означення як члени речення. Поставте пропущені розділові знаки між однорідними означеннями. Прочитайте речення вголос із правильною інтонацією.

1. Тепла липнева ніч пролітає садками, посадками, скиртами в полях *(О. Гончар)*. 2. Абрикоса цвіте, промениста натхненна крислата... *(О. Головко)*. 3. У верхній Хортиці стоїть і досі могутній запорізький дуб, про який існує чимало переказів та легенд *(І. Шаповал)*. 4. На луках зима вислала свої холодні білі полотна *(І. Цюпа)*. 5. Довга затяжна волинська осінь *(М. Олійник)*. 6. Ріка була схожа на бурхливу бунтівничу душу гір *(Є. Гуцало)*. 7. Ясні охоплені багрянцем гори стояли до самого небокраю *(О. Гончар)*.

ІІ. Знайдіть односкладне речення, виконайте письмово його синтаксичний розбір.

234 Складіть і запишіть висловлення (6–8 речень) на тему «Земля не вибачає байдужості», використавши однорідні та неоднорідні означення, а також спонукальне речення.

§ 25. КОМА МІЖ ОДНОРІДНИМИ ЧЛЕНАМИ РЕЧЕННЯ

Про ко́му між однорідними членами речення, які з'єднано без сполучника, повторюваним чи парним сполучником

ПРИГАДАЙМО. 1. Які сполучники називають парними? 2. Який розділовий знак переважно ставимо між частинами складного речення?

235 **А.** Прочитайте виразно речення.

1. *Любов і ласка, ненависть і гнів спалахують в рядках* (В. Симоненко).
2. *Скрізь земля: згори і знизу, праворуч і ліворуч* (О. Іваненко).

Б. Визначте однорідні члени речення, які зв'язані сполучниками в пари. Зверніть увагу на розділові знаки.
В. Зробіть висновок, як правильно ставити розділові знаки між однорідними членами речення, зв'язаними в пари.

Між однорідними членами речення ставимо КО́МУ, якщо:	Приклади
вони зв'язані **без сполучника** О, О, О	*Сяяло сонце, гралося з росою в блискітки* (Г. Тютюнник).
вони зв'язані **протиставним сполучником** *(а, але, та, зате, проте, однак, хоч, хоча)* О, але О	*Тече вода в синє море*, **та** *не витікає* (Т. Шевченко).
вони зв'язані **сполучником, який повторюється** О, *і* О, *і* О, // *і* О, *і* О	*Теплий краплистий дощ застав* **і** *птахів*, **і** *людей серед поля* (В. Земляк).
вони зв'язані **парним сполучником** *(не тільки... а й; як... так і; не так... як; хоч... але; не стільки... скільки)* *як* О, *так і* О	*Україна будує* **як** *пасажирські*, **так і** *вантажні літаки*.

Парний сполучник

Якщо однорідні члени речення зв'язані парним сполучником, то ко́му ставимо лише перед другим компонентом сполучника. **НАПРИКЛАД:** 1. *У конференції взяли участь* ***не лише*** *вчителі,* ***а й*** *учні*. 2. *У конференції взяли участь* ***як*** *учителі,* ***так і*** *учні*.

Пари

Якщо однорідні члени речення зв'язано сполучниками в пари, то ко́му ставимо між цими парами, а перед сполучниками ко́ми не ставимо: **НАПРИКЛАД:** *Нашому організму дуже потрібні фрукти* ***й*** *овочі, м'ясо* ***й*** *молоко*.

О *і* О, О *і* О

Ко́ми не ставимо

Не ставимо ко́ми між двома однорідними членами речення, якщо вони з'єднані одиничним сполучником ***і (й)***, ***та*** (у значенні ***і***), **чи, або**. **НАПРИКЛАД:** *Над Россю, Дніпром* ***і*** *Сулою в задумі шепочуть гаї* (В. Симоненко).

О, О *і* О
О *і* О

Не ставимо ко́ми між словами, які становлять **фразеологізм:** *і сміх і гріх, ні світ ні зоря, і так і сяк, ні туди ні сюди* тощо. **НАПРИКЛАД:** *Побажайте нам ні пуху ні пера*.

ЗВЕРНІТЬ УВАГУ!

1. Перед одиничним сполучником ***та*** ставимо **ко́му**, якщо його вжито в значенні ***але***. **НАПРИКЛАД:** *Стихнуть кроки,* ***та*** [***але***] *не стихне серце* (В. Вознюк).
2. Перед одиничними сполучниками ***і (й)***, ***чи***, ***або***, ***та*** (у значенні ***і***) **ко́ми не ставимо**, якщо з'єднуємо однорідні члени речення. Якщо ж цими сполучниками з'єднуємо частини складного речення, то **ко́му ставимо.**

236 І. Прочитайте вголос текст і визначте його основну думку. Чому постать Івана Мазепи заслуговує на глибоку шану нащадків?

ГЕТЬМАН МАЗЕПА

Іван Мазепа

Уже в перші роки свого гетьманства Іван Мазепа багато зусиль віддає культурному відродженню краю. Він зарекомендовує себе щедрим меценатом. Відбудовуються і споруджуються – часто його коштом – церкви й монастирі. І не тільки в містах, а й у селах. За його гетьманування з'явилися численні школи й шпиталі, друкарні й бібліотеки. Мазепа одержав блискучу освіту. Навчався і в Київській академії, і за кордоном. Був людиною глибоко побожною, любив мистецтво й літературу, сам писав вірші.

Іван Мазепа – справді одна з найзначніших постатей серед усього українського гетьманства, що заслуговує на глибоку шану нащадків.

У боротьбі за національне визволення він зазнав поразки від сильнішого ворога, який потопив козацьку непокору в крові, заливши нею

всю Україну. Сьогодні ми маємо змогу об'єктивно осмислити життя та вчинки Івана Мазепи (За *М. Слабошпицьким*).

II. Знайдіть однорідні члени речення, визначте тип зв'язку. Обґрунтуйте наявність чи відсутність коми між ними.

237 ***ПОСПІЛКУЙТЕСЯ.*** Постать якого українського гетьмана, на вашу думку, одна з найяскравіших в історії нашої держави? Чому ви так вважаєте?

238 I. Спишіть речення. Розставте пропущені розділові знаки, обґрунтуйте їх. Підкресліть однорідні члени речення відповідно до їхньої синтаксичної ролі.

1. Я живу у світі любові до людей до землі до квітів *(Г. Дудка)*. 2. Шаблі й набої кайдани й пістолі хай гинуть у морі, мов смуток і біль *(С. Фоменко)*. 3. Люблю я осінні квіти прощальну красу вечорів і сині оголені віти і вітру холодного спів *(В. Сосюра)*. 4. Вогонь і вода добре служать та погано панують *(Нар. творчість)*. 5. Оркестр **шалів** погрожував **благав журивсь** і плакав скрипок голосами *(О. Доріченко)*. 6. Український транспортний літак «Руслан» має вантажні люки як у носовій частині так і у хвостовій *(Із журналу)*.

II. Доберіть синоніми до виділених слів. За потреби скористайтеся словничком у додатках.

239 ***КОЛО ДУМОК.*** I. Поміркуйте, чому в поданому реченні немає ком, хоча сполучник і вжито двічі.

Люблю твій шум **і** шепіт серед поля **і** серцем чую силу наливну *(А. Малишко)*.

II. Поміркуйте, чому в поданому нижче реченні перед першим сполучником ***і*** ставимо кому, а перед другим – не ставимо.

Скресли ріки, **і** крижини безладно громадились **і** шурхотіли у течії повноводдя *(Р. Іванченко)*.

240 I. Спишіть речення, розставляючи пропущені розділові знаки та розкриваючи дужки. У яких реченнях є кілька рядів однорідних членів?

1. Ті пісні мене найперше вчили поважати труд **людський** і піт шанувать Вітчизну мою милу, бо вона одна на цілий світ *(В. Симоненко)*. 2. Шумить і хвилю(є,ї)ться Київ і сонце **сміється** з висот *(В. Сосюра)*. 3. На синіх долонях вечора темним смутком горбатився старий вітряк і в благан(н)і простягав змерзлі руки чи до неба чи до людей *(М. Стельмах)*. 4. А літа пл(е,и)вуть за ними, пл(е,и)вуть собі (с,з)тиха заб(е,и)рають за собою і добро і лихо *(Т. Шевченко)*. 5. Все у ній сіяє: слава і походи свист клинків у полі і набоїв спів *(В. Сосюра)*. 6. Озеро Світязь живит(ь)ся не тільки атмосферними а й підземними водами *(З підручника)*. 7. На словах і так і сяк а в ділі ніяк *(Нар. творчість)*.

II. Поясніть, як ви розумієте зміст останнього речення.
III. Запишіть виділені слова фонетичною транскрипцією.

Парні сполучники

Компоненти парних сполучників мають стояти безпосередньо перед однорідними членами речення. ***ПОРІВНЯЙМО:***

ПРАВИЛЬНО	НЕПРАВИЛЬНО
Дізналися ***як*** *про моря,* ***так і*** *про океани.* *Природу* ***не лише*** *люби-мо,* ***а й*** *оберігаємо.*	***Як*** *дізналися про моря,* ***так і*** *про океани.* ***Не лише*** *природу люби-мо,* ***а й*** *оберігаємо.*

241 Відредагуйте усно речення. Укажіть однорідні члени речення і сполучники, якими вони зв'язані.

1. Не тільки міцну деревину з красивим малюнком має клен, а й горобина. 2. У гідропарку діти відпочивали не лише біля річки, але й каталися на каруселях. 3. Різьбярі з усіх порід дерев люблять липу за те, що її деревина як в роботі легка, так і м'яка. 4. Пильнував дід як свій город удень, так і вночі.

242 I. Спишіть речення, добираючи з довідки відповідний парний сполучник для зв'язку однорідних членів речення. Поставте потрібні розділові знаки.

1. Він ... забився об стіл, ... стривожився *(І. Нечуй-Левицький)*. 2. Хата ... старенька ... чепурна біла – видно, біля неї ходили хазяйські руки *(Панас Мирний)*. 3. Митець думає ... розумом ... серцем *(О. Довженко)*. 4. І ... болить ... не черствіє серце *(О. Квітневий)*.

ДОВІДКА. *Не стільки... як; хоч... та; хоч... але; не тільки... а й.*

II. З'ясуйте, чи є у вправі речення з поширеними однорідними членами.

243 Перебудуйте подане речення тричі, по-різному зв'язуючи однорідні члени: 1) одиничним сполучником; 2) парами; 3) парним сполучником. Перебудовані речення запишіть, розставте потрібні розділові знаки.

Калина, тополя, золотий туман, веселка над селом завжди стрічають мене з далекої дороги.

244 Складіть до однієї з наведених ілюстрацій мінідопис для соціальних мереж (2–4 речення) з метою спонукати берегти довкілля. Використайте однорідні члени речення відповідно до схем, поданих під обраною ілюстрацією.

✓ як О, так і О
✓ О, О або О

✓ не лише О, але й О
✓ то О, то О

245 Хто зможе «зібрати» слова в речення з однорідними членами та правильно розставити потрібні розділові знаки? Починайте зі слів, які записано першими.

1. При березі, у діток, пробігала, про літо, вода, тихім, купальне, питала (За *П. Мовчаном*).

2. Спасибі Вам, тепло, ночі, і довгі, мамо, за Ваше, недоспані (За *Д. Луценком*).

246 I. Запишіть текст під диктовку, розставляючи пропущені розділові знаки. Підкресліть і поясніть вивчені пунктограми й орфограми.

Прямо над нашою хатою пролітають лебеді. Вони летять нижче розпатланих обвислих хмар і струшують на землю бентежні звуки далеких дзвонів. Дід говорить що так співають лебедині крила. Я придивляюсь до їхнього маяння прислухаюсь до їхнього співу і мені теж хочеться полетіти за лебедями, тому й підіймаю руки наче крила. І радість і смуток і срібний передзвін огортають та й огортають мене своїм снуванням.

Я стаю ніби меншим а навколо більшає росте і міниться увесь світ і загачене білими хмарами небо і одноногі скрипучі журавлі, що ніколи не полетять і полатані веселим зеленим мохом стріхи і блакитнава діброва під селом і туманцем підволохачена земля, що пробилася з-під снігу.

І цей увесь світ тріпоче-міниться в моїх очах і віддаляє та й віддаляє лебедів *(М. Стельмах)*.

II. Доповніть усно текст невеликою розповіддю про свої спостереження над світом природи.

247 I. Спишіть речення, розставляючи пропущені розділові знаки. Які із цих речень складні?

1. Він подумав не зовсім так але відчув, що його думка останнім часом мовби кудись посувається набирає інших обмірів і обмірює вже не тільки тонни збіжжя і гектари посівів а й ще щось *(Ю. Мушкетик)*. 2. Село гойдалося поміж ніччю і днем то поринало в чорну імлу то підводилося з неї підбадьорювало себе скрипом журавлів цоканням сокир неголосними перемовками *(Ю. Мушкетик)*. 3. Рвучкий вітер бушував над лісом і дерева то гули грізно і тривожно то шуміли тихо і приємно *(М. Коцюбинський)*. 4. На ставку купались гуси били крилами об воду то сварились то кричали голосним веселим криком *(О. Олесь)*.

II. Підкресліть граматичні основи.

248 I. Спишіть речення, розставляючи пропущені розділові знаки. Підкресліть однорідні члени речення відповідно до їхньої синтаксичної ролі.

1. Життя – це ріка, у якій попутно й навально тече минувшина і теперішність добро і зло правда і кривда *(Р. Федорів)*. 2. Реалізація енергетичних проєктів буде корисною як для України так і для Польщі *(З газети)*. 3. Людям у селі потрібні не стільки робочі місця скільки можливості для власного розвитку *(З газети)*. 4. Додає і наснаги і сили нам любистковий подих землі *(В. Крищенко)*. 5. Такої ночі перейду місток ступлю на сніг і подолаю схил *(Ю. Андрухович)*.

II. Накресліть схему групування однорідних членів у першому реченні. У яких реченнях однорідні члени з'єднано парним сполучником?

249 Напишіть відгук (0,5–1 сторінка) про віртуальну екскурсію до музею або історичної місцевості, запропоновану в інтернеті. Використайте речення, ускладнені однорідними членами.

Віртуальні подорожі ви можете здійснити, скориставшись, зокрема, такими ресурсами:

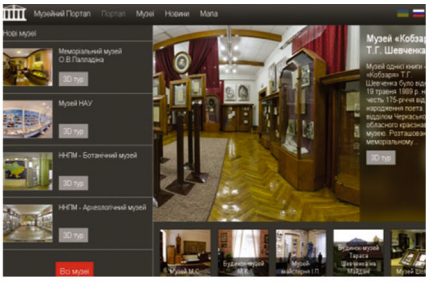

https://museum-portal.com
(Музейний портал)

https://7chudes.in.ua
(Сім чудес України)

https://nmiu.org
(Музей історії України)

https://museumkiev.org
(Науково-природничий музей)

§ 26. УЗАГАЛЬНЮВАЛЬНІ СЛОВА В РЕЧЕННЯХ З ОДНОРІДНИМИ ЧЛЕНАМИ

Про те, які слова можуть бути узагальнювальними, про виділення їх у вимові, а також про розділові знаки при узагальнювальних словах

250 **А.** Визначте в реченнях однорідні члени й узагальнювальні слова. Зверніть увагу на місце узагальнювальних слів щодо однорідних членів (перед чи після).

1. *До ранку все було заметено снігом: тротуари і машини, двір і стадіон.*
2. *Тротуари і машини, двір і стадіон – усе до ранку було заметено снігом.*
3. *До ранку все: тротуари і машини, двір і стадіон – було заметено снігом.*

Б. Які речення продовжуються після однорідних членів?
В. Зробіть висновок про вживання двокрапки й тире при узагальнювальних словах.

Узагальнювальні слова

Перед однорідними членами речення або після них можуть бути **узагальнювальні слова** (словосполучення). Ці слова виражають загальні поняття або є родовими щодо тих понять, які названі однорідними членами.
НАПРИКЛАД: *У наших лісах ростуть **хвойні дерева**: ялина, сосна, кедр, смерека, тис.*

Схема

Групування однорідних членів і узагальнювального слова в цьому реченні можна показати за допомогою схеми: **Δ : О, О, О, О, О** (Δ – узагальнювальне слово).

Вираження

У ролі узагальнювальних слів найчастіше вживають **іменники, займенники** (*усе, ніхто, кожний* та ін.), **прислівники** (*скрізь, усюди, завжди* та ін.).
НАПРИКЛАД: 1. *І **все** поволі зникає: море, скелі, земля* (М. Коцюбинський). 2. *А життя було усюди: і на землі, і у воді, і в повітрі* (О. Ольжич).

ЗВЕРНІТЬ УВАГУ!

1. Узагальнювальне слово є тим самим **членом речення**, що й однорідні члени, яких воно стосується. 2. Узагальнювальне слово може бути відділене від однорідних членів іншими словами.

Інтонація

Якщо узагальнювальне слово стоїть **перед однорідними** членами речення, то голос на ньому **знижуємо**, а перед однорідними членами робимо невелику **паузу**. Якщо узагальнювальне слово стоїть **після однорідних** членів речення, то його вимовляємо з **підвищенням** голосу, а після однорідних членів робимо тривалу **паузу**.

При узагальнювальних словах уживаємо такі розділові знаки:		
двокрапку Δ : О, О, О	**тире** О, О, О – Δ	**двокрапку й тире** Δ : О, О, О – …

Двокрапка

Якщо узагальнювальне слово стоїть перед однорідними членами, то перед першим однорідним членом ставимо **двокрапку**.
НАПРИКЛАД: ***Усе** поснуло: земля, вода, дерева.*

Тире

Якщо узагальнювальне слово стоїть після однорідних членів, то після них ставимо **тире**.
НАПРИКЛАД: *Земля, вода, дерева – **усе** поснуло.*

Двокрапка й тире

Якщо узагальнювальне слово стоїть перед однорідними членами, а після них речення продовжується, то перед однорідними членами ставимо **двокрапку**, а після них – **тире**.
НАПРИКЛАД: ***Усе**: земля, вода, дерева – поснуло.*

Якщо перед однорідними членами речення стоять слова ***як-от***, ***а саме***, ***наприклад***, то перед цими словами ставимо **кому**, а після них – **двокрапку**.

Δ, *як-от:* О, О, О

НАПРИКЛАД: *Весільний обряд складається з **трьох частин, а саме**: заручин, сватання й весілля.*

251 І. Прочитайте вголос речення, дотримуючись відповідної інтонації. Знайдіть у них узагальнювальні слова. Чому в деяких реченнях поставлено тире, у деяких – двокрапку, а в останньому – обидва знаки?

1. Майдани, парки, вулиці, мости, напнуті над трамваями дроти, розсипані у просторі вогні – усе немовби в летаргійнім сні *(М. Луків)*. 2. Ні спека дня, ні бурі, ні морози – ніщо не вб'є любов мою живу *(В. Сосюра)*. 3. Бачиш, скільки в степу живих друзів: і жайворонок, і орел, і чорногуз, і ящірка, дикі бджоли, ховрашок... *(Ю. Яновський)*. 4. Усе в чеканні: спілі краплі рос, земля і місяць, вишні і тополі, і тиша в тиші, і тумани в полі... *(Б. Олійник)*. 5. На конференцію запросили представників різних професій, як-от: юристів, учителів, економістів, лікарів *(З газети)*. 6. Усюди: і на вулицях, і круг стадіону, і обабіч дороги – росли молоді осокори *(В. Собко)*.

ІІ. Складіть схеми, які відображали б групування однорідних членів речення й узагальнювальних слів. Визначте тип зв'язку між однорідними членами речення.
ІІІ. Укажіть слова з подвоєними буквами та з дефісом.

252 І. Прочитайте виразно поезію. Який її основний мотив?

Ніщо не мертве в вирі світовому:
Ні курява планет, ні **сталагміт,**
Ні мумії прадавніх пірамід,
Ні літери спліснявілого тому.

У камені, у розпаді клітин,
У сяйві дальніх зір і мрій змаганні,
В кипінні крові й проростi зернин –
Усюди в животворному диханні
Єства єдиного пульсує плин.
І де в нім місце **тліну** і нірвані*?

(Борис Тен)

ІІ. З'ясуйте лексичне значення виділених слів за тлумачним словником.
ІІІ. Знайдіть речення з однорідними членами, укажіть узагальнювальні слова та обґрунтуйте розділові знаки.

253 ***ПОСПІЛКУЙТЕСЯ.*** Що, на вашу думку, робить людину великою?

254 І. Спишіть речення. Розставте пропущені розділові знаки, обґрунтуйте їх. Підкресліть однорідні члени речення та узагальнювальні слова відповідно до їхньої синтаксичної ролі.

1. Нічим я не надихався іще ні веснами ні тихим падолистом *(М. Ткач)*. 2. Луки гори пишні сади все зелене й принишкле *(О. Гон-*

* *Нірва́на* – центральне поняття у деяких східних релігійних вченнях; (перен.) стан спокою, блаженства.

чар). 3. На початку березня снігу, вважай, немає вже ніде ні в полі ні на городах *(Д. Міщенко)*. 4. Та всі голоси і зяблика і вівсянки і зеленушки і навіть одуда заглушувало кування зозулі *(О. Донченко)*. 5. Берези кущі ліщини трава вони теж мовби були сповнені тієї радості *(Ю. Мушкетик)*. 6. Багато українських міст славляться своїми театрами наприклад Київ і Одеса Львів і Харків. 7. Рослинний світ забезпечує людину різноманітними ресурсами продовольчими лікувальними промисловими *(З довідника)*.

II. Знайдіть прислівники, зверніть увагу на написання їх.

255 **ПОПРАЦЮЙТЕ В ПАРАХ.** Розподіліть між собою групи речень. Знайдіть у своїх реченнях пунктуаційні помилки та поінформуйте про це одне одного.

Для першого учасника. 1. Ранок теж був тихий і безвітряний, і обіцяв сонячний жаркий день *(Гр. Тютюнник)*. 2. І барвінком, і рутою, і рястом – квітчає весна землю, мов дівчину в зеленому гаї... *(Т. Шевченко)*.

Для другого учасника. 1. Народ наш вистояв у тих битвах і живе, і гонить з другого кореня нове пагіння... *(І. Цюпа)*. 2. Є три службові частини мови, як-от прийменник, сполучник, частка.

256 Складіть і запишіть речення з однорідними членами та узагальнювальними словами за поданими схемами.

1. Δ: і О, і О, і О.
2. О і О, О і О – Δ.
3. Δ: О, О, О – ... .
4. Δ, а саме: О, О і О.

257 **СИТУАЦІЯ.** Уявіть, що ви в супермаркеті. Складіть перелік (5–7 пунктів) необхідних для вашої родини закупівель (продуктів харчування, промислових товарів тощо) на місяць із використанням узагальнювальних слів при однорідних членах речення. Ви можете скористатися наведеними нижче узагальнювальними словами.

- ✓ овочі, фрукти
- ✓ крупи
- ✓ бакалія
- ✓ консервація
- ✓ молочні продукти
- ✓ м'ясні продукти
- ✓ напівфабрикати
- ✓ спеції
- ✓ кондитерські вироби
- ✓ солодощі
- ✓ побутова хімія
- ✓ засоби гігієни
- ✓ засоби для прибирання
- ✓ косметичні товари
- ✓ канцелярське приладдя для школи

258 Перебудуйте кожне з речень відповідно до завдання і запишіть. Розставте потрібні розділові знаки, обґрунтуйте їх.

1. Доповніть речення сполученням *а саме*.

Українські авіаконструктори створили різні типи літаків: транспортні, пасажирські, спеціального призначення.

2. Поставте однорідні члени речення одразу після узагальнювального слова.

Усе можна побачити в парку: і кам'яні гроти, і дзеркальні ставки, і фрагменти лісу.

3. Доповніть речення узагальнювальним словом.

Музика викликає в нас радість, смуток, захват, замисленість.
Велика галявина поросла папороттю, конвалією, деревієм.

Восьмикласник Ярослав, відпочиваючи в бабусі, написав батькам:

«У нашому саду стало гарно та затишно. Ми з бабусею насадили багато квітів: чорнобривців, троянд, мальв і маленьку топольку...».

Згодом Ярослав одержав відповідь від батьків: *«Скоро приїдемо, бо дуже хочеться побачити ту диво-квітку тополю, яку ви посадили з бабусею...»*

Як ви думаєте, чому сталося непорозуміння між Ярославом та його батьками? Що треба знати, щоб уникнути таких ситуацій?

259 Доберіть однорідні члени речення з узагальнювальним словом на тему «Зима». Уведіть їх у три речення так, щоб у першому однорідні члени були на початку речення, у другому – у кінці, а в третьому – у середині. Запишіть складені речення та прочитайте з правильною інтонацією.

260 I. Спишіть речення, розставляючи пропущені розділові знаки. Прочитайте речення з правильною інтонацією.

1. Усе тут радує зір рівні стрункі берізки не понівечені любителями березового соку гінкі бурштинові сосни, що мов корабельні щогли сурмлять у сизу небовінь *(А. Камінчук)*. 2. Я полюбив усе, що суще і ліс і хмиз і хвилі плин і звірів таємниці в пущі і комашину і полин *(В. Підпалий)*. 3. Усе і небо і перемелене на труху в глибоких коліях дороги сіно і вогкий гнилуватий повів ріки і тривожний крик птиці і невисока росиста отава сповіщало, що літо вже здає ключі сумовитій осені *(М. Стельмах)*. 4. Всяке птаство як-от деркачів перепілок куликів курочок можна було викосити косою в траві або впіймати *(О. Довженко)*.

II. Визначте смислові відношення між однорідними членами речення.

261 I. Спишіть речення, розставляючи пропущені розділові знаки. У яких реченнях є прикладки?

1. Усе навколо лиш для нас з тобою ці сині квіти ця пахка земля *(О. Довгоп'ят)*. 2. Вода в озері Світязь і надзвичайно м'яка і така прозора, що навіть на глибині 8 метрів видно дно. 3. **Корисні** копалини мають велике значення не тільки для енергетики чи **металургії** а й для медицини *(З довідника)*. 4. Відомий лікар-мікробіолог Данило Заболотний був високоосвіченою людиною любив книжки **живопис** театр писав **вірші** рідною мовою *(Л. Мацько)*.

II. Позначте наголос у виділених словах.
III. Складіть речення за схемою: Δ, як-от: О і О, О і О.

Проєкт

Об'єднайтеся в групи. *Створіть рекламу однорідних членів речення, продемонструйте її в класі.*

Форми презентації реклами можуть бути такими: інсценізація; словесний опис реклами на телебаченні; реклама, яка звучить на радіо; реклама в журналі; комбінований рекламний проєкт тощо.

Поради щодо роботи над проєктом

1. Не забудьте «покликати» на допомогу творчу уяву, оригінальність, увагу до найдрібнішої деталі мовознавчої теми, логічне мислення та асоціації.
2. Чітко продумайте мету, адресата, вид реклами.
3. Не забувайте, що в рекламі кожне слово несе смислове навантаження.

Показ рекламних проєктів можна провести як конкурс. Оберіть журі, яке присвоїть кожному проєкту одне зі звань: найоригінальніший, найаргументованіший, найсмішніший, найяскравіший тощо.

§ 27. УЗАГАЛЬНЕННЯ ВИВЧЕНОГО З ТЕМИ «РЕЧЕННЯ З ОДНОРІДНИМИ ЧЛЕНАМИ»

262 Складіть усне висловлення на тему «Розділові знаки в реченнях з однорідними членами». Скористайтеся опорною таблицею на форзаці підручника.

263 І. Прочитайте текст. Визначте ключові слова та словосполучення. З якою метою створено це висловлення?

КОРИСНИЙ ЧАЙ

Подолати застуду, зняти стрес чи просто заспокоїтися допоможуть гарячі чаї.

Чай з імбиром бореться з болем у горлі, **зміцнює** імунітет. Тонкі скибки можна додати у звичайний чай. Але краще тонко нарізаний корінь імбиру й лимон покласти в заварювальний чайник або термос і залити окропом.

Багатьом знайомий з дитинства напій із шипшини, яка містить велику кількість вітаміну С. Для приготування такого чаю потрібно залити подрібнені плоди окропом і залишити в термосі на ніч. Уранці лише процідіть – і **смачні** ліки готові.

Є багато рецептів малинового чаю. Наприклад, на одну склянку окропу додайте

дві ложки висушених ягід, прокип'ятіть протягом п'яти хвилин і залиште на десять хвилин настоюватися. Для приготування напою з малини підійдуть не тільки ягоди, а й варення.

Допоможе **поліпшити** самопочуття липовий чай, для якого використовують сушене суцвіття. Цей напій покращує захисні функції організму, зменшує пирхоту в горлі, заспокоює.

А ромашковий чай справедливо вважають чудодійним. Ним здавна лікували застуду, рятувалися від головного болю, шлункових розладів. Ромашку прописують навіть новонародженим для поліпшення травлення *(З довідника)*.

II. Виконайте завдання до тексту.

1. Знайдіть однорідні члени речення, визначте тип зв'язку їх та смислові відношення між ними.
2. Обґрунтуйте вживання розділових знаків між однорідними членами речення (загалом у тексті).
3. Наведіть приклад речення з кількома рядами однорідних членів. Визначте синтаксичну роль цих однорідних членів речення.
4. Знайдіть речення, у якому однорідні члени відповідають такій схемі: О, О і О.
5. Доберіть синоніми до виділених слів.

264 ***ДВА – ЧОТИРИ – УСІ РАЗОМ.*** Поміркуйте, чи є однорідні члени в поданому реченні.

Послухаєм, про що шепочуть клени, про що шумить в задумі Стрийський парк *(Р. Братунь)*.

Синтаксичний розбір речення з однорідними членами

Послідовність розбору

1. Загальна характеристика простого речення.
2. Указати, що речення ускладнено однорідними членами.
3. Визначити: а) поширеними чи непоширеними є однорідні члени речення; б) якими членами речення є однорідні члени; в) якими частинами мови вони виражені; г) тип зв'язку між однорідними членами (сполучниковий, безсполучниковий, змішаний); ґ) смислові відношення між ними (єднальні, протиставні, розділові); д) якого слова в реченні вони стосуються.
4. Побудувати схему групування однорідних членів речення.

Зразок усного розбору

Прокидається листя зелене, простягає ручата весні (М. Ткач).

Речення розповідне, неокличне, просте, поширене, двоскладне, повне, ускладнене однорідними членами речення. Однорідні члени речення *прокидається*, *простягає* непоширені, присудки, виражені дієсловами, пов'язані між собою безсполучниковим зв'язком, між ними єднальні відношення, у реченні стосуються слова *листя*.

Зразок письмового розбору

Прокидається листя зелене, простягає ручата весні (М. Ткач).

Речення розп., неокл., просте, пошир., двоскл., повне; ускладн. однор. чл. реч. *прокидається*, *простягає*, непош., прис., вираж. дієсл., безспол. зв'яз., єднальн. віднош., стос. сл. *листя*; О, О.

265 І. Спишіть речення, розставляючи пропущені розділові знаки. Виконайте синтаксичний розбір одного речення усно й одного – письмово (на вибір).

1. Доброчинство вимірюється не величиною а доброю волею *(Сенека)*. 2. Наближення зими у всьому серце чує і в шелесті листків і в вітрі і в стежках *(В. Сосюра)*. 3. У них є все пшениця хутро вовна і риба й мед і добрі води рік *(Л. Костенко)*. 4. Я полем ішов і зеленим узліссям і лугом *(Л. Первомайський)*. 5. Ниви то котились поволі в долину то підіймались на високі горби *(М. Коцюбинський)*. 6. Світає... Все спить ще і небо і зорі безсилі... *(П. Тичина)*.

ІІ. Поясніть, як ви розумієте зміст першого речення.

266 І. Спишіть речення, розставляючи пропущені розділові знаки. Підкресліть однорідні члени речення відповідно до їхньої синтаксичної ролі.

1. Леся Українка була не лише **геніальною** поетесою але й великим знавцем і невтомним збирачем скарбів народної творчості *(З довідника)*. 2. Від Батьківщини – клич і звага і рання сила й доля пізня *(М. Сингаївський)*. 3. Човен то здіймався високо то спускався низько м'яко і лагідно перебираючись з хвилі на хвилю *(Леся Українка)*. 4. Воно звичайно гостеві негоже в Парижі думать про свої міста, про Лохвицю про Миргород про Сквиру про Голосіївський веселий гай *(М. Рильський)*. 5. Спогад про світлий радісний сніг білим серпанком на пам'ять ліг *(Р. Братунь)*. 6. Нові винаходи й відкриття нові препарати й поняття усе це породжує і нові слова *(А. Матвієнко)*.

ІІ. Виконайте письмово синтаксичний розбір одного речення (на вибір).
ІІІ. Запишіть просту і складену форми вищого та найвищого ступенів порівняння виділеного прикметника.

267 Відредагуйте усно речення. Скористайтеся рубрикою «Культура мовлення» (с. 127).

1. Підприємство запрошує на роботу бухгалтерів, водіїв, жителів міста. 2. Автотранспортне підприємство займається перевезенням пасажирів і школярів. 3. На зустріч із письменником прийшли як його шанувальники, так і люди. 4. У шкільний буфет сьогодні завезли напої, тістечка та кулінарні вироби. 5. Циркачі виступали на маленьких відкритих площадках та великих залах. 6. Усі прагнули та вірили в перемогу українських спортсменів. 7. З дитинства він любив і демонстрував неабиякі здібності у спорті. 8. Батькам забороняється лишати вдома без нагляду маленьких дітей та не дозволяти їм гратися сірниками. 9. На святі вітали людей праці та науковців.

268 І. Прочитайте текст. Що нового ви дізналися з нього? Чи доводилося вам робити власні «відкриття» у світі природи?

Є в наших лісах водяний звір – видра. Шерсть видри не намокає у воді й утримує повітря. Через це під водою звір здається не бурим, а сріблястим. Видра вміє те, чого не вміємо ми. Спробуйте пірнути зовсім безшумно – не вийде, а от у видри виходить. Спробуйте, майже не висовуючи голови з води, бачити, чути, уловлювати запахи – не вийде, а у видри і це виходить. Виявляється, у неї вуха, очі й ніздрі розмі-

щені на самому вершечку голови. Трошечки висунувши голову з води, вона все помічає навкруги і при цьому залишається непомітною і для ворогів, і для здобичі.

Простежмо, як називають видру інші народи. Литовці кажуть «удра», греки казали «гюдра», давні індійці – «удраг». І все це означає «водяна тварина». З однією такою «водяною твариною», казковою, ви вже, мабуть, знайомі – це гідра, багатоголовий водяний змій, з яким бився могутній Геракл. Вода у греків звалася «гюдор», звідси водяний змій – гюдра. А видра? Теж гюдра, тобто «водяна» (За *А. Коваль*).

К. Корт. Геракл убиває лернейську гідру

II. Випишіть із тексту речення з однорідними членами. Підкресліть однорідні члени відповідно до їхньої синтаксичної ролі, визначте тип зв'язку між ними.

III. Знайдіть у тексті речення, яке відповідає такій схемі: О і О і О, і О.

ДЛЯ ВАС, ДОПИТЛИВІ

Чи знаєте ви, що першою назвою улюбленої нами картоплі стало італійське *трюфель*? З італійської мови це слово перейшло в німецьку, де набуло форми *картофель* (kartoffel). Від німецької походить польське *kartofla* та українське *картопля*...

Якщо ви хочете дізнатися більше цікавих фактів з історії слів, то зверніться до книжки **Алли Коваль «Слово про слово»**. Розкажіть однокласникам, друзям про те, що вам найбільше сподобалося в цій книжці.

269 Підготуйте усне висловлення (6–8 речень) на одну із запропонованих тем у відповідному стилі. Використайте речення з однорідними членами.

ВАРІАНТ А. У публіцистичному стилі: «Хто для мене є взірцем?», «Що робить людину великою?».

ВАРІАНТ Б. У науковому стилі: «Традиційні ремесла й промисли українців», «Корисні копалини України».

ВАРІАНТ В. У художньому стилі: «А небо засніжене ніжно так ніжиться» *(О. Лященко)*, «Завіяло дороги».

270 ***САМООЦІНКА.*** Продовжте усно речення.

1. Вивчаючи тему «Речення з однорідними членами», я дізнався (дізналася) багато нового. Наприклад, ...
2. Найважчим під час опрацювання теми для мене було ... .
3. Свої знання з теми я б оцінив (оцінила) на ... .

Готуємося до тематичного оцінювання

Виконайте завдання.
Перевірте правильність виконання за допомогою відповідей у додатку

1. Однорідними членами ускладнено речення

А Будуть дитя колисати соколи, соколи.
Б А він візьми та й скажи всю правду.
В Любить він такі ночі місячні й цю тишу.
Г Про нього останнім часом ні слуху ні духу.

2. Кілька рядів однорідних членів є в реченні

А Оглянувши Данилка, прослухавши серце та животика прощупавши, лікар узявся рвучко писати *(І. Корсак)*.
Б Все змішалось в одну мить і злилось докупи: і земля, й море *(І. Нечуй-Левицький)*.
В Досі кожному сниться домівка колишня і лелече гніздо на дуплистій вербі *(В. Скомаровський)*.
Г Надворі повсюди лежала роса: на пожовклій траві осінній, на круглій павутині, на капустах у городі *(Гр. Тютюнник)*.

3. Змішаним зв'язком з'єднано однорідні члени в реченні

А А я стаю багатшим і чистішим, радію сонцю, росам і траві *(М. Ткач)*.
Б Обабіч по схилах гір розсипалися отари кіз та овець *(М. Коцюбинський)*.
В Ні твоїх снів, ні твоїх дум нам не забути, рідний краю *(Б. Лепкий)*.
Г Укрившись тьмою, тротуари і асфальти сплять *(О. Довгоп'ят)*.

4. Виділені означення однорідні, а тому між ними треба поставити кому в реченні

А Коло хатів у садках темніли купи вишень та стриміли **здорові старі дикі** груші *(І. Нечуй-Левицький)*.
Б Сонце вдарило з-за лісу **червоним потужним** промінням на київські гори *(І. Нечуй-Левицький)*.
В **Сиві рожеві блакитні** дими кучеряві плинуть з високих, мов башти, стрімких димарів *(М. Рильський)*.
Г **Широка зелена** Оболонь і Поділ укрились тінню і потемнішали *(І. Нечуй-Левицький)*.

5. У реченні «*Вже сонце скотилось* **(1)** *до темного бору* **(2)** *і в теплім промінні купало* **(3)** *і ярі лани* **(4)** *і веселую гору*» (Леся Українка) **ко́му (коми) треба ставити на місці**

А усіх цифр
Б лише цифр 2 і 3
В лише цифр 3 і 4
Г лише цифри 4

6. Тире треба ставити в реченні (розділові знаки пропущено)

А І вгорі й нанизу й на воді все стало однією мрією *(Із журналу)*.
Б Земля України і небо і люди усе мені рідне *(В. Сосюра)*.
В А перед нашими очима біжать сірі сумні осінні лани *(М. Івченко)*.
Г Мені там рідне все й Дінця зелені хвилі і шепіт яворів і дальній дзвін копит... *(В. Сосюра)*.

7. Ко́му треба поставити, якщо до частини *«Теплий дощ і веселковий небокрай...»* **додати фрагмент**

А ... радо стрічають птахів навесні.
Б ... це теж моя вітчизна, рідна сторона.
В ... високі тополі й тихе село стрічають мене.
Г ... золотий щоразу вражають своєю красою.

8. Неправильно побудовано речення

А Козаки не тільки були озброєні шаблями, а й пістолями.
Б Денис нашкодив не тільки собі, а й усьому колективу.
В Оксана підготувала доповідь, скориставшись допомогою бібліотекарки.
Г Співаючи веснянки, дівчата беруться за руки й утворюють коло.

9. Складіть одне речення з неоднорідними означеннями, а потім перебудуйте його на речення з однорідними означеннями.

10. Складіть одне речення, ускладнене однорідними членами з узагальнювальним словом.

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ ДЛЯ САМОПЕРЕВІРКИ

1. Які члени речення називають однорідними? Наведіть приклади.
2. Поміркуйте, чим однорідні члени речення відрізняються від словосполучень.
3. Які є типи зв'язку між однорідними членами речення? Наведіть приклади.
4. Які смислові відношення можуть бути між однорідними членами речення? За допомогою яких сполучників виражаємо ці відношення?
5. Чим відрізняються однорідні означення від неоднорідних? Наведіть приклади.
6. У яких випадках ставимо кому між однорідними членами речення?
7. Що таке узагальнювальні слова? Розкажіть про вживання розділових знаків при таких словах.
8. Розкажіть про особливості інтонації речень з однорідними членами й узагальнювальними словами.
9. Поясніть роль однорідних членів речення в мові.
10. Пригадайте 2–3 прислів'я (приказки, крилаті вислови) з однорідними членами речення.

МОЯ СТОРІНКА

ЯК ЦЕ БУЛО

ТАКА ЛЕГКА ЕСПЕРАНТО

Шосте жовтня у світі вважають Днем есперантистів – послідовників ідеї створення міжнародної штучної мови есперанто. Нині цією мовою володіють близько 20 мільйонів осіб. Нею ведуть радіопрограми, видають газети й журнали, поширена есперанто в інтернеті. Можливість порозумітися без особливих труднощів люди отримали завдяки польському лікарю Людвігові Заменгофу, який ще змалку мріяв створити мову, зрозумілу для всіх. І от 26 липня 1887 року, після десяти років наполегливої праці, Заменгоф видав друком у Варшаві 40-аркушеву книжку, яку підписав псевдонімом Докторо Есперанто, тобто «той, хто сподівається». Поступово псевдонім став назвою мови. В есперанто лише 16 граматичних правил, які не мають винятків. Засвоївши шість букв, що відрізняють алфавіт есперанто від латини, можна протягом кількох годин почати читати, писати й перекладати цією мовою (За *матеріалами ЗМІ*).

ЦІКАВО ЗНАТИ

ПЕРЕЙТИ РУБІКОН

Історія фразеологізму ***перейти Рубікон*** пов'язана з іменем Юлія Цезаря. У середині І століття до нашої ери Цезар вів завойовницькі війни в Галлії. Природним кордоном, що відділяв галльську територію від римської, була річка Рубікон, яка впадала в Адріатичне море. Коли римський сенат, наляканий швидким зростанням популярності Цезаря в Римі, відмовив йому в продовженні повноважень головнокомандувача, той перейшов зі своєю армією прикордонну річку. Цією дією він розпочав громадянську війну, з якої вийшов переможцем. Відтоді вислів *перейти Рубікон* означає «зробити безповоротний крок» *(З посібника)*.

СЛОВА-ПЕРЕВЕРТНІ

Паліндро́м (від грец. πάλιν – «назад» та грец. δρόμος – «біг») – слово, словосполучення або віршований рядок, що однаково читається в обох напрямках (зліва направо та справа наліво).

Слів-паліндромів в українській мові чимало: *око*, *дід*, *піп*, *наган*, *Пилип*, *радар*, *ротатор*. Важче придумувати словосполучення та речення, які даватимуть однаковий зміст при прямому та зворотному читанні, як-от: «*козак з казок*», «*вік вовків*», «*Я несу гусеня*», «*Де помити мопед?*».

Вірші-паліндроми (або вірші-раки) почав писати ще в XVII столітті Іван Величковський. Сучасні поети, експериментуючи зі словом, створюють вірші, що складаються з рядків-паліндромів. Наприклад, читаємо у Станіслава Бондаренка:

От сан: на сто
віків
раз, бо… Кобзар!

Є вірші, які становлять єдиний від початку до кінця паліндром. Їх називають віршами-паліндромонами.

S	A	T	O	R
A	R	E	P	O
T	E	N	E	T
O	P	E	R	A
R	O	T	A	S

Магічний квадрат із фразою *Посівач Арепо ледь тримає колеса* (лат. *Sator Arepo tenet opera rotas*), читається в усіх напрямках

НА ДОЗВІЛЛІ

Спробуйте скласти прості вирази-паліндроми. Для цього скористайтеся будь-яким словником. До прикладу, двома перспективними словами можуть бути *хижак* або *мед*.

УЖИВАННЯ ОДНОРІДНИХ ЧЛЕНІВ РЕЧЕННЯ

ПРАВИЛЬНО	НЕПРАВИЛЬНО
Фірма замовила **лампи** та різні **канцелярські товари:** олівці, ручки, скріпки, клей, ножиці.	Фірма замовила різні **канцелярські товари:** олівці, ручки, скріпки, клей, ножиці, **лампи**.
1. На зустрічі були відомі **письменники.** 2. На зустрічі були відомі **поети** і **прозаїки.**	На зустрічі були відомі **поети** і **письменники.**
Посадили такі дерева: яблун**ю**, груш**у**, вишн**ю**.	Посадили такі дерева: яблун**я**, груш**а**, вишн**я**.
Ми цінуємо (*кого*?) наших переможців і пишаємося (*ким?*) ними.	Ми цінуємо (*кого?*) і пишаємося (*ким?*) нашими переможцями.
Дерева висадили **на** площах і **в** парках.	Дерева висадили **на** площах і парках.
1. Дізналися **і про** моря, **і про** океани. 2. Дізналися **про** моря та океани.	Дізналися **і про** моря, **і** океани.
Мені подобається відкривати нові сторінки **не тільки** історії, **а й** географії.	Мені подобається відкривати **не тільки** нові сторінки історії, **а й** географії.

РОЗРІЗНЯЙМО

Листко́вий – який стосується листка, його будови (*листкова поверхня, бруньки*).

Листови́й – який стосується тонкого шару якого-небудь матеріалу: паперу, заліза і т. ін. (*листове залізо*).

Листяни́й – який стосується рослин, у яких є листя, виготовлений із листя (*листяний ліс, салат*).

* * *

Насті́йливий – наполегливий, завзятий, непохитний у прагненні до чогось (*настійлива людина, вимога; бути настійливим*).

Насті́йний – дуже потрібний, невідкладний (*настійна потреба, вимога, необхідність*).

* * *

Визнача́льний – який визначає суть чогось; основний, істотний (*визначальний принцип, момент, бій*).

Визначни́й – який відзначається своїми позитивними рисами, важливий за своїм значенням; видатний (*визначний діяч, артист, твір, успіх*).

МОЯ СТОРІНКА

ЯК ЦЕ БУЛО

КРИЛАТІ СЛОВА

* * *

Вислів **заборонений плід** походить з біблійної оповіді про дерево пізнання добра і зла, плоди якого Бог заборонив їсти Адаму і Єві. Заборонений плід – образна назва чогось дуже бажаного, але недоступного чи забороненого.

* * *

Жереб кинуто – слова Юлія Цезаря, мовлені ним під час переходу річки Рубікон у 49 р. до н. е. Він порушив закон, за яким не мав права очолювати війська в межах Італії, і розпочав громадянську війну. Вислів уживають, коли треба підкреслити безповоротність прийняття важливого рішення.

* * *

Вислів ***унести свою лепту*** походить з євангельського оповідання про пожертви в скарбницю єрусалимського храму. Щедрим внескам багатіїв, які жертвують, не бідніючи, протиставлено скромний внесок бідної вдови, яка віддала все, що мала, – дві лепти. Лепта – дрібна монета в Давній Греції. У сучасній мові вислів *унести свою лепту* вживають у значенні «взяти посильну участь у чомусь».

(*А. Коваль, В. Коптілов*)

І ТАКЕ БУВАЄ

ПОРАДА БОГІВ

Могутній лідійський цар Крез напередодні походу на персів вирішив звернутися до богів за порадою. Гінці вирушили в Дельфи до храму Аполлона, щоб дізнатися думку оракулів про майбутній похід. Обидва віщуни відповіли однаково:

– Якщо цар піде війною на персів, то зруйнує велике царство...

Крез, упевнений у перемозі, вирушив у похід і зазнав поразки, а сам потрапив у полон. Вважаючи себе обдуреним, лідійський цар знову посилає гінців у Дельфи. Ті запитали, чи не соромно богам обманювати Креза. Оракули відповіли:

– Крез не зрозумів слів «зруйнує велике царство». Йому потрібно було повернути послів уточнити: про яке саме царство йшлося – його, Креза, чи персидського царя Кіра. Оскільки Крез не зрозумів віщування оракулів, хай звинувачує в усьому самого себе (*Легенда*).

Поміркуйте, що спричинило загибель великого царства та чого вчить нас ця легенда.

НА ДОЗВІЛЛІ

ВЕСЕЛА ВІКТОРИНА «СЛОВОГРА»

(*Перевірте себе, скориставшись відповідями в додатку*)

1. Що стоїть посередині Полтави?
2. Чим вечір кінчається, а ранок починається?
3. Скільки кроків зробить горобець за сім років?
4. Скільки картоплин у горщик улізе?
5. Скільки буде, якщо від тринадцяти відняти середину?
6. Чи може страус назвати себе птахом?
7. Скільки горіхів у порожній склянці?
8. У назві якої річки є три ноти?
9. Який острів каже, що він одяг?

Українська мова має свою особливу музикальність. Ця незбагненна душа нашої мови, як золотоносна ріка, виблискує хвилями народної пісні, переливається в душу нації, творить почуттєву нерозривність українського серця й української землі.

Д. Павличко

Речення зі звертаннями, вставними словами (словосполученнями, реченнями)

Ви знатимете:

- що таке звертання, вставні слова (словосполучення, речення);
- групи вставних слів і словосполучень за значенням;
- виражальні можливості речень зі звертаннями, вставними словами (словосполученнями, реченнями).

Ви вмітимете:

- правильно вживати розділові знаки при звертаннях, вставних словах (словосполученнях, реченнях), обґрунтовувати їх;
- конструювати та правильно інтонувати речення зі звертаннями, вставними словами (словосполученнями, реченнями);
- використовувати виражальні можливості речень зі звертаннями, вставними словами (словосполученнями, реченнями) в усному й писемному мовленні.

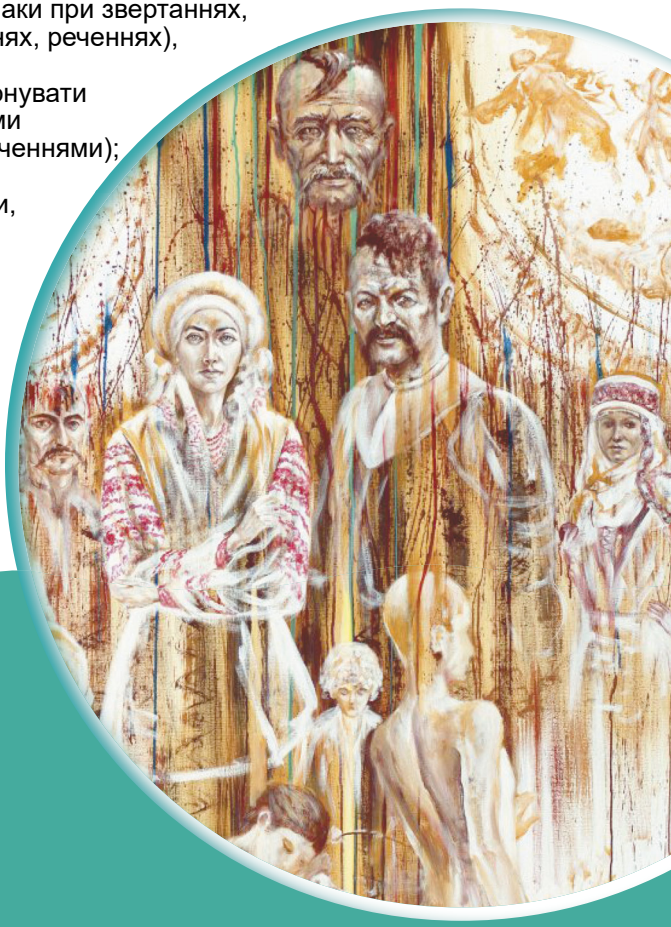

§ 28. ЗВЕРТАННЯ

Про поширені й непоширені звертання, способи їхнього вираження та про особливості виділення звертань в усному й писемному мовленні

ПРИГАДАЙМО. Для чого використовуємо форму кличного відмінка іменника?

271 **А.** Прочитайте вголос речення, виділяючи інтонаційно звертання. У формі якого відмінка вжито іменники, якими виражено звертання?

1. – *Слухай,* – *сказав Юлько.* – *Слухай, Лілі, я прочитаю тобі вірші... Хочеш?* (Н. Бічуя). 2. *Краю рідний, цвіти, як Малишковий гай, і шумуй яворинням розлогим* (О. Довгоп'ят). 3. *Моя Полтаво, ти благословенна минулим і майбутнім у віках* (М. Бойко).

Б. Передайте інформацію, висловлену в кожному реченні, уникаючи звертань. Чи вплине це на емоційно-експресивне забарвлення речень?
В. Зробіть висновок про те, чим виражаємо звертання, як виділяємо їх на письмі та в усному мовленні, яку роль вони виконують.

Звертання

Звертання – це слово або група слів, що називають особу, а іноді – неживий предмет, до якого звертається мовець. **НАПРИКЛАД:** 1. *Любов до тебе,* ***Україно****, найкращий в світі оберіг* (В. Черепков). 2. *Люблю тебе,* ***моя ти пісне****, тобі я дякую за все* (В. Сосюра).

Спосіб вираження

Найчастіше звертання виражаємо **іменником у кличному відмінку.** Інколи в ролі звертання виступають слова інших частин мови, ужиті в значенні іменника. **НАПРИКЛАД:** *Будь щаслива та здорова, чорноброва!* (М. Вороний).

Види звертань за будовою	
Непоширені (виражені одним словом)	**Поширені** (виражені кількома словами)
І шлях святинь твоїх, ***Славуто****, тернами весь позаростав!* (М. Філянський).	*Запалай,* ***мій вогнику крилатий****, полум'ям привітним і незлим* (А. Малишко).

У групі поширеного звертання можуть бути відокремлені означення, однорідні члени речення. У такому звертанні ставимо розділові знаки відповідно до загальних правил. **НАПРИКЛАД:** *Прощайте, росяні долини і села, сповнені краси* (О. Підсуха).

Синтаксичні особливості

Звертання не виступають членами речення та не утворюють з іншими членами речення словосполучень.

Розділові знаки

На письмі звертання виділяємо **комами.**
Проте якщо звертання стоїть на початку речення і його вимовляємо з окличною інтонацією, то після нього ставимо **знак оклику,** а наступне слово в такому разі

пишемо з **великої букви**. **НАПРИКЛАД:** *Життя моє! Дозволь тебе любити. Зашити щастям зроблені дірки* (А. Стеценко).

Слова ***о***, ***ой***, коли вони інтонаційно тісно зв'язані із звертанням (тобто після них немає паузи), **комою не відокремлюємо**. **НАПРИКЛАД:** *Ой Дніпре, мій Дніпре, широкий та дужий* (Т. Шевченко).

Інтонація

Звертання вимовляємо високим тоном, особливо на початку речення. Перед звертанням паузи звичайно немає, є пауза, як правило, після нього. Якщо звертання стоїть у середині речення, його вимовляємо швидким темпом.

ЗВЕРНІТЬ УВАГУ!

Займенники *ти*, *ви* в будь-якому відмінку до групи звертання не входять. **НАПРИКЛАД:** *Ой ти, дівчино, з горіха зерня*... (І. Франко).

272 Прочитайте текст, знайдіть звертання. Визначте їхню роль у мові.

Ой летіть, вітри буйні, зашуміть калиновим гіллям край вікна, розбудіть матір шелестом поривним. І повідайте, вітри, про найменшого сина Миколу, що його не обіймала матір, не виряджала на війну й що йому наказу не давала материнського. Розкажіть ви, буйні вітри, що живий син Микола, живий-здоровісінький. Тільки сивина рясно вкрила скроні, як паморозь осіння...

Не забув тебе, мати, молодий син...

Мовчи, серце! Стань твердим, як кремінь! Ні однієї сльози з очей, бо сльоза зір соколиний затуманить...

– Де ви, сини мої? Чи діждуся вас? Чи побачуся з вами?

Б'ється калинове гілля, стукає, наче повідати хоче про добру вість, що її принесли швидкі вітри... *(А. Шиян)*.

273 І. Спишіть речення, розставляючи пропущені розділові знаки. Прочитайте речення вголос, виділяючи звертання відповідною інтонацією. Які зі звертань поширені, а які – непоширені?

1. Через тумани лихі, через великеє горе ти світиш мені моя зоре *(Леся Українка)*. 2. І ти людино в себе у ногах побачиш постать гордої природи *(М. Рильський)*. 3. Грай моя пісне як вітер сей грає *(Леся Українка)*. 4. Линьте ж дні котіться ве́сни до мети *(М. Рильський)*. 5. Шуми вітре шуми буйний на ліси, на гори... *(М. Шашкевич)*. 6. Спи мій малесенький поки є час *(Леся Українка)*. 7. Скажи Україно скажи моя мила звідки могутність незламна твоя? *(М. Нагнибіда)*. 8. Кораблі Шикуйтесь до походу! *(В. Симоненко)*.

ІІ. Підкресліть члени речення в першому й другому реченнях. Чи будете ви підкреслювати звертання?

274 **КОЛО ДУМОК.** Поміркуйте, які з виділених слів є звертаннями. Обґрунтуйте свою думку.

1. Хай, **милі друзі**, **вам** щастить у дружбі вірній, в праці мирній *(М. Рильський)*. 2. Я люблю **тебе**, **поле**, простір **твій**, широчінь, твої

пахощі й цвіт *(П. Дорошко)*. 3. Спасибі **вам, добрі люди!** За щедрість хочемо віддячити, відкривши вам одну таємницю *(М. Павленко)*. 4. Не стелись, **тумане**, не шуміть, **тополі**, не печальте очі **ви, берізки голі!** *(В. Сосюра)*.

МОВНИЙ ЕТИКЕТ

друзі
друже
пане, пані
панове
добродію
громадянине
шановні громадяни
шановне товариство
вельмишановний
господарю
господине

275 **ПОСПІЛКУЙТЕСЯ.** Висловіть свої міркування стосовно того, як потрібно звертатися до людей. Яке означення ви використали б біля звертання, починаючи лист до мами, тата, бабусі, дідуся, ровесника, редактора газети, директора школи? Які слова найкраще вживати під час звертання до незнайомої людини?

276 Поширте речення *Коли ти прийдеш?* звертанням. Поставте звертання на початку, у середині, у кінці речення. Простежте, як змінюється відтінок запитання залежно від місця звертання в реченні. Опишіть ситуацію, у якій могло б прозвучати кожне з утворених речень.

277 I. Спишіть речення, утворивши від поданих у дужках іменників звертання. Поставте й обґрунтуйте розділові знаки.

1. Добридень (квітень) повелитель квіту. Заходь в мій сад, – він жде тебе завжди *(М. Боровко)*. 2. Здрастуй (пташечка маленька) звідкіля ти, звідкіля? *(П. Усенко)*. 3. Понеси мене на крилах (радість моя) де на пагорбах і схилах сонця течія *(В. Симоненко)*. 4. Скажи (брат) кобзареві: хай собі співає! Бо кобзаря на Вкраїні народ поважає *(О. Корсун)*. 5. Молодієш (Київ) хоч старий літами *(Д. Луценко)*. 6. Нехай живе поезія (мій друг)! *(М. Рильський)*. 7. Не шуми ти (луг) і не гасніть, далі! *(В. Сосюра)*. 8. Ти припав (мій син) до лиця мудрої криничкі польової *(П. Перебийніс)*.

II. Визначте, у яких словах-звертаннях простежується чергування звуків. Запишіть і схарактеризуйте звуки, що чергуються.

278 Хто зможе правильно розставити сім ком у поданому реченні?

Зеленійте доли і лужечки і орли здіймайтесь ув імлі розливайтесь круті бережечки по вкраїнській молодій землі! *(А. Малишко)*.

Риторичне звертання

Риторичне звертання – це звертання, яке не має на меті дійсного контакту з особою, предметом або явищем, до якого звертаються, і служить лише для того, щоб привернути до нього увагу читача й висловити ставлення мовця. **НАПРИКЛАД:**

Україно моя! Чисті хвилі ланів,
Променисті міста, голубінь легкокрила!
Україно! Сьогодні звірів-ворогів
Ти грудьми вогняними зустріла.

М. Рильський

Риторичне звертання використовують для називання співрозмовника в уявному діалозі. Текстова **відповідь** на звертання **не передбачається,** оскільки її вміщено в самому звертанні. Риторичне звертання призначене викликати певну експресію, задану темою і запрограмованістю на піднесено-поетичний або розмовний стиль усього твору чи його частини.

279 І. Прочитайте речення (окремі розділові знаки пропущено). Знайдіть серед них ті, у яких є риторичні звертання. З якою метою таке звертання використав автор?

1. Зашуми весною зелен луже теплий вітре ш(е,и)лести в гі(л,лл)і! *(А. Малишко)*. 2. «Знаєш люба племінничко – мовила нарешті Сніжана, – ходімо погуляємо!» *(М. Павленко)*. 3. Дай мені земле від своєї любові хліба, і рясту, й з(е,и)леної крові... *(А. Малишко)*. 4. О краю мій в ті грізні зими завжди з тобою ми були *(В. Сосюра)*. 5. Мій отчий (не)забутній доме зі мною скрізь твоє тепло *(Р. Братунь)*. 6. «Вороне ти живий?» – почувся голос *(В. Шкляр)*. 7. Земле рідна! Мозок мій світліє і душа ніжнішою стає... *(В. Симоненко)*. 8. Старі дуби спасибі вам за осінь за відлітання радості і птиць *(Л. Костенко)*.

ІІ. Випишіть спочатку речення з поширеними звертаннями, а потім – із непоширеними. Розкрийте дужки, розставте розділові знаки.

280 І. Спишіть, розставляючи пропущені розділові знаки. Знайдіть поширені звертання.

1. Прощай синє море моє безкрає просторе *(Леся Українка)*. 2. Прощай мій зошите Спасибі тобі друже що ти думок моїх не відцуравсь *(В. Симоненко)*. 3. Тобі кохана й пролісків не треба. Вони цвітуть під віями у тебе *(К. Дрок)*. 4. Краю мій колиско пісні й танцю На колись згорьованій землі вже гуцули, бойки, наддністрянці – свого щастя вдатні ковалі *(С. Пушик)*. 5. Журавлина пісне кетяже калини пломеніть вам вічно в серці України *(О. Підсуха)*. 6. Красо України Подолля! Розкинулось мило, недбало! *(Леся Українка)*.

ІІ. Схарактеризуйте усно речення за метою висловлювання та емоційним забарвленням. Прочитайте речення вголос, виділяючи звертання відповідною інтонацією.

281 *ПОПРАЦЮЙТЕ В ПАРАХ.* Прочитайте по черзі подане речення кілька разів, передаючи інтонацією різні почуття (радість, переляк, сум, тривогу тощо).

«Іване, Іване!» – промовила тихо мати.

282 І. Запишіть речення, ускладнюючи їх наведеними звертаннями (відповідно до змісту). Розставте розділові знаки. Ви можете використати кожне звертання лише один раз.

шановні мешканці	діти й дорослі	тату	пасажири	шановні відвідувачі	водії

1. Заходьте й виходьте швидше до вагона. 2. Допоможи мені перезавантажити комп'ютер. 3. Бережіть лісові насадження від пожеж! 4. Будьте обережні! Попереду небезпечний поворот. 5. Дотримуйтеся

чистоти біля своїх будинків. 6. Запрошуємо стати учасниками міського велопробігу.

II. Складіть і запишіть три речення із звертанням: 1) до пасажирів автобуса; 2) до мешканців вашого міста чи села; 3) до відпочивальників біля моря.

283 Виконайте завдання одного з варіантів.

ВАРІАНТ А. Складіть і запишіть діалог (6–8 реплік) на одну з тем: «Як я провів (провела) день», «Мої захоплення», «Улюблена телевізійна передача». Використайте щонайменше два звертання.

ВАРІАНТ Б. Складіть і запишіть невеликий твір (6–8 речень) на одну з тем: «Життя моє! Дозволь тебе любити», «Моя мила Україно, розвивайся і зростай».

§ 29. ВСТАВНІ СЛОВА (СЛОВОСПОЛУЧЕННЯ, РЕЧЕННЯ)

Про те, що таке вставні слова (словосполучення, речення), про їхні групи за значенням та особливості виділення їх

ПРИГАДАЙМО. Які слова називають вставними? Що вони виражають?

284 **А.** Порівняйте речення кожної групи. Які з речень є більш інформативними?

1. Я був щасливий. – Я, *мабуть*, був щасливий. – Я, *безумовно*, був щасливий.
2. Линув дощ. – *На радість*, линув дощ. – *Як на біду*, линув дощ.
3. За вікном плакав вітер. – *Бувало*, за вікном плакав вітер. – *Як завжди*, за вікном плакав вітер.
4. Дівчата купили книжку. – *По-перше*, дівчата купили книжку. – *Отже*, дівчата купили книжку.
5. Квіти були красиві. – *По-моєму*, квіти були красиві. – *На думку відвідувачів*, квіти були красиві.

Б. Яку додаткову інформацію вносять у речення виділені вставні слова (сполучення слів)?
В. На основі спостереження зробіть висновок про роль вставних слів у мовленні.

Вставні слова	**Вставними є слова (словосполучення, речення), які граматично не пов'язані із членами речення і виражають ставлення мовця до висловленого, його оцінку, характеризують спосіб оформлення думки тощо.** Вставні слова не несуть нової інформації, а лише певним чином оцінюють, уточнюють основне повідомлення. **НАПРИКЛАД:** 1. *Ти на мене пилинці не дозволила б, мабуть, упасти* (Є. Летюк). 2. *У Львові, кажуть, сніг впав сріблистий* (О. Максимишин-Корабель). Вставні слова (словосполучення, речення) **не є членами речення.**
Інтонація	Вставні слова (словосполучення, речення) вимовляємо зниженим тоном, у прискореному темпі. Перед ними й після них робимо паузу.

Розділові знаки

На письмі вставні слова (словосполучення, речення) **виділяємо комами**. **НАПРИКЛАД:** 1. *Сьогодні, на щастя, буде сонячно.* 2. *За даними синоптиків, завтра буде дощ.* 3. *Здається, скоро будуть сильні снігопади.*

Вставні слова **не виділяємо** комами, якщо вони належать до відокремлених членів речення. **НАПРИКЛАД:** *Дмитро, очевидно поспішаючи, не поснідав.*

Якщо сполучник ***а*** стосується вставного слова, то після цього сполучника кому не ставимо (*а може, а власне, а втім* тощо). **НАПРИКЛАД:** *Не знаю, чи побачу вас, чи ні, а може, власне, і не в тому справа...* (Л. Костенко).

ГРУПИ ВСТАВНИХ СЛІВ І СЛОВОСПОЛУЧЕНЬ ЗА ЗНАЧЕННЯМ

Групи	Приклади
Виражають упевненість, невпевненість, сумнів	безумовно, безперечно, без сумніву, певна річ, правда, здається, видно, мабуть, може, очевидно, може бути, либонь, а може, правду кажучи, щоправда, сподіваюся
Виражають задоволення, незадоволення, радість, жаль, здивування	на щастя, на диво, боже збав, на жаль, як на зло, на сором, чого доброго, як навмисне, як на біду, дивна річ
Указують на джерело повідомлення	по-моєму, по-твоєму, кажуть, як кажуть, мовляв, на мою думку, бачу, по-вашому, як відомо, на думку..., за словами...
Указують на зв'язок думок, послідовність викладу	по-перше, по-друге, по-третє, нарешті, до речі, між іншим, крім того, навпаки, отже, наприклад, інакше кажучи, значить, виходить, однак, проте, а втім
Привертають увагу співрозмовника	чуєте, бачиш, уяви, зверніть увагу, майте на увазі, між нами кажучи, зрозумійте, даруйте

ЗВЕРНІТЬ УВАГУ!

Не є вставними такі слова: *навіть, майже, приблизно, принаймні, все-таки, все ж таки, мовби, наче, неначе, немов, ніби, нібито, адже.*

Вставні речення

Значення, властиві вставним словам, можуть виражатися й цілими реченнями, які зберігають інтонаційні особливості вставних конструкцій. **НАПРИКЛАД:** 1. *Як ми вже знаємо, по дорозі з Харкова Гребінка зупинився в Кременчуці* (П. Жур). 2. *Ну а ви, я бачу, здружилися* (М. Трублаїні).

До основного речення вставне речення приєднуємо за допомогою сполучника або без нього.

285 І. Прочитайте вголос текст, виділяючи інтонацією вставні слова. Визначте стиль і тип мовлення. Що нового ви дізналися з прочитаного?

ПІДКОВА НА ЩАСТЯ

П. Шакало. Коні, що біжать

Кожен із вас, **сподіваюся**, знає вислів «підкова на щастя». Та не всім, **далебі***, відоме його походження. Історія цього афоризму сягає глибокої давнини. Ще в Стародавньому Римі та Греції був звичай підковувати коней і волів. Якщо, **скажімо**, ратаї** чи воїни робили це з практичних міркувань, то для заможної верхівки таке оздоблення тварини мало суто обрядовий характер. Кожен по-своєму намагався продемонструвати статки: власники коней чи волів «узували» їх у срібні, а то й золоті підківки, намагаючись цим підкреслити своє соціальне становище. Траплялися, **однак**, випадки, коли дорогоцінні вироби непомітно губилися, і той, кому щастило знайти підківку з благородного металу, неабияк дякував долі. Звідси, **отже**, й похідний вислів – «підкова на щастя».

Коли і де з'явилася підкова, хто той винахідник, що, розірвавши в горні шмат заліза, викував напівовальний каблучок і припасував його до копита коневі? **На жаль**, історія не зберегла імені далекого майстра (За *В. Скуратівським*).

ІІ. Випишіть вставні слова, визначте їхню групу за значенням. Поясніть роль вставних слів для зв'язку думок у тексті та вираження авторського ставлення до висловленого. Зверніть увагу на розділові знаки при вставних словах.

ІІІ. Перекажіть стисло прочитане, використавши виписані вставні слова (усно).

286 ***Коло думок.*** Поміркуйте, чому вставні конструкції не є членами речення.

ЗВЕРНІТЬ УВАГУ!

Деякі дієслова (*здається, кажуть, думаю*), прислівники (*звичайно, видно, можливо*), іменники (*правда, на жаль, на щастя*) тощо в реченні можуть виконувати різні функції – бути членами речення або вставними словами. Якщо до цього слова в реченні можна поставити питання від інших слів, то воно не вставне і виділяти його комами не потрібно. ***Порівняймо:***

1. Там кажуть усю правду.	1. Там, кажуть, сонце спати лягає.
2. Максим може вам заспівати.	2. Я, може, вам заспіваю?
3. Здалеку видно плесо річки.	3. Будинок тут, видно, недавно збудовано.

287 ***Два – чотири – усі разом.*** Поміркуйте, у яких двох із поданих речень є вставні слова. Доведіть свою думку.

---

* *Далебі* – уживається в значенні вставних слів: справді, дійсно та ін.
** *Ра́та́й* – (*заст.*) плугатар, орач.

1. Може, я міг би вам допомогти? – довірливо запитав незнайомий *(О. Гончар)*. 2. Не може заснути малюк *(Л. Горова)*. 3. Генерал, видно, був чимось невдоволений *(О. Гончар)*. 4. Видно місто, далі поле у моєму вікні *(М. Рильський)*.

288 І. Доповніть речення вставними словами (словосполученнями) й запишіть.

1. Минулого тижня на дорогах була ожеледиця. 2. Переказ коштів провели вчасно. 3. Більшість видів китів знаходиться під загрозою зникнення. 4. Туристи відійшли далеко від наметового містечка. 5. Треба докласти максимум зусиль для перемоги. 6. Магазин зачиняють після дев'ятнадцятої години. 7. У Чернігівській та Сумській областях очікується туман.

ІІ. Підкресліть й обґрунтуйте вивчені орфограми.
ІІІ. Виконайте письмово синтаксичний розбір першого речення.

289 І. Спишіть речення, розставляючи пропущені розділові знаки.

1. Того можливо не знайду я слова, щоб наш прекрасний оспівати світ *(М. Рильський)*. 2. До речі можу підказати, де зараз дістати прекрасних стиглих черешень *(М. Павленко)*. 3. І я виходжу в гомін трав і припадаю до сліда, бо значить хтось мене чекав, а може й зараз вигляда *(А. Малишко)*. 4. За східним звичаєм гості не сміють відмовлятися від дарунків, бо то була б господарям образа *(Леся Українка)*. 5. Їй-богу ніби вперше Київ побачила *(М. Павленко)*. 6. Пізнати й оцінити Довженка один чоловік мабуть не в змозі *(Д. Павличко)*. 7. Нащо бачте згадувать, що давно минуло *(Т. Шевченко)*. 8. Полювання як ви потім побачите потребує багато часу *(Остап Вишня)*.

ІІ. Виконайте письмовий синтаксичний розбір останнього речення.

290 ***КОЛО ДУМОК***. Чи згодні ви з тезою *«Суржик – це не взаємозбагачення, а взаємообкрадання мов»*? Обґрунтуйте відповідь. Відповідаючи, використовуйте вставні слова (словосполучення), які вказують на джерело повідомлення, привертають увагу співрозмовника, указують на послідовність викладу думок.

291 Прочитайте речення. Доповніть їх вставними словами (словосполученнями) тієї групи за значенням, яку вказано в дужках. За потреби скористайтеся довідкою. Утворені речення запишіть, розставте розділові знаки.

1. Гори [невпевненість] стояли тут поруч *(О. Гончар)*. 2. Перебування в Києві [привертає увагу співрозмовника] багато дало мені для п'єси *(О. Довженко)*. 3. Чим більше темніло, тим вітер [невпевненість] дужчав *(М. Коцюбинський)*. 4. [Задоволення] її запросила до себе на село наша старша тітка *(Леся Українка)*. 5. Звикне [джерело повідомлення] собака за возом бігти, то й за саньми побіжить *(Панас Мирний)*. 6. Відступати нам [послідовність викладу] пізно, і [послідовність викладу] немає підстав *(В. Собко)*. 7. [Джерело повідомлення] люди жили табунами, спали покотом в млі печер... *(В. Симоненко)*. 8. Старенька груша дихає на пальці, їй [невпевненість] сняться повні жмені груш *(Л. Костенко)*.

ДОВІДКА. *Здавалось, на щастя, по-перше, здавалося, кажуть, по-друге, кажуть, уяви собі, певно.*

292 Напишіть твір-мініатюру (6–8 речень) на одну з тем: «Тополя в небо руки підійма», «Затьохкали травневі солов'ї», «Сиплються зорі на високі гори». Використайте слова в переносному значенні та щонайменше два речення зі вставними словами (словосполученнями, реченнями).

293 I. Прочитайте текст (окремі розділові знаки пропущено). Визначте мікротеми, доберіть до них заголовки. Запишіть заголовки у формі плану.

УКРАЇНЕЦЬ, ЯКИЙ ЗДИВУВАВ СВІТ

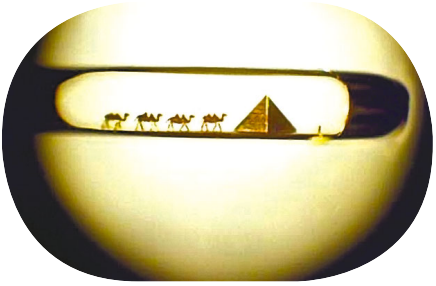

Робота-мініатюра
М. Сядристого

У когорті відомих українців чільне місце безперечно посідає Микола Сядристий – майстер мікромініатюри роботи якого об'їхали весь світ.

Митця здебільшого цікавлять природні матеріали: метали, мінерали, насіння трав і дерев. За словами умільця будь-яка насінина по-перше є дуже гарною від природи по-друге довговічною.

З половини макової зернини як це не дивно маестро примудрився зробити чудове гніздечко для трьох золотих пташенят, а зі шматочка вишневої кісточки – портрет-барельєф* Соломії Крушельницької.

Деякі його твори такі дрібні, що можуть загубитися серед порошинок. Наприклад найменший у світі годинник, якого Сядристий уставив замість ока золотій бабці. Складається цей годинник уявіть зі ста тридцяти деталей. А золотий сервіз на цукровій піщинці навіть не можна покласти на хустинку, бо кавничок і бокальчики проваляться крізь волокна тканини (За *О. Лань*).

II. Спишіть, розставляючи пропущені розділові знаки. Підкресліть вставні слова (словосполучення).

Проєкт

Об'єднайтеся в групи й оберіть для виконання одне із запропонованих завдань. Підготуйтеся до захисту свого проєкту перед аудиторією.

1. Дослідіть, які форми звертань і з якою метою використано в поезіях Т. Шевченка, І. Франка чи Лесі Українки.
2. Підготуйте ескізи вітальних листівок з різноманітними формами звертань.
3. Доберіть форми звертань до осіб, у яких беруть інтерв'ю, з огляду на їхній вік та професію. Інсценізуйте фрагменти кількох інтерв'ю з особами різного віку та представниками різних професій.

* *Барельєф* – скульптурна прикраса на плоских поверхнях, що виступає над площиною фону менше ніж на половину своєї товщини.

§ 30. УЗАГАЛЬНЕННЯ ВИВЧЕНОГО З ТЕМИ «РЕЧЕННЯ ЗІ ЗВЕРТАННЯМИ, ВСТАВНИМИ СЛОВАМИ (СЛОВОСПОЛУЧЕННЯМИ, РЕЧЕННЯМИ)»

294 І. Прочитайте текст. Визначте його тему та основну думку. Назвіть засоби зв'язку речень у тексті. Розкажіть, що формує успіх людини.

Я – УКРАЇНЕЦЬ

Точної формули успіху, **безперечно**, не знає ніхто. Навіть ті, кому судилося стати великими, очевидно, навгадь складали її впродовж років наполегливої й творчої праці. Так сталося з хлопцем, який народився в США і, за багатьма джерелами, має українське етнічне **походження**. Ім'я цього хлопця Стівен Гері Возняк.

По-перше, вже у восьмому класі, захопившись електронікою, Возняк зібрав складний калькулятор. По-друге, після закінчення університету, працюючи в компанії, де був лише один комп'ютер на 80 інженерів, Стів вирішив, що для нормальної роботи потрібен персональний комп'ютер. Можна було, звісно, придбати пристрій, але ні сам Стів, ні його шкільний приятель Стів Джобс таких грошей не мали. І тоді хлопці, усамітнившись у гаражі в батьків Джобса, **власноруч** зібрали комп'ютер. По-третє, за рік Возняк і Джобс поставили свій винахід на виробництво. А ще за якийсь час друзі заробили перші мільйони. Отже, Возняк став одним із батьків сучасної технологічної революції.

Згодом, щоправда, Возняк полишив діяльність, **пов'язану** з винахідництвом. Він з головою поринув у **доброчинність**. Зокрема, підтримує молодих талановитих комп'ютерників, допомагає нужденним.

На запитання, хто ж він все-таки за національністю, Возняк відповідає так: «Я завжди знав, що моє прізвище українське. Я – українець». У 2017 році, приїхавши до Києва, він сказав те саме. В Україні Возняк ділився думками щодо попередження кібератак, які, як вважають експерти, є загрозою розвитку демократії *(За матеріалами ЗМІ)*.

ІІ. Випишіть речення зі вставними словами (словосполученнями, реченнями). Підкресліть у них головні та другорядні члени.
ІІІ. Обґрунтуйте написання виділених слів. Розберіть їх за будовою.

295 І. Спишіть речення, розставляючи пропущені розділові знаки. Обґрунтуйте вивчені пунктограми. Визначте, чим ускладнене кожне речення.

1. Повій вітрець грайливий розваж мене сумну від серця і до серця напни оцю струну *(В. Ковалівська)*. 2. Обожнювання дуба очевидно зумовлено його довговічністю надзвичайною міцністю деревини *(О. Потапенко)*. 3. Це мабуть очікуючи весну гомонить душа лісу *(М. Стельмах)*. 4. Я прощаюся нині з тобою рідна хато моя назавжди *(В. Симоненко)*. 5. Найбільше ми мабуть любимо лелек тому що вони символізують любов до рідної землі рідного дому *(О. Потапенко)*. 6. І в свята гомінкі і в дні робочі ми думаємо правнуки про вас *(В. Симоненко)*. 7. Скажи мені порадниці-сопілко: «Чи трутні ми, а чи сліпі орли?!» *(М. Боровко)*. 8. В поле виходжу і здається бачу і цвіт очей і посмішку гарячу *(А. Малишко)*.

ІІ. Підкресліть у реченнях граматичні основи. Укажіть односкладні речення, визначте їхній вид.

296 Виконайте завдання одного з варіантів.

ВАРІАНТ А. Напишіть лист другові (подрузі), використовуючи вставні слова *на жаль, на думку (когось), до речі, звичайно* та ін.

ВАРІАНТ Б. Напишіть доповідь на довільну тему, використовуючи вставні слова *по-перше, по-друге, наприклад, в усякому разі, таким чином* та ін.

297 **САМООЦІНКА.** Продовжте усно вислови, використовуючи вставні слова (словосполучення).

1. Вивчивши тему, я, зокрема, зрозумів (зрозуміла), що … .
2. Найважчим під час опрацювання теми для мене було … .
3. Свої знання з теми я б оцінив (оцінила) на … .

Готуємося до тематичного оцінювання

Виконайте завдання.
Перевірте виконання за допомогою відповідей у додатках

1. Поширене звертання є в реченні (розділові знаки пропущено)

А Привіт тобі зеленокудра Сквиро поет сивоголовий посила *(М. Рильський)*.
Б Чи знаєш ти хлопче якого коня тобі серед поля вготовила доля? *(Б. Олійник)*.
В Спасибі Вам мамо за вічну любов і за всю неоплачену ласку *(Д. Луценко)*.
Г Не плачте мамо не треба, і ви не журіться тату *(А. Малишко)*.

2. Комами з обох боків треба відокремити звертання в реченні (розділові знаки пропущено)

А Рідна мово без тебе ніхто я мов підрізаний вітром листок *(П. Перебийніс)*.
Б Понеси мене на крилах радосте моя *(В. Симоненко)*.
В Старі дуби спасибі вам за осінь *(Л. Костенко)*.
Г Не сумуй вербо моя похила що багряним листям одшуміла осені пора *(Д. Луценко)*.

3. Вставними можуть бути всі слова та словосполучення в рядку

А нібито, по-перше, на радість
Б як-не-як, наприклад, уявіть собі
В до речі, без сумніву, на мій погляд
Г навіть, на жаль, між нами кажучи

4. Вставне слово є в реченні (окремі розділові знаки пропущено)

А Хоч на чверть кроку проте попереду *(С. Журахович)*.
Б Навіть медуза знає заздалегідь, що буде буря на морі *(В. Сабунаєв)*.
В Звичайно дорога нам теж не килимами була вистелена *(О. Гончар)*.
Г – Ти вислухаєш мене? – Звичайно *(О. Квітневий)*.

5. Правильно розставлено всі розділові знаки в реченні

А Того можливо, не знайду я слова, щоб наш прекрасний оспівати світ *(М. Рильський)*.
Б Пам'ятки української вишивки, на жаль, збереглися лише за кілька останніх століть *(О. Гасюк)*.
В Газик рвонувся вперед, замолов колесами, пішов, пішов, і, нарешті, вибрався на рівне *(О. Гончар)*.
Г Місяць хоче мабуть погрітись, суне в шибку свій блідий диск *(В. Симоненко)*.

6. Слово *кажуть* буде вставним на місці пропуску в реченні (розділові знаки пропущено)

А Люди різне [...] про цей випадок.
Б [...] людині властиво помилятися.
В У народі [...] мовчання це золото.
Г Брехню [...] різними словами, а правду тільки одним.

7. Вставне слово, що вказує на зв'язок думок, є в реченні

А Таким чином, культурологія пов'язана з багатьма науками.
Б Може, у вас знайдеться цікава книжка для мене?
В Тепер ти, очевидно, можеш передумати їхати.
Г Того дня на дорогах, як навмисне, були затори.

8. Прочитайте речення. Правильним для цього речення є обґрунтування пунктуації, запропоноване в рядку

Музика, немає сумніву, змінює емоційний стан людини.

А коми між однорідними членами речення
Б коми між частинами складного речення
В коми для виділення порівняльного звороту
Г коми для виділення вставного словосполучення

9. Складіть одне речення з поширеним звертанням.

10. Складіть два речення зі словом *звичайно* так, щоб у першому реченні це слово було вставним, а в другому – ні.

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ ДЛЯ САМОПЕРЕВІРКИ

1. Назвіть синтаксичні конструкції, якими може бути ускладнене просте речення. Наведіть приклади.
2. Що таке звертання? Чим його виражаємо?
3. Розкажіть про використання розділових знаків при звертанні та про особливості виділення звертання в усному мовленні.
4. Наведіть приклади двох речень з поширеними звертаннями.
5. Що таке вставні слова (словосполучення, речення)?
6. На які групи за значенням поділяємо вставні слова? Наведіть приклади.
7. Поясніть роль звертань і вставних слів (словосполучень, речень) у мовленні.
8. Чи можуть звертання й вставні слова бути членами речення?

МОЯ СТОРІНКА

ЦІКАВО ЗНАТИ

ЗВЕРТАННЯ У СВІТІ

У різних державах користуються різними звертаннями до іншої особи. В Англії до чоловіка, незалежно від його сімейного статусу, звертаються «містер». Традиційним зверненням до заміжної жінки є «місіс». До дівчат в англомовних країнах звертаються «міс», у Скандинавії – «фрекен», у Німеччині – «фрейлен». А ось ввічливе згадування про заміжню жінку в німців – «фрау», про чоловіків – «гер». У Франції жінкам кажуть «мадам», чоловікам – «месьє», дівчатам – «мадемуазель».

В Іспанії та Італії чоловік – «дон», жінка – «донья» чи «дона». У Стародавньому Римі до вільньонародженої жінки казали «матрона», що в широкому розумінні означає «мати сімейства». У середньовічних італійців звертання до заміжньої жінки було «мадонна» *(З посібника)*.

ЯК ЦЕ БУЛО

ЗАГАДКИ СТАРОДАВНІХ ПІСЕНЬ

Прекрасні українські пісні, колядки, щедрівки дохристиянського походження (язичницькі) підтверджують давнє походження української мови. Учені вважають, що пісні «А ми просо сіяли» щонайменше дві тисячі років. Показовими є приспіви стародавніх українських пісень типу:

Дана, шіді, ріді,
Шіді, ріді,
Шіді, ріді –
Дана!

Історик С. Знойко висловив припущення, що *ші (сі)* – це давнє індоєвропейське «вона»; *ді* – «діяти», «творити»; *рі* – «річка». Отже, приспів «Дана, шіді, ріді, Дана» означає: «Дана (богиня води, дощу, одруження) діє, річку творить».

ЯК ЦЕ БУЛО

ДАВАТИ ДОБРО

Часто доводиться чути вислови: *давати добро, одержати добро*, що означають *дати* або *одержати дозвіл щось робити*. До речі, слово «добро» зовсім не пов'язане зі словом «добрий».

Добро – це стара назва букви *Д*. Спочатку слово *добро* помандрувало до моряків. Так називали жовтий прапор у флотській сигналізації. Його підняття означало: *Так, згоден, дозволяю* (тобто *даю добро*). А вже з палуби вислів *давати добро* як сигнал пішов і на берег у значенні *дозволяти* (За *В. Ужченком*).

І ТАКЕ БУВАЄ

«ПОГАНІ» Й «ХОРОШІ» ЗВУКИ

Є спеціальні науки – звукосимволізм, фоносемантика, представники яких твердять про вмотивованість звука як мовного знака. Учені провели такий експеримент: запропонували охарактеризувати дві неіснуючі тварини, для яких придумали назви – *харарапа* і *зілюля*. І виявилося, що перше слово носії мови пов'язували із чимось великим, старим, недобрим, а друге – з малим, молодим, приємним, добрим. Неоднакові асоціації викликають не тільки різні слова (навіть вигадані), а й різні звуки. Зокрема, як погані звуки опитувані називали *х, ш, ж, ц, ф,* як грубі – *д, б, г, ж*, як гарний, ніжний – *л* (За *О. Сербенською*).

Живе наша мова – і наш голос звучить у вселенському хорі народів. Отже, живий наш дух, жива наша пісня, наша історія, наша єдність і наша одність.

Я. Радевич-Винницький

Речення з відокремленими членами

Ви знатимете:

- особливості відокремлених членів речення (також уточнювальних);
- умови, за яких члени речення відокремлюються.

Ви вмітимете:

- знаходити відокремлені члени в реченні;
- правильно вживати розділові знаки для відокремлення членів речення;
- правильно інтонувати речення з відокремленими членами;
- аналізувати й оцінювати виражальні можливості реченьіз відокремленими членами в текстах різних стилів;
- будувати висловлення, використовуючи виражальні можливості речень із відокремленими членами.

§ 31. ПОНЯТТЯ ПРО ВІДОКРЕМЛЕННЯ

Про те, як посилити значення другорядних членів речення, та про стилістичні особливості речень з відокремленими членами

ПРИГАДАЙМО. Які є другорядні члени речення? Що таке дієприкметниковий і дієприслівниковий зворот?

298 **А.** Прочитайте речення. Поміркуйте, чи характерна для виділених конструкцій певна самостійність у реченні й велике змістове навантаження.

1. *Вогненна зірка в небі пролітала, сичі кричали,* ***вісники біди*** (Л. Костенко). 2. *Нечутно ступають козацькі коні,* ***спускаючись униз до Бугу*** (Я. Качура). 3. *В автобусі,* ***заповненім людьми,*** *ваш теплий погляд мій зупинить будень* (Н. Баклай). 4. *А він іде,* ***високий, посивілий,*** *на схід, на захід, поле оглядає* (А. Малишко).

Б. Чому, на вашу думку, виділені члени речення названо відокремленими?
В. Зробіть висновок про особливості відокремлених членів речення.

Відокремлення

Відокремлення – це смислове та інтонаційне виділення членів речення для посилення їхнього значення. Відокремленими можуть бути **другорядні члени речення** – означення, додатки, обставини. **НАПРИКЛАД:** 1. *Швидко надходив вечір, морозний, зоряний* (М. Стельмах). 2. *Умирають майстри, залишаючи спогад, як рану* (Л. Костенко). 3. *Крім цих прапорів, на довгому держалі маяв ще білий прапор* (С. Скляренко).

В усному мовленні відокремлені члени речення виділяємо **інтонацією**, а на письмі – **комами** (деколи – тире).

Інтонація

Відокремлені члени речення відділяємо **паузами** та вимовляємо повільніше від основного тексту. **НАПРИКЛАД:**

Розгойдане море, / уже брудне й темне, / наскакувало на берег (М. Коцюбинський).

Стилістичні особливості

Відокремлені члени речення характерні для всіх стилів мовлення. Для **наукового, публіцистичного** та **офіційно-ділового** стилів відокремлення – це засіб виявлення основного й другорядного в реченні, оформлення довідкових повідомлень, установлення логіки. У **художньому** стилі відокремлення допомагає створити художній образ, подати лаконічну, виразну характеристику описуваного явища тощо.

299 І. Прочитайте тексти й визначте стилі мовлення. Поміркуйте, у якому тексті за допомогою виділених відокремлених членів речення створюється художній образ. А в якому тексті такі члени речення слугують для тлумачення термінів?

1. Море спить. Точнісінько, як людина. **Високо здіймаючи груди,** схропує сонно, ліниво. Так, здається: тільки стань біля нього, крикни на всю горлянку, і воно в одну мить прокинеться. Але то тільки так здається... Коли море, **заколисане невимовною красою,** спить – уже

ніяка сила його не розбудить. Ліниво похлюпує об камінь хвильками, полощеться, **тихе, сонне, розніжене** (За *Ю. Збанацьким*).

2. Море – частина океану, **відділена від нього півостровами, островами чи іншими природними утвореннями.** Воно відрізняється від океану особливостями води, течіями, організмами. Залежно від положення відносно материка моря бувають внутрішніми й окраїнними. Внутрішніми називають моря, які заглиблені в материк. Моря, **розміщені на окраїнах материків,** називають окраїнними *(З підручника)*.

II. Визначте синтаксичну роль виділених відокремлених членів речення та якими частинами мови вони виражені.

III. Поясніть стилістичну роль виділених відокремлених членів речення.

Звороти Відокремленими можуть бути дієприкметникові й дієприслівникові звороти. ***ПОРІВНЯЙМО:***

Дієприкметниковий зворот (*який? яка? яке? які?*)	**Дієприслівниковий зворот** (*що роблячи? що зробивши?*)
Надію, ніжністю зігріту, в пучечки зв'язую малі *(М. Боровко)*.	Засумував на рушникові лебідь, почувши тупіт вороних підков *(М. Боровко)*.

300 I. Спишіть речення, розставляючи розділові знаки. Підкресліть відокремлені дієприкметникові та дієприслівникові звороти як члени речення.

1. Славко лежав на вигрітій сонцем траві і спершись на лікті байдуже дивився в чисте поле *(В. Кучер)*. 2. Причаїлися гори заворожені красою ніколи не бачених степів *(О. Гончар)*. 3. На світ пробивалося цупке зелене листя не змучене холодом не скалічене морозом *(Є. Гуцало)*. 4. У печі розмальованій по комині густою синькою топилося *(Гр. Тютюнник)*. 5. Спасибі вам добрі люди! За щедрість хочемо віддячити відкривши вам одну таємницю *(М. Павленко)*.

II. У першому й другому реченнях підкресліть члени речення та надпишіть над словами частини мови.

301 Відредагуйте речення і запишіть. Поясніть суть допущених помилок.

1. Піднявшись у гори, раптово пішов сніг. 2. Сидячи в парку, до Олени підійшла подруга із собакою. 3. Нам потрібна людина, знаюча проблеми галузі. 4. З вишки можуть стрибати початкуючі спортсмени.

302 I. Спишіть речення, розставляючи пропущені розділові знаки. Підкресліть дієприкметникові та дієприслівникові звороти як члени речення.

1. Здається, надворі стоїть весна одягнена в білі шати *(М. Коцюбинський)*. 2. Ці сосни вбрані в синій-синій іній мені відкрили візерунки душ *(В. Стус)*. 3. Нарівні з вікном біліли **припорошені** пилом **розквітлі** акації *(О. Гончар)*. 4. Ватаги вітрів **натомившись** у бурі примчали в село відпочити *(С. Павленко)*. 5. Слово кажи добре його обміркувавши *(Нар. творчість)*. 6. Хлопчики сиділи на крутому березі звісивши ноги і **стежачи** за вудочками вели розмову *(Ю. Яновський)*.

II. Розберіть за будовою виділені слова.

303 I. Розгляньте комікс. Колективно прокоментуйте його (тема, сюжет, художній задум, персонажі, характери персонажів, відчуття і настрої персонажів тощо).

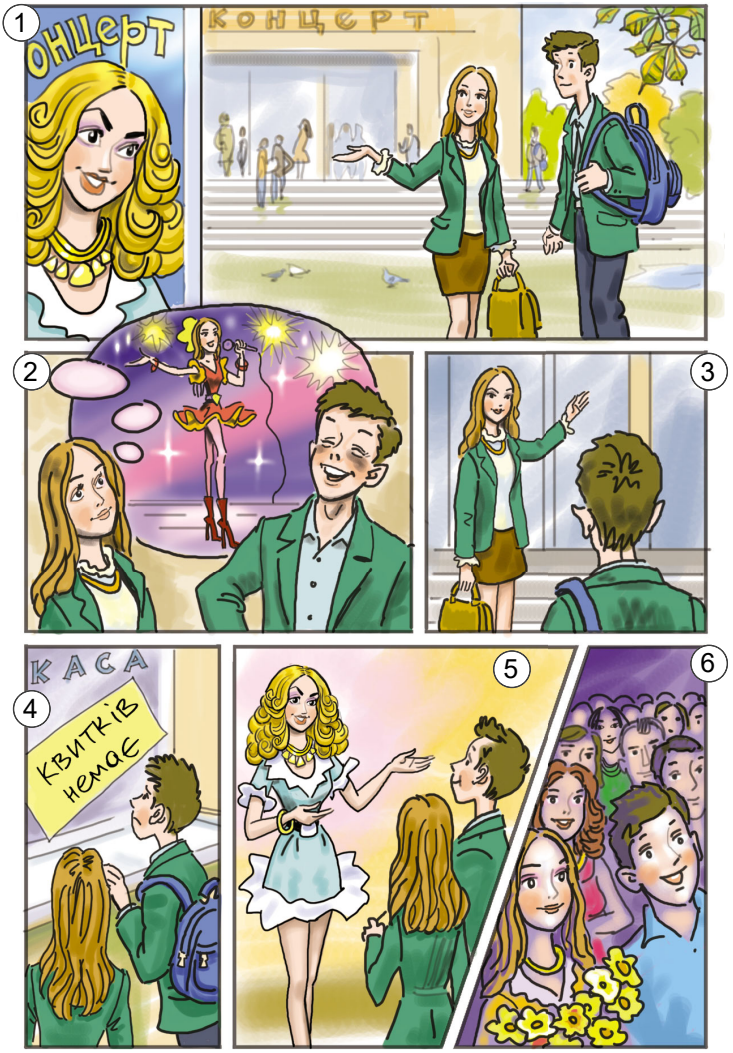

II. Складіть усно на основі коміксу невелику розповідь (5–8 речень), використавши відокремлені члени речення (дієприкметниковий зворот, дієприслівниковий зворот, одиничний дієприслівник).

304 Виконайте завдання одного з варіантів.

ВАРІАНТ А. Випишіть із художніх текстів п'ять речень з відокремленими дієприкметниковими чи дієприслівниковими зворотами. Підкресліть звороти як члени речення. Поясніть роль цих відокремлених членів у текстах художнього стилю.

ВАРІАНТ Б. Випишіть з підручника історії або географії п'ять речень з відокремленими дієприкметниковими чи дієприслівниковими зворотами. Підкресліть звороти як члени речення. Поясніть роль цих відокремлених членів у текстах наукового стилю.

§ 32. ВІДОКРЕМЛЕНІ ОЗНАЧЕННЯ

Про те, за яких умов відокремлюємо поширені й непоширені означення, про їхнє інтонаційне оформлення та роль у мовленні

ПРИГАДАЙМО. 1. Що таке означення? 2. За яких умов відокремлюємо дієприкметникові звороти? 3. Який порядок слів у реченні вважають прямим, а який – непрямим?

305 **А.** Знайдіть означення та зазначте, які з них відокремлено комами.

1. *Дощ шумить, молодий і веселий.*
2. *Шумить весняний* ***дощ****, молодий і веселий.*

1. *Шумить* ***дощ*** *молодий і веселий.*

Б. У якому реченні означення відділено від означуваного іменника (*дощ*) іншим словом? У якому одне з означень стоїть перед означуваним словом, а інші – після?
В. Зробіть висновок про те, коли відокремлюємо одиничні означення.

УМОВИ ВІДОКРЕМЛЕННЯ ОЗНАЧЕНЬ	
Означення відокремлюємо (виділяємо інтонацією, ставимо ко́му), якщо:	**Приклади**
означення стосуються **особового займенника**	*Як* ***я****, бідна, тут горюю, прийди, подивися* (І. Котляревський).
означення **відділені** від означуваного слова іншими членами речення	*Срібним маревом повиті, коло сіл стоять* ***тополі*** (Леся Українка).
поширені означення (*дієприкметникові й прикметникові звороти*) стоять **після** означуваного слова	*У лісі бродив* ***туман****, підзолочений сонячним промінням* (Гр. Тютюнник).
означення мають додаткове **обставинне значення** (умови, причини та ін.)	*Наляканий громовицею, кінь тихенько заіржав* (М. Стельмах). (заіржав, бо злякався)
два й більше одиничних означень стоять **після** означуваного слова, перед яким уже є залежне від нього означення	*Стояла* ***темна ніч****, холодна, вітряна…* (Є. Гуцало).

Розділові знаки

На письмі відокремлені означення переважно виділяємо **комами**. Якщо відокремлене означення має виразне експресивне значення, то його можемо виділяти за допомогою **тире**.
НАПРИКЛАД: *Пам'ятаю, були дерева, вулиця – випалена, полуднева* (С. Жадан).

Інтонація

В усному мовленні відокремлені означення виділяємо **паузами**. ***ПОРІВНЯЙМО:***

1. *Спочивав степ, / залитий сонцем.*

2. *Залитий сонцем, / спочивав степ.*

3. *Степ, / залитий сонцем, / спочивав.*

Примітка. / – пауза; ↗ – підвищення голосу.

ЗВЕРНІТЬ УВАГУ!

1. Відокремлені означення переважно виражаємо прикметниками, дієприкметниками, дієприкметниковими та прикметниковими зворотами.
2. Між двома однорідними означеннями, які зв'язані одиничним сполучником *і (й), та, чи, або*, **ко́ми не ставимо**. **НАПРИКЛАД:** *Спить сад, умитий дощем* ***і*** *зігрітий сонцем*.

306 І. Прочитайте вголос текст, відповідно інтонуючи виділені відокремлені означення. Простежте, як з їхньою допомогою автор створює художній образ та досягає лаконізму й виразності опису.

Цвітуть соняшники. **Озвучені бджолами**, вони чомусь схожі на круглі кобзи, які земля підняла зі свого лона на високих живих стеблах. Живе тіло кобз, **пахуче**, **укрите жовтим пилом**, **проросле пелюстками**, світить і золотіє... Усі соняшники сміються, **веселі**, але **по-доброму замислені**, кожен щось хоче сказати тобі. Тільки підійди, наблизь своє обличчя до нього, **уважного** й **доброзичливого**... Так можна довго дивитися одне одному в очі, і коли ви розлучитеся, то кожен із вас відчує себе багатшим, ніж був (За *Є. Гуцалом*).

ІІ. Визначте, які з відокремлених означень виражені прикметниками, а які – дієприкметниковими зворотами. Від яких членів речення вони залежать?

307 ***КОЛО ДУМОК.*** Поміркуйте, чому в перших двох реченнях виділені означення відокремлюємо комами, а в третьому – не відокремлюємо.

1. А він, **самотний**, уночі ще довго на вогонь дивився *(А. Малишко)*.
2. Усі враження буття зливаються в невмирущу гармонію, **людяну**, **дорогоцінну** *(О. Довженко)*.
3. Новий рік стоїть на порозі у **засніженім білім** кожусі *(О. Довгоп'ят)*.

308 І. Прочитайте виразно речення. Визначте, чим виражено відокремлені означення, та вкажіть означувані ними слова. Поясніть, чому ці означення відокремлено.

1. Така **краса**, **висока** і **нетлінна**, що хоч спинись і з Богом говори *(Л. Костенко)*. 2. **Мокрі**, **стомлені**, але **радісно усміхнені**, **ми** входимо в ліс *(М. Стельмах)*. 3. Мотря помітила на кущі калини червоний **кетяг**, **не скльований горобцями**, простягнула руку, щоб зірвати

(Є. Гуцало). 4. **Абрикоса** цвіте, **промениста**, **натхненна**, **крислата**... *(О. Головко)*. 5. **Скроплений живлющою росою**, **паросток** пробився на світ *(О. Квітневий)*. 6. Міська **публіка** стіною стояла на тротуарах і, **приголомшена**, дивилась, як з гуркотом проносились вулицею незнайомі **війська** – **шумливі**, **нестримні**, **повні енергії** *(О. Гончар)*.

II. Укажіть речення, у яких відокремлені означення є однорідними. Обґрунтуйте свою думку.

309 I. Спишіть речення. Розставте пропущені розділові знаки, обґрунтуйте їх. Підкресліть означення як члени речення.

1. Вона прийшла заквітчана і мила і руки лагідно до мене простягла *(В. Симоненко)*. 2. На сто думок замислена Полтава вербові гриви хилить до води *(Л. Костенко)*. 3. Сади омиті музикою згадок ковтають пил міжселищних доріг *(Л. Костенко)*. 4. Тут ніжна осінь мрійна та м'яка на кольори багата розмаїта *(О. Ющенко)*. 5. Веде нас мрія ніжна й строга і підросли малі сини *(А. Малишко)*. 6. Широкою вкритою туманом долиною верталися додому *(У. Самчук)*. 7. Зморений страхом безсонням і холодом Олег заснув *(Ю. Мушкетик)*. 8. Ті слова сміливі й пекучі здіймали в голові рої думок *(А. Шиян)*.

II. Випишіть усі слова, у коренях яких чергуємо голосні звуки. Запишіть звуки, які чергуємо.

310 Перебудуйте подані речення на речення з відокремленими означеннями й запишіть, підкресліть означення як члени речення. Скористайтеся поданими нижче зразками.

1. Підприємство виконує передбачені в рамках розбудови автомобільних доріг роботи *(З новин)*. 2. Славко лежав на вигрітій сонцем траві *(В. Кучер)*. 3. Сивий, статечний, найшановніший у громаді чоловік благословляв чумаків перед нелегкою дорогою *(М. Слабошпицький)*. 4. Ясні, охоплені багрянцем гори стояли до самого небокраю *(О. Гончар)*. 5. Вузькі, низенькі трамвайні вагончики скригикають, похитують нас, колесують ранковою вулицею *(О. Гученко)*.

ПОРІВНЯЙМО:

Речення без відокремлених означень	Речення з відокремленими означеннями
Машина мчить по відкритому лише вчора шосе.	Машина мчить по шосе, відкритому лише вчора.
Самітна тополя стоїть у чужій височині.	Самітна, стоїть тополя в чужій височині.
Це наша рідна українська пісня.	Це наша пісня, рідна, українська.

311 **ДВА – ЧОТИРИ – УСІ РАЗОМ.** Поміркуйте, чи правильне твердження, що дієприкметниковий зворот відокремлюємо лише тоді, коли його вжито після означуваного слова. Відповідь обґрунтуйте.

312 Доповніть речення відокремленими означеннями. Утворені речення запишіть.

1. Сонце зійшло над лісом. 2. Їй подобалося працювати в саду. 3. Лист надіслали електронною поштою. 4. Літак зробив останнє коло й пішов на посадку.

313 Запишіть речення групами залежно від умови відокремлення означень: 1) означуваним словом є особовий займенник; 2) означення відділені від означуваного слова іншими членами речення; 3) зворот стоїть після означуваного слова. Розставте пропущені розділові знаки.

1. Все місто спить суворе й мовчазне *(Л. Костенко)*. 2. Ген килим витканий із птиць летить над морем *(Л. Костенко)*. 3. Сам лагідний сумирний він давно не міг зрозуміти, від чого все те лихе *(С. Черкасенко)*. 4. Наснились сині проліски мені, і я щаслива плакала вві сні *(І. Христенко)*. 5. Оточена зеленим шумовинням в кущах розлогих дикої тернини стоїть похила хата лісникова *(А. Малишко)*. 6. Стоїть старе гетьманське місто Глухів позбавлене і слави і краси *(Ю. Мушкетик)*.

314 І. Прочитайте текст, замінюючи виділені фрагменти відокремленими означеннями.

ВОДОСХОВИЩА УКРАЇНИ

Водосховища – це великі штучні водойми, **які створено для нагромадження води й подальшого її використання протягом року.** В Україні найбільші з них споруджено на Дніпрі, а саме: Київське, Канівське, Кременчуцьке, Дніпродзержинське, Дніпровське, Каховське. Вони утворюють групу, **що розміщена уступами за течією річки.** Таку групу називають каскадом. Дніпровський каскад створювався з метою використання води Дніпра для виробництва електроенергії. На Сіверському Дінці є велике Печенізьке водосховище, а на Південному Бузі – Ладиженське *(З підручника)*.

ІІ. Визначте тип і стиль мовлення тексту. У якій ситуації спілкування можливе це висловлення? Зверніть увагу на орфограми та пунктограми.

315 Розгляньте фото, на яких зображено незвичайні архітектурні споруди. Складіть усно висловлення, яке починалося б реченням «У всі часи архітектори дивують світ своєю бурхливою фантазією» (4–5 речень). У висловленні згадайте щонайменше одну споруду, зображену на фото. Використайте речення з відокремленими означеннями.

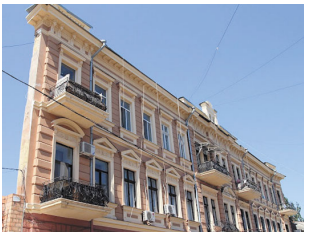

Плаский будинок (Одеса)

Кривий будиночок (Польща)

Будинок – рояль зі скрипкою (Китай)

316 Перебудуйте (де можливо) складні речення на прості з відокремленими означеннями. Перебудовані речення запишіть, розставте потрібні розділові знаки. Чому останнє речення неможливо перебудувати?

1. Унікальну історію має місто Львів, яке в середині XIII ст. заснував король Данило Галицький. 2. Тепер мешканці села очікують автобус на зупинці, яку збудували на кошти громади. 3. Трави, які вмив рясний дощ, заясніли на галявині. 4. Яблуня, яку посадили біля городу, зацвіла й цієї весни. 5. Звукорежисери роблять усе можливе, щоб кожне слово, яке промовляється з екрана, було зрозумілим. 6. Діти, які відпочивали біля моря, щодня грали у волейбол.

317 I. Спишіть речення, розставляючи пропущені розділові знаки. Підкресліть граматичні основи.

1. У глибоких долинах зелених від винограду і повних сизої мли тіснились кам'яні громади рожеві од вечірнього сонця *(М. Коцюбинський)*. 2. Ти як земля напоєна дощем де грають зблиски сонця мов намисто *(М. Ткач)*. 3. Незвична музика біла безголоса живе тремтить біліє на одній ноті *(Є. Гуцало)*. 4. Олеся йде сама дорогою легка витончена пручка *(О. Довженко)*. 5. І всі хати білі чисті святкові для щасливого літа вони білились і зараз змагалися в красі (О.Гончар). 6. Відцвіла немов остання скрипка соло пізня липа неспокійна і рясна *(Ю. Андрухович)*.

II. Визначте частини мови в першому реченні.

318 I. Знайдіть і випишіть лише речення з відокремленими означеннями. У виписаних реченнях розставте пропущені розділові знаки та підкресліть відокремлені означення й означувані слова як члени речення.

1. Занесена вгору з мечем рука боярина вже втомилась, і він її важко опустив *(Р. Іванченко)*. 2. А ліс, як дрейфуюча шхуна, скрипів у льоди закутий *(Л. Костенко)*. 3. Подвір'я дрімає сонне й порожнє *(О. Гончар)*. 4. Смутний і виснажений став він підніматись на гору вузькою вулицею запорошеною кам'яним вугіллям *(І. Микитенко)*. 5. Одягнений у хвою шумить дрімучий темний бір *(Н. Забіла)*. 6. Прикмета червня – найкоротша ніч замріяна казково-загадкова *(В. Скомаровський)*. 7. А я стаю багатшим і чистішим, радію сонцю, росам і траві *(М. Ткач)*. 8. Непорушно стоять дерева загорнені в сутінь рясно вкриті краплистою росою *(М. Коцюбинський)*.

II. Обґрунтуйте використання тире в шостому реченні.

Бажання автора

Якщо перед означуваним іменником немає означення, то одиничні означення, що стоять після нього, можуть бути відокремлені за бажанням автора. **НАПРИКЛАД:** 1. *Сніг, **блискучий** та **легкий**, здається, падає на серце прямо* (М. Рильський). 2. *Якісь он квіти, **сині-сині**, на голу цеглу повились* (Л. Костенко). 3. *Промерзло небо, **місячне** і **тихе*** (М. Сингаївський).
Записуючи такі речення, треба керуватися їхнім **інтонуванням.**

319 І. Прочитайте речення, інтонуючи їх відповідно до розділових знаків. Укажіть означення, відокремлені за бажанням автора.

1. Ідуть дощі легкі й прозорі *(А. Малишко)*. 2. Спить земля, охмарена і славна *(А. Малишко)*. 3. А сонце сходило, велике і ласкаве *(Л. Забашта)*. 4. Зірки розсипались холодні і дрібні *(О. Кононенко)*. 5. Народилося море, безкрає, з неосяжним морським обрієм *(О. Довженко)*.

ІІ. Визначте слова, ужиті в переносному значенні.

Неузгоджені означення

Неузгоджені означення зазвичай тісно пов'язані з означуваним словом і не відокремлюються від нього. **НАПРИКЛАД:** *Кімнату прикрашали квіти з лісу.* Проте можемо **відокремлювати** й **неузгоджені** означення, які виражено іменником або неозначеною формою дієслова, коли треба звернути увагу на якісь ознаки чи властивості, інтонаційно підкреслити їхнє значення для змісту речення.

Спосіб вираження означення	Приклади
іменник у непрямому відмінку	1. ***У сатиновій сорочці, у полотняних штанях***, *він прийшов сюди першим із дружиною і дітьми* (А. Шиян). 2. *Троє старшин –* ***у рубцях, у кривавому клоччі, прямо із бою*** *– говорили про бій на Дніпрі* (Л. Костенко).
неозначена форма дієслова (перед таким означенням можна вставити слова ***а саме***)	*Одне лиш мав бажання –* ***допомогти***.

Відокремлене означення, виражене іменником, виділяємо за допомогою ком або тире.
Відокремлене означення, виражене неозначеною формою дієслова, виділяємо за допомогою тире.

320 Прочитайте речення, інтонуючи їх відповідно до розділових знаків. Укажіть неузгоджені означення, які відокремлено. Визначте, чим виражено ці означення.

1. Звучав потемнілий дзвін, пудів на тридцять *(М. Стельмах)*. 2. Невеличкий, з кулачок, жив в болоті куличок *(О. Пархоменко)*. 3. Ось сонце віри – чисте і просте, ось сонце міри – з віжками на храпах *(І. Драч)*. 4. Праворуч від дороги стояв високий молодий чоловік, у потертих джинсах, стоптаних кросівках... *(П. Загребельний)*. 5. Висока, до шиї козаків, трава вкривала береги річки *(А. Кащенко)*. 6. Узагалі він має дивну властивість – зникати при очах ставати зовсім непомітним і ніколи нікому не заважати *(О. Гончар)*. 7. Великій меті – піднімати народ з віковічної темряви – служив і Шевченків талант *(П. Федченко)*.

321 Виконайте завдання одного з варіантів. Використайте щонайменше два речення з відокремленими означеннями.

ВАРІАНТ А. Складіть і запишіть висловлення (5–8 речень) у публіцистичному стилі на одну з таких тем: «Слово про Великого Кобзаря», «Наше місто – наш дім», «Обираємо здоровий спосіб життя».

ВАРІАНТ Б. Складіть і запишіть висловлення (5–8 речень) у науковому стилі на тему, яку ви вивчали у 8 класі на уроці географії або історії.

ВАРІАНТ В. Складіть і запишіть опис (5–8 речень) у художньому стилі на тему «Біля синього моря».

§ 33. ВІДОКРЕМЛЕНІ ПРИКЛАДКИ

Про те, за яких умов відокремлюємо прикладки, та про їхню роль у мовленні

ПРИГАДАЙМО. Що таке прикладки? Як пишемо їх з означуваним словом?

322 **А.** Прочитайте речення. Зверніть увагу на виділені прикладки.

1. *Зупини її,* ***мить високу****, для моїх молитовних долонь* (В. Стус). 2. *Я,* ***зима****, не сива, я,* ***зима****, красива* (В. Василашко). 3. *Байраками їхав до війська Григорій Триволя,* ***козак молодий*** (М. Стельмах). 4. *Отакий-то наш отаман –* ***орел сизокрилий*** (Т. Шевченко).

Б. Визначте позицію прикладок щодо означуваного слова та чим виражено це слово.
В. Зробіть висновок про те, за яких умов відокремлюємо прикладки.

УМОВИ ВІДОКРЕМЛЕННЯ ПРИКЛАДОК	
Прикладки відокремлюємо (виділяємо інтонацією, ставимо ко́му чи тире), якщо:	**Приклади**
прикладка стосується **особового займенника**	*І ось* ***він****, Київ, за валами він!..* (Л. Костенко).
прикладка **поширена** і стоїть **після** означуваного іменника (часто власної назви)	*Завершенням їхньої подорожі була* ***Нова Каховка*** *– славетне молоде місто* (О. Гончар).
одинична прикладка стоїть **після** означуваного слова і має додаткове **самостійне значення**	Золотими куполами ще здалеку вітає нас славетна ***столиця*** – *Київ* (О. Довгий).
прикладку приєднуємо до означуваного іменника словами ***тобто, або (=тобто), чи (=тобто), на ім'я, родом, за національністю, так званий*** тощо	*У Сквирі* ***лікар*** *був, на прізвище Рушилов* (М. Рильський).
прикладка, яку приєднано за допомогою сполучника ***як***, має додатковий відтінок **причини**	***Івась****, як менший, завжди терпів від Карпа* (Панас Мирний). (Терпів, бо був меншим)

ЗВЕРНІТЬ УВАГУ!

Не відокремлюємо прикладки, які разом зі словом ***як*** мають значення «у ролі кого (чого) виступає предмет чи особа». **НАПРИКЛАД:** *Ліс зустрів мене як друга*... (М. Рильський).

Розділові знаки	На письмі відокремлені прикладки виділяємо **комами**, рідше – тире. **Тире** ставимо, якщо: • прикладка стоїть у кінці речення (щоб відрізнити прикладку від однорідних членів речення); • автор хоче підкреслити значення прикладки. **НАПРИКЛАД:** *Урочисто вишикувалася проспектами зелена варта каштанів – почесна варта весни* (О. Гончар). В інших випадках прикладку відокремлюємо **комою.**
Роль у мовленні	Відокремлена прикладка дає змогу в стислій формі висловити свої думки, передати додаткове повідомлення про означуваний предмет, а також виступає як яскравий зображувально-оцінний засіб.

323 I. Прочитайте речення, виділяючи інтонацією відокремлені прикладки. Поясніть умови відокремлення прикладок, обґрунтуйте використання тире або ком.

1. А он уже видніє з далини столиця Вишневецького – **Лубни** *(Л. Костенко)*. 2. Під нами прокидався туман, а над нами падало й падало листя – **золоті сльози осені** *(М. Стельмах)*. 3. А він, **орел**, шумить, клекоче, мов людям розказати хоче про поєдинок у яру *(Т. Шевченко)*. 4. Із тебе, **першої моєї вулиці**, почав я відкривати білий світ *(В. Тарасенко)*. 5. А рідна сестра його – **мла волохата** – заводить на ніч солов'їв голосних *(Д. Іванов)*. 6. **Як рибалка**, я повинен бути людиною поважною і розсудливою *(Ю. Збанацький)*. 7. Їдете ви компанією, **тобто колективом**, так чоловік з п'ять, бо дика качка любить іти в каструлю з-під колективної праці *(Остап Вишня)*. 8. Серед пам'яток архітектури Подолу привертає увагу будинок Києво-Могилянської академії – **взірець українського бароко XVIII століття** *(Д. Степовик)*. 9. Песців, **або полярних лисиць**, розводять у розплідниках *(З довідника)*.

II. Визначте усно частини мови та члени речення в останньому реченні.

324 ***КОЛО ДУМОК.*** Що спільного та відмінного в умовах відокремлення прикладок і означень? Чим це можна пояснити?

325 I. Послухайте текст, визначте його тему й основну думку. Розкажіть, чим для українців близький Арал.

МОРЕ, ЯКЕ ЗНИКАЄ

Із травня 1848-го до вересня 1849-го року Тарас Шевченко брав участь у першій великій експедиції з дослідження майже невідомого тоді європейцям Аральського моря. Як художник він змалював щойно

відкриті острови, щойно описані береги. Під десятками Шевченкових акварелей та віршів того періоду стоїть назва «Кос-Арал». На жаль, цей острів зник, злившись із суходолом. А сьогодні зникає й саме Аральське море.

Т. Шевченко.
Шхуни біля форту Кос-Арал

За часів Шевченка Арал був четвертою за розміром замкненою водоймою планети. Її живили Амудар'я і Сидар'я – потужні повноводні річки. Тому в морі й навколо нього створилась унікальна екологічна система – чиста місцевість із безліччю риби, численним птаством, гаями й фруктовими садками в гирлах рік...

Проте все почало мінятися на початку 1960-х. Люди вирішили забрати воду з річок, які живили море, і спрямувати її на бавовняні плантації. У результаті море почало стрімко всихати й тікати від берега. Амудар'я, одна із живильних артерій моря, уже на дає йому жодної краплі. На місці Аралу лишилися три майже відокремлені одна від одної водойми. З них більш-менш живою залишається лише «казахстанська» водойма, так званий Малий Арал. В «узбецькому» Аралі, на ймення Великий, солоність води вже втричі перевищує океанічну.

Планетарний характер катастрофи Аралу вартий того, щоб люди задумалися над створенням системи світової екологічної безпеки. Нас, українців, турбує доля Аралу, адже його історія нерозривно пов'язана з іменем Великого Кобзаря (За *М. Стріхою*).

II. Знайдіть прикладки, з'ясуйте умови їхнього відокремлення чи невідокремлення. Поясніть роль відокремлених прикладок у тексті.
III. Доберіть 2–4 запитання за текстом. На основі дібраних запитань складіть і розіграйте за особами діалог.

326 *ПОСПІЛКУЙТЕСЯ.* Чи відомі вам факти недбалого ставлення людини до природи, зокрема у вашій місцевості? Хто і як, на вашу думку, мусить займатися екологічними питаннями в державі?

ДЛЯ ВАС, ДОПИТЛИВІ

Якщо ви бажаєте більше дізнатися про життя і творчість Тараса Шевченка, завітайте на сайт ***www. kobzar.univ.kiev.ua*** . Тут ви знайдете й велику добірку картин митця з відомостями щодо їхнього написання, художніх особливостей тощо. Крім того, цікаву інформацію можна знайти в книжці **Дмитра Чуба «Живий Шевченко: невигадані оповіді»**.

327 I. Спишіть речення, розставляючи пропущені розділові знаки та розкриваючи дужки. Підкресліть відокремлені прикладки як члени речення.

1. Троє їх пастушків *(Л. Костенко)*. 2. У літописців є **найстрашніша** зброя замовчуван(н)я *(П. Загребельний)*. 3. У X–XI ст. для Русі

особливу (не)безпеку становили ст(и,е)пові кочівники печеніги й половці *(В. Попович)*. 4. Гей, був на Січі старий козак на прізвище Чалий *(Нар. творчість)*. 5. А он старе Монастирище колись козацькеє село *(Т. Шевченко)*. 6. Георгій Нарбут відомий як творець українського державного герба *(Із довідника)*. 7. Дюймовочка в листочку капустяному я у житті із вічності пливу *(Л. Костенко)*.

II. Розберіть за будовою виділене слово, визначте спосіб його творення.

328 I. Складіть із речень кожної пари одне речення з відокремленою прикладкою. Утворені речення запишіть, розставте розділові знаки, підкресліть граматичні основи та прикладки.

1. Історія міста Коломиї сягає глибини тисячоліть.	Коломия – культурний осередок Прикарпаття.
2. У Коломиї можна відвідати Музей писанкового розпису.	Музей писанкового розпису – один із найоригінальніших етнографічних центрів України.
3. Перлиною природного фонду Харківщини є річка Сіверський Донець.	Сіверський Донець – найбільша правобережна притока Дону.
4. У північно-західній частині Волині розташоване озеро Світязь.	Світязь – найглибше й найбільше озеро в Україні.
5. На Приморському бульварі гості Одеси фотографуються біля пам'ятника Дюку де Рішельє.	Дюк де Рішельє – людина, яка розбудувала Одесу.
6. Хрещатик зустрічав гостей цвітом каштанів.	Каштани – гордість київських весен.

II. Складіть речення про природні й культурні окраси вашого краю, використавши прикладки.

329 Випишіть речення, у яких прикладку зі сполучником ***як*** треба відокремити. Розставте пропущені розділові знаки. У якому реченні немає прикладки?

1. Як бригадир він розпочав роботу першим. 2. Леся Українка як геніальна поетеса належить до митців, твори яких збагатили скарбницю української культури. 3. Плоди калини і кору верби, бруньки та листя берези здавна застосовували як протизапальні засоби. 4. Усе своє свідоме життя Іван Сірко провів на війні і як справжній патріот присвятив його боротьбі з ворогами своєї Вітчизни *(І. Шаповал)*. 5. Про хист Довженка як письменника заговорили на повен голос тільки в роки Другої світової війни *(М. Рильський)*. 6. Усе як цвіт осипалось безслідно, і час його давно позамітав... *(І. Гнатюк)*. 7. Україна як світська держава однаково ставиться до вірян усіх віросповідань і до громадян, які не сповідують релігії.

330 Складіть і запишіть речення, використавши підмет у поданих визначеннях як означуване слово, а присудок – як прикладку. Прикладку приєднайте за допомогою слів *тобто*, *або (-тобто)*, *чи (-тобто)*.

ЗРАЗОК. *Астрономія – наука про небесні тіла. – Астрономією, тобто наукою про небесні тіла, він цікавився ще з юних літ.*

1. Фонетика – учення про звуки мови. 2. Ягуар – американський тигр. 3. Острів – частина суші, оточена водою. 4. Вальдшнеп – лісовий кулик. 5. Міфологія – фантастичне уявлення про світ.

331 **ПОПРАЦЮЙТЕ В ПАРАХ.** Доберіть кожен (кожна) прикладку й означуваний іменник (можна скористатися прикладами із цього параграфа). Запропонуйте однокласнику (однокласниці) скласти й записати речення з вашими словами.

332 Спишіть речення, поставивши на місці крапок прикладки, виражені іменниками чи сполученнями інших частин мови.

1. Україна, ... , 2012 року приймала чемпіонат Європи з футболу. 2. Вона, ... , завжди говорить тільки правду. 3. Слони, ... , є національним символом Королівства Таїланд. 4. Із сивої давнини Дніпро, ... , котить свої хвилі, єднаючи минуле із сучасним. 5. Тихими вечорами люблю дивитися на зорі – ... .

333 I. Спишіть речення, розставляючи пропущені розділові знаки.

1. У південних степах утворилися солончаки неродючі солоні ґрунти. 2. Подільську височину перетинають Товтри лінійно витягнуті пасма з плоскими вершинами. 3. Більшість родовищ корисних копалин нашої держави пов'язана з унікальною за формуванням структурою Українським щитом *(З підручника)*.

II. Підкресліть словосполучення з прикметниками. Від яких із цих прикметників можна утворити ступені порівняння?

334 Виконайте завдання одного з варіантів.

ВАРІАНТ А. Створіть висловлення (5–8 речень) про улюблені українцями рослини з використанням прикладок (додаванням до народних назв наукових). Ви можете скористатися наведеними нижче прикладами.

нагідки – календула	петрові батоги – цикорій звичайний
татарське зілля – аїр	смерека – ялина європейська

ВАРІАНТ Б. Створіть висловлення (5–8 речень) «Кого із сучасників я вважаю успішною людиною» з використанням відокремлених прикладок.

335 I. Спишіть речення, розставляючи пропущені розділові знаки. Підкресліть члени речення. Які речення ускладнено відокремленими прикладками?

1. **Спитають** вони що ви думали вчора батьки? *(О. Головко)*. 2. Для мене особисто Житомир місто моєї душі *(В. Шевчук)*. 3. Благословенні ви вітрила лазурові життя і юності жадоби і любові *(М. Рильський)*. 4. Іван Дробот молодий танкіст з надзвичайно приємним і скромним лицем хвилювався *(О. Довженко)*. 5. Ягель або оленячий мох росте **надзвичайно** повільно *(З довідника)*. 6. Незабаром до Києва приїхав і мій давній знайомий за національністю білорус *(Із журналу)*. 7. Прийми мої пісні як дар моєї великої любові *(В. Сосюра)*.

II. Розберіть за будовою виділені слова, визначте спосіб їхнього творення.

§ 34. ВІДОКРЕМЛЕНІ ДОДАТКИ

Про те, за яких умов відокремлюємо додатки, про їхнє інтонаційне оформлення та роль у мовленні

ПРИГАДАЙМО. Які члени речення називають додатками?

336 **А.** Зіставте речення. Яке значення мають виділені відокремлені додатки (виключення, включення)?

Не скажу нічого.	*Не скажу нічого,* ***крім правди****.*
Люблю всі пори року.	*Люблю всі пори року,* ***особливо літо****.*

Б. Якою частиною мови виражено виділені додатки? Словами якої частини мови їх приєднано?
В. Зробіть висновок про значення та структуру відокремлених додатків.

Умови відокремлення

Відокремлюємо додатки, які введено в речення прийменниками ***крім***, ***окрім***, ***опріч***, ***навіть***, ***замість***, ***за винятком***, ***зокрема***, ***особливо***, ***на відміну від*** та ін. Такі синтаксичні конструкції мають значення виключення, включення або заступлення одного предмета іншим. **НАПРИКЛАД:** 1. *На світі все знайдеш, крім рідної матері* (Нар. творчість). 2. *На відміну від безплідних кучугур, земля тут така, що могла б усе родити* (О. Гончар).

Розділові знаки

На письмі відокремлені додатки виділяємо **комами**.

Додаток із прийменником ***замість*** не відокремлюємо, якщо цей прийменник можна замінити прийменником *за (=взамін)*. **ПОРІВНЯЙМО:**

А тепер, ***замість*** *крила парусника, Тоня і Віталій бачать вдалині посеред затоки темну непорушну гору якусь* (О. Гончар).	*Я це зроблю* ***замість*** *тебе.* (зроблю **за** тебе)

Якщо такий додаток виражено неозначеною формою дієслова, то його відокремлюємо завжди: ***Замість*** *робитися майстрами часу, ми стали його бранцями* (О. Забужко).

ЗВЕРНІТЬ УВАГУ!

На початку відокремлених додатків завжди виступає прийменник.

337 Прочитайте виразно речення. Визначте значення виділених додатків (виключення, включення, заступлення). За допомогою яких прийменників їх уведено?

1. Кожній людині властиво помилятися, але нікому, **крім дурнів**, не властиво бути впертим у помилці *(Арістотель)*. 2. Це залицяння всім упало в очі, **навіть батькові** *(І. Нечуй-Левицький)*. 3. У нашій роботі, **поряд з успіхами**, були й невдачі *(З газети)*. 4. **Опріч усього**, Сократ не вельми шанує самого себе *(Ю. Мушкетик)*. 5. Усі, **за винятком Бойчука**, здивовано дивилися на свого шкіпера *(М. Трублаїні)*. 6. Були тут старі й літні люди, та найбільше юрмилося молоді, **особливо школярів** *(І. Цюпа)*. 7. **На відміну від горя**, радість завжди балакуча *(Нар. творчість)*. 8. **Замість інших**, заздрощі ранять себе *(Нар. творчість)*.

338 **КОЛО ДУМОК.** Поміркуйте, чому в першому реченні перед виділеним словом ставимо кому, а в другому – ні.

1. Цю картину не зможе відновити **навіть** найталановитіший реставратор.
2. Наш майстер зможе відремонтувати будь-яку побутову техніку, **навіть** робота-прибиральника.

339 I. Спишіть речення, розставляючи пропущені розділові знаки. Підкресліть відокремлені додатки разом зі словами, за допомогою яких їх приєднано.

1. І з нулів можна дещо зробити зокрема ланцюг *(С.-Є. Лец)*. 2. А я не знаю **нічого** ніжнішого окрім берези *(Леся Українка)*. 3. Ця **несподівана** зустріч зворушила всіх особливо дітей *(В. Минко)*. 4. Там замість житечка в теплеє літечко терен зацвів *(Г. Чупринка)*. 5. У хліві крім ластів'ячого гнізда під кроквою нічого не було *(Гр. Тютюнник)*. 6. Замість прибрати автомобіль із тротуару водій почав ображати перехожих *(З інтернет-джерела)*. 7. За винятком баби Оришки малий Чіпка нікого не любив *(Панас Мирний)*.

II. Визначте частину мови виділених слів, поясніть написання.

340 **СИТУАЦІЯ.** Уявіть, що напередодні свята ви визначаєтеся, якими фруктами пригощатимете гостей. Складіть можливий у цій ситуації діалог (5–7 реплік), використавши кілька відокремлених додатків. Ви можете скористатися наведеними нижче додатками.

- ✓ особливо виноград
- ✓ зокрема персики
- ✓ у тому числі груші
- ✓ навіть ананаси
- ✓ крім ожини
- ✓ за винятком малини

341 Складіть з кожної пари речень одне з відокремленим додатком. Запишіть утворені речення. Відокремлені додатки підкресліть, поясніть їхню роль у реченнях.

ЗРАЗОК. *У хаті нікого не було. У хаті була лише господиня. – У хаті нікого не було, крім господині.*

1. За своє військове життя Іван Сірко брав участь у п'ятдесяти п'яти переможних битвах.	Лише в одній битві Іван Сірко зазнав поразки.
2. Учні дев'ятих класів склали успішно екзамен з української мови.	Учні одинадцятих класів погано склали іспит з української мови.
3. Цього року рясно вродили всі плодові дерева.	Найкращий урожай цього року дали вишні.

342 Складіть і запишіть речення, увівши до них подані відокремлені додатки. З'ясуйте значення цих додатків та чим вони виражені. Підкресліть усі члени речення.

Крім мене, замість троянд, за винятком журналістів.

343 **ПОПРАЦЮЙТЕ В ПАРАХ.** Почергово поставте одне одному по два запитання, на які треба відповісти за допомогою речень із відокремленими додатками. Дайте повні відповіді на запитання однокласника (однокласниці).

ЗРАЗОК. – *Які книжки ти любиш читати?*
– *Я люблю читати пригодницьку літературу, особливо твори Всеволода Нестайка.*

344 Перебудуйте усно речення на синонімічні з відокремленим додатком, використавши вказаний поруч прийменник.

1. Усі діти прийшли на виставку, а Марійка Богуславська захворіла й залишилася вдома. *за винятком*
2. День виявився дощовим, а інтернет обіцяв інше. *всупереч*
3. Чоловік минув чагарник і побачив глибокий яр, а не очікувану знайому рівнину. *замість*
4. На планшет вдалося завантижити багато файлів, але один файл виявився пошкодженим і не завантажився. *крім*

345 I. Спишіть речення, розставляючи пропущені розділові знаки. Підкресліть відокремлені додатки.

1. Мікромобільними засобами пересування зокрема електросамокатами **користуватися** дуже просто *(З інтернет-джерела)*. 2. Дай мені Боже мудрості нічого собі не **прохати** крім насущного хліба за вічні мої труди *(В. Терен)*. 3. На відміну від інших рідин вода під час охолодження від +4 до 0 °С розширяється *(З довідника)*. 4. Після смачного сніданку всі за винятком вахтових зійшли на кригу і вишикувались *(М. Трублаїні)*. 5. Замість утіхи Чіпка **похвалився** їй своїм горем *(Панас Мирний)*. 6. На все інше навіть на любов Творцеві залишаються крихти *(Т. Севернюк)*.

II. Доберіть до виділених дієслів форми 2-ї особи множини наказового способу.

346 Уявіть, що ви журналіст, який бере інтерв'ю у відомої особи (на ваш вибір). Складіть і запишіть вашу розмову у формі діалогу (6–8 реплік), використавши: а) звертання; б) вставні слова чи словосполучення; в) речення з відокремленим додатком. Відокремлений додаток підкресліть.

§ 35. ВІДОКРЕМЛЕНІ ОБСТАВИНИ

Про те, за яких умов відокремлюємо поширені й непоширені обставини, про їхнє інтонаційне оформлення та роль у мовленні

ПРИГАДАЙМО. Який другорядний член речення називають обставиною? За яких умов відокремлюємо дієприслівникові звороти?

347 **А.** Прочитайте речення. Зверніть увагу на виділені відокремлені обставини.

*1. Діти голосно розмовляли, **спускаючись до річки**.*	*1. **Спускаючись до річки**, діти голосно розмовляли.*
*2. **Накупавшись**, діти грали у волейбол.*	*2. Діти, **накупавшись**, грали у волейбол.*

Б. Чим виражено відокремлені обставини? Чи залежить таке відокремлення від позиції обставини в реченні?
В. Зробіть загальний висновок про відокремлення обставин.

УМОВИ ВІДОКРЕМЛЕННЯ ОБСТАВИН	
Обставину відокремлюємо (виділяємо інтонацією, ставимо ко́му), якщо:	**Приклади**
обставина виражена **дієприслівником** або **дієприслівниковим зворотом** (крім випадків, зазначених нижче)	*1. Блакитний час, прикинувшись водою, тече в піщаних, чистих берегах* (Є. Гуцало). *2. І я, заплакавши, назад поїхав знову на чужину* (Т. Шевченко).
обставина виражена іменником з прийменниками ***незважаючи на, закінчуючи, починаючи з***	*Незважаючи на погану погоду, біля освітленого під'їзду театру панувало пожвавлення* (В. Собко).

Спосіб відокремлення

За бажанням автора може також відокремлюватись обставина, виражена іменником з **прийменниками** *всупереч, наперекір, попри, на випадок, на відміну від, у зв'язку з, внаслідок, завдяки, згідно з, відповідно до, подібно до* тощо. **НАПРИКЛАД:** *Якісь красуні, всупереч вікам, до нього йшли по місячній доріжці* (Л. Костенко).

Відокремлені обставини на письмі виділяємо **комами**, а в усному мовленні – **інтонацією:**

[… , / _ _ _ /, …].

Обставину НЕ відокремлюємо, якщо:	**Приклади**
обставина виражена одиничним дієприслівником, що означає **спосіб дії** (після присудка)	*Підеш собі зажурившись гаєм по долині* (Т. Шевченко).
обставина виражена дієприслівниковим зворотом **фразеологічного** типу	*Годі вже сидіти склавши руки.*
обставина виражена дієприслівниковим зворотом, на початку якого стоїть підсилювальна **частка *і (й)***	*Можна робити добрі справи **і** не чекаючи похвали.*
обставина, виражена дієприслівником чи дієприслівниковим зворотом, поєднується з іншою однорідною невідокремленою обставиною єднальним сполучником	*Автобус їхав **швидко й** не зупиняючись на зупинках.*
обставина виражена дієприслівником зі словом ***який*** у складі частини складного речення	*Натхнення – це музика, почувши яку людина здобуває крила.*

ЗВЕРНІТЬ УВАГУ!

У виділений комами дієприслівник або дієприслівниковий зворот не повинні включатися сполучники, які їх не стосуються. **НАПРИКЛАД:** *Він підвівся **і**, не прощаючись, вийшов з хати*. У цьому реченні сполучник ***і*** не стосується дієприслівника, а з'єднує однорідні присудки (*підвівся і вийшов*), тому кому треба ставити після сполучника ***і***.

348 І. Прочитайте мовчки речення. З'ясуйте, чим виражено підкреслені обставини, яких слів вони стосуються. Поясніть умови їхнього відокремлення або невідокремлення.

1. Василько розчепірив руки і, **падаючи грудьми на воду**, швиденько звів їх докупи *(Гр. Тютюнник)*. 2. Човен пливе та хвилі здіймає, **б'ючи вітрила в задумливу ніч** *(С. Фоменко)*. 3. Олесь згарячу ніяково посміхнувся, поторкав мокрою рукавичкою тверду гулю під оком і, **ковзаючись**, побрів до школи *(Гр. Тютюнник)*. 4. Бійці йшли похмуро, **задумавшись, спідлоба поглядаючи на загадкові краї** *(О. Гончар)*. 5. Вона сиділа **замисливши**сь *(Ю. Яновський)*. 6. А дуб стоїть незламно **всім напастям наперекір** *(І. Цюпа)*. 7. З переляку хлопці бігли **не чуючи під собою ніг** *(О. Квітневий)*.

II. Прочитайте речення вголос, виділяючи інтонацією відокремлені обставини.
III. Доведіть, що в першому реченні кому ставимо після сполучника ***і***, а не перед ним.

349 І. Знайдіть у реченнях обставини, виражені одиничними дієприслівниками. Випишіть речення з відокремленими обставинами, розставляючи пропущені розділові знаки. Підкресліть обставину як член речення.

1. Уранці, прокинувшись ми побігли до озера вмитися *(Я. Стельмах)*. 2. Життєву путь свою нерівно і хитаючись верстав я *(М. Рильський)*. 3. Остап стояв вагаючись *(М. Коцюбинський)*. 4. Кінь відпочивши бадьоро вистукував копитами по лункій дорозі *(П. Панч)*. 5. Умовк кобзар сумуючи: щось руки не грають *(Т. Шевченко)*. 6. Над висотою ракети хотіли сягнути неба і знесилившись гнулися і вмирали розсипаючись холодним сяйвом *(О. Гончар)*.

II. Схарактеризуйте в реченнях присудки за будовою.

350 **ДВА – ЧОТИРИ – УСІ РАЗОМ.** Поміркуйте, чому в першому реченні коми стоять перед і після сполучника ***і***, а в другому – лише після сполучника ***і***.

1. Веслує літо в хмарну обологу по заводях просмоленим човном, і, натомивши у мандрівці ноги, лягає день спочити за селом *(Є. Гуцало)*.
2. Василько пірнув по шию і, відчувши під собою холодну глибочінь, усім тілом повернувся до берега *(Гр. Тютюнник)*.

351 І. Прочитайте мовчки текст. Визначте його тему й основну думку. Що нового для себе ви дізналися?

ФІТНЕС УДОМА

Фітнес – одна з найпопулярніших у світі систем оздоровлення, яка доступна для всіх. Не маючи змоги відвідувати тренажерний зал, багато хто займається фітнесом удома.

Тренуючись, не обов'язково використовувати габаритні тренажери. Можна замінити їх іншим, не таким містким інвентарем. Вам знадобляться гантелі, еспандери, обручі, скакалки та ін. Користуючись таким приладдям, новачки й ті, хто тренується вдома без нагляду тренера, зможуть запобігти травмуванню.

Також треба мати спеціальний килимок. Він знадобиться під час виконання вправ на прес, віджимання від підлоги, розтяжку тощо.

І не забувайте, займаючись фітнесом, консультуватися з лікарем, а також із тренером або вчителем фізкультури *(З інтернет-джерел)*.

II. Знайдіть у тексті речення з відокремленими обставинами. Визначте, чим виражено ці обставини, та поясніть їхню роль у мовленні.
III. Укажіть речення з однорідними членами й узагальнювальним словом, поясніть уживання розділових знаків.

352 *ПОСПІЛКУЙТЕСЯ.* Як тримати себе в гарній фізичній формі? На що треба зважати, аби не зашкодити собі під час виконання фізичних вправ, занять спортом?

353 Складіть і запишіть з кожним дієприслівником по два речення (у художньому й науковому стилях), у яких би ці слова виступали відокремленими обставинами.

Знаючи, збудувавши, знайшовши.

354 I. Спишіть речення, розставляючи пропущені розділові знаки. Підкресліть відокремлені обставини та слова, яких вони стосуються. Поясніть умови відокремлення або невідокремлення обставин.

1. Стомившись день схиливсь на плечі *(Л. Гудзь)*. 2. Спізнавши мову плакали німії, і раб стрічав надію в безнадії *(А. Малишко)*. 3. Горобці ганяючись один за одним шугали в гіллі й оббивали крильцями листя *(Гр. Тютюнник)*. 4. Славко лежав на вигрітій сонцем траві і спершись на лікті байдуже дивився в чисте поле *(В. Кучер)*. 5. Усяка пташечка радіючи співала *(Л. Глібов)*. 6. Сікач незважаючи на свою чималу вагу і короткі ноги дуже швидко бігає *(Остап Вишня)*. 7. Вона не звикла сидіти склавши руки *(І. Нечуй-Левицький)*. 8. Не взявшись до сокири не зробиш хати *(Нар. творчість)*.

II. Виконайте усно синтаксичний розбір першого речення.

І ТАКЕ БУВАЄ

Одного разу Іринка розповідала подрузі, як треба доглядати сад. У цій розповіді було таке речення: «Поливаючи клумбу нагрітою на сонці водою, квіти гарно ростуть». Почувши це, подруга пожартувала: «Уперше чую, що квіти самі вміють поливати клумбу!».

Чому подруга так пожартувала? Як повинна була б Іринка висловити свою думку?

355 Знайдіть помилки у вживанні дієприслівникових зворотів. Поясніть суть цих помилок. Відредагуйте речення.

1. Додивившись цікавий фільм, настав вечір. 2. Виступаючи на концерті, зал уважно слухав виконавця. 3. Вийшовши з машини, несподівано пішов дощ. 4. Під'їжджаючи до лісу, несподівано вискочив вовк.

356 Доберіть до поданих речень синонімічні з відокремленими обставинами. Простежте, як це вплинуло на зміст речень. Утворені речення запишіть, розставляючи розділові знаки.

ЗРАЗОК. *Сергій радісно вигукнув, коли побачив друзів. – Сергій, побачивши друзів, радісно вигукнув.*

1. Батько провів нас і взявся до роботи. 2. Марійка поговорила по телефону й поклала трубку. 3. Вони зрозуміли один одного, хоча не промовили жодного слова. 4. Я не братиму участі в дискусії, якщо не знаю проблеми. 5. Женя здивується, коли дочитає повість до кінця.

357 Складіть і запишіть три речення, використавши в ролі відокремлених обставин подані сполучення слів (на вибір). Укажіть, чим виражено ці обставини.

Незважаючи на пізню годину, згідно з рішенням, відповідно до наказу, усупереч бажанню.

358 **ПОПРАЦЮЙТЕ В ПАРАХ.** Складіть кожен по два речення з відокремленими обставинами. Продиктуйте по черзі речення одне одному. Перевірте написання.

359 Розгляньте фото із соціальних мереж. Складіть до кожного з них коментар (1–2 речення), використавши відокремлені обставини.

360 I. Спишіть речення, розкриваючи дужки й розставляючи пропущені розділові знаки. Знайдіть і підкресліть відокремлені обставини та присудки. Обґрунтуйте розділові знаки.

1. Вже вечір в спину дневі дише заливши фіолетом даль *(Д. Іванов)*. 2. **Привівши** конягу в ліс я думав ще назбирати грибів але допавшись до книги забувся і про гриби і про конягу і про ліс *(М. Стельмах)*. 3. Климко пов(е,и)рнувся до куреня узяв (плащ)палатку і **(с,з)ціпивши** од напруги зуби одірвав од неї чималий клапоть *(Гр. Тютюнник)*. 4. Троянці в човни посідавши і шви(д,т)ко їх поодпихавши по вітру гарно поплили *(І. Котляревський)*. 5. **Гойдаючись** тіні в годині в(е,и) чірній з промінням сріблястим свавільно злились і хвильку побувши у дружбі (не)вірній безжурно і ле(х,г)ко (на)вік рознялись *(Г. Чупринка)*. 6. Верби (з,с)хилившись над Дінцем розчісують коси зелені *(В. Сосюра)*. 7. Незважаючи на лютий холод Шовкуна все більше хилило на сон *(О. Гончар)*.

II. Розберіть за будовою виділені слова, поясніть написання.

361 Виконайте завдання одного з варіантів.

ВАРІАНТ А. У невеликому тексті (5–7 речень) розкажіть про художній фільм, який ви нещодавно переглянули. Використайте речення з відокремленими обставинами. Текст запишіть.

ВАРІАНТ Б. Напишіть допис дискусійного характеру до блогу на тему: «Чи переможе книжку комп'ютер, а бібліотеку – інтернет?». Використайте відокремлені обставини.

§ 36. ВІДОКРЕМЛЕНІ УТОЧНЮВАЛЬНІ ЧЛЕНИ РЕЧЕННЯ

Про те, які члени речення є уточнювальними, про їхню роль у мовленні та умови відокремлення

362 **А.** Прочитайте речення. Зверніть увагу на виділені члени речення, які уточнюють (конкретизують) значення попередніх слів.

1. *Тут,* ***на бéрезі зеленім****, ллються пахощі чудові, шелестять казки осоки, роси сиплються вночі* (Олександр Олесь). 2. *Це сталося торік,* ***восени*** (Ю. Мушкетик). 3. *Сиве волосся падало кружком,* ***по-козацьки*** (М. Коцюбинський).

Б. У якому реченні виділені уточнювальні члени речення відповідають на питання: 1) *а коли саме?* 2) *а як саме?* 3) *а де саме?*
В. Зробіть висновок про роль уточнювальних членів речення в мовленні.

Уточнювальні члени

Уточнювальними є члени речення, які конкретизують, пояснюють зміст попередніх членів речення, звужуючи або обмежуючи їхнє значення.
Уточнювальні члени речення відповідають на питання *а де саме? а коли саме? а як саме? а хто саме?* і под.
НАПРИКЛАД:

куди? а куди саме?

Стежечка повела їх угору, між піщані кучугури.

У цьому реченні обставина *між кучугури* уточнює обставину *угору*, звужуючи її значення.

Допоміжні слова

Відокремлені уточнювальні члени речення можемо вводити в речення також за допомогою слів ***тобто, цебто, або (-тобто), чи (-тобто), а саме, наприклад, зокрема, у тому числі, особливо*** та ін. Ці слова від уточнювальних членів речення комою не відділяємо.
НАПРИКЛАД: *Книги за старих часів, тобто в XVII–XVIII століттях, продавалися перш за все в друкарнях* (В. Шевчук).
Уточнювальним може бути будь-який член речення, але найчастіше – обставина місця й часу.
НАПРИКЛАД: 1. *Вони жили далеко, за Розкатом* (Л. Костенко). 2. *Ніч була гаряча, жнив'яна* (І. Нечуй-Левицький).

Синтаксичні синоніми

У деяких випадках члени речення можуть бути або не бути уточнювальними. Це залежить від того, який зміст вкладає автор у своє висловлення. **ПОРІВНЯЙМО:**

де?

1. *Проміння блиснуло недалеко за річкою.*
Речення без уточнювальної обставини

де? а де саме?

2. *Проміння блиснуло недалеко, за річкою.*
Речення з уточнювальною обставиною

Відокремлення

На письмі уточнювальні члени речення відокремлюємо **комами**, а в усному мовленні – **інтонацією.**

ЗВЕРНІТЬ УВАГУ!

Уточнювальний член речення стоїть безпосередньо після слова, яке він уточнює.

363 І. Прочитайте речення. Доведіть, що виділені члени речення є уточнювальними. З'ясуйте їхню синтаксичну роль. З якою метою вживають у мовленні уточнювальні члени речення?

1. Гук лісорубів і пил передзвін – усе мені любе отут, **у Закарпатті** *(К. Дрок)*. 2. Під Києвом, **на березі Дніпра**, хлопча стояло в мареві світанку... *(Б. Стельмах)*. 3. Вдалині, **між телеграфними стовпами**, мріли рожеві крейдяні гори *(Гр. Тютюнник)*. 4. У всьому треба знати міру, **навіть у скромності** *(А. Франс)*. 5. Голоси під липами тепер звучали м'якше, **по-вечірньому** *(М. Булгаков)*. 6. Клімат, **зокрема співвідношення тепла і вологи**, впливає на формування різних типів ґрунтів *(З підручника)*. 7. Сядеш на цю софу, і яка б не була хитавиця – чи кільова, **тобто подовжня**, чи бокова, **поперечна**, упасти не було куди *(І. Гончаров)*.

ІІ. Прочитайте речення вголос, виділяючи інтонацією уточнювальні члени речення.

364 І. Випишіть речення з уточнювальними членами, розставляючи пропущені розділові знаки. Підкресліть ці члени речення відповідно до їхньої синтаксичної ролі.

1. Улітку **в спраглому небі** гойдається вітер одвічних лип *(О. Гаран)*. 2. Тут двоє матерів твоя і Божа. Хай нас на шлюб вони благословлять *(Л. Костенко)*. 3. На тім боці затоки під самим городом юрмилося на льоду багато люду *(П. Загребельний)*. 4. Живуть там довкола маминої й батькової хати вітри і птахи і сонце і земля твоя і твій рід і твої перші кроки *(О. Сизоненко)*. 5. І жаль мені малому стало того сірому сироту *(Т. Шевченко)*. 6. А у верхів'ях по шовкових струнах дзвеніла тепло-лагідна й поважно-сувора музика, як молитва храму лісовому... *(М. Івченко)*. 7. Тут на невеличкому стадіоні він уже другий тиждень щовечора бігав підтюпцем. 8. Незабаром під кінець навчального року буде традиційний забіг на сто метрів *(А. Кокотюха)*.

II. Доведіть, що в першому реченні виділена обставина не є уточнювальним членом речення. Свою відповідь звірте з міркуванням, поданим нижче.

МІРКУЙМО. У першому реченні конструкція *в спраглому небі* є обставиною місця, а слово *улітку* – обставиною часу. Логічно, що за допомогою поняття, яке означає місце, не можна конкретизувати, уточнити поняття, яке означає час. Отже, виділена обставина не є уточненням до обставини *улітку*.

365 **СИТУАЦІЯ.** Уявіть, що ви стали очевидцем злочину. Складіть можливий у цій ситуації діалог (5–7 реплік) між вами та співробітником (співробітницею) поліції, використавши кілька відокремлених уточнювальних членів речення. Ви можете скористатися наведеними нижче зразками.

- ✓ звідти, з-за магазину
- ✓ туди, до дороги
- ✓ там, за гаражем
- ✓ тут, біля входу в будинок
- ✓ тут, зовсім поруч
- ✓ недавно, пів години тому
- ✓ ліворуч, до зупинки
- ✓ о третій годині, після занять
- ✓ з авто, на повній швидкості

366 **КОЛО ДУМОК.** Поміркуйте, чому в першому реченні виділену обставину відокремлюємо, а в другому – ні.

1. В Україні влітку, **на початку червня**, достигають вишні.
2. В Україні **на початку червня** достигають вишні.

367 I. Прочитайте текст. Визначте його тему й мікротеми. Чому оповідач вважав, що його пращури були причетні до написання листа турецькому султану?

МОЇ ПРАЩУРИ

Сад наш на визначному, історичному, місці. За свідченнями всіх переказів і легенд, колись тут, на нашому острові, стояла деякий час Запорізька Січ, вирувало хоробре веселе козацтво. Дуже вдало обрали наші предки собі місце для табору. Уже тоді, кілька століть тому, вони розумілися на тактиці та стратегії. Найдрібнішу кінноту дикої татарви звідси можна було помітити за десятки кілометрів. Мій приятель, викладач історії Роман Романович, запевняє, що саме тут, на нашому острові, писали козаки свою знамениту відповідь турецькому султану Магомету.

Приїжджі археологи знайшли на острові рештки козацьких доменних печей. А ще пізніше, під час копання льохів, знайшли ми й самого хазяїна Січі – запорожця.

Я, Микита Братусь, від них походжу. У глибині серця ношу переконаність, що листа турецькому султану було написано не без прямої

участі одного з моїх пращурів. Ви запитаєте, які в мене дані? Свідків, звичайно, важко встановити, але коли дивлюся я на тих мальованих запорожців, що стоять собі, з'юрмившись довкола писаря, і від душі регочуть, то почуваю, які ми з ними близькі вдачею, характером і навіть поглядами (За *О. Гончаром*).

II. Знайдіть уточнювальні члени речення, поясніть їхню роль у тексті.
III. Перекажіть усно текст. Доповніть переказ описом зображеного на картині І. Рєпіна (2–3 речення), використовуючи уточнювальні члени речення.

І. Рєпін. Запорожці пишуть листа турецькому султану

368 **ДВА – ЧОТИРИ – УСІ РАЗОМ.** Визначте, скільки та яких саме відокремлених членів є в поданому реченні.

Там, на зеленій лавці, обкладеній дерниною, сперши голову на руки, сидить білява панночка *(М. Коцюбинський)*.

369 Складіть і запишіть речення, використовуючи подані слова й словосполучення в ролі уточнювальних членів речення.

Десь за річкою, до схід сонця, один за одним, несподівано.

370 Хто зможе скласти: 1) одне речення з відокремленою уточнювальною обставиною та відокремленим уточнювальним підметом; 2) одне речення з відокремленими уточнювальними обставинами місця й часу?

371 І. Спишіть речення, розставляючи пропущені розділові знаки. Підкресліть уточнювальні члени речення та слова, які вони уточнюють, відповідно до їхньої синтаксичної ролі.

1. Там межи високими вербами дзюрчить струмочок, і за струмком **помежи** кущами гадюкою в'ється на **Шевченкову** гору **стежка** *(М. Коцюбинський)*. 2. Сонця на землі не було але **вгорі** у небі жайворонки

були вже золотими *(М. Вінграновський)*. 3. **Внизу** десь під самими вікнами почувся гомін чужих голосів *(О. Гончар)*. 4. Їхали довго понад десять діб... *(О. Гончар)*. 5. На околиці села біля самого байраку живе Йосип Вихор *(Гр. Тютюнник)*. 6. Хлопець досить успішно склав екзамени з усіх предметів у тому числі з української мови *(Гр. Тютюнник)*. 7. Тоді ми річку перейшли вузьку й зарослу ледве видну *(П. Усенко)*.

II. Визначте, якими частинами мови є виділені слова, поясніть написання.

372 Напишіть невеликий твір – опис місцевості (6–8 речень). Використайте: а) односкладне називне речення; б) речення зі вставним словом (словосполученням, реченням); в) речення з відокремленими уточнювальними членами речення.

Проєкт

Об'єднайтеся в групи по 3–5 осіб. Створіть проєкт власної ***гри*** *(лото, вікторина, брейн-ринг, комп'ютерна гра, гра з м'ячем тощо) на тему «Відокремлені члени речення».*

Мета гри: *узагальнити знання з визначеної теми. Підготуйтеся до захисту проєкту перед класом (5 хвилин) за поданим планом.*

План захисту проєкту гри

1. Назва гри, її мета, на кого зорієнтована.
2. Обґрунтування корисності й доцільності вашої гри для вивчення відповідної теми.
3. Правила гри (тривалість, кількість учасників тощо).
4. Демонстрація гри чи її частини.
5. Відповіді на запитання представників інших груп.

За одним із проєктів проведіть гру в класі.

§ 37. УЗАГАЛЬНЕННЯ ВИВЧЕНОГО З ТЕМИ «РЕЧЕННЯ З ВІДОКРЕМЛЕНИМИ ЧЛЕНАМИ»

373 I. Прочитайте текст. Визначте його тип і стиль мовлення. Доберіть заголовок. Яку музику, на вашу думку, можна почути в лісі?

Попереду, за річкою, танули ліси, що тяглися звідси і вгору, понад Ворсклою, і вниз, до Дніпра.

Зав'юнився під ногами розсипчастий пісок берега. Річки, схованої в берегах, ще не видно було, але вона вже відчувалася по свіжості й прохолоді, якою потягло від неї. Ліс, наблизившись, перетворився із синього на зелений. Його соковиті хащі по той бік річки, прокидаючись, повнилися пташиним тисячоголосим гомоном, особливо солов'їними трелями. Зелений світ, умитий росами, лящав, висвистував, видзвонював, лунко переливався щедрою розмаїтістю акордів, ладів і тонів. Птаство, радіючи весні, творило музику краси дивовижної: солов'ї аж заходились, зозулі кували, торкаючи дзьобиками чарівні клавіші неба.

Схід усе ясніше розцвітався рожевим, світла більшало, невтомна пташина музика, напливаючи із зелених глибин, мовби привертала веснянку (За *О. Гончаром*).

II. Виконайте завдання до тексту.

1. Знайдіть усі відокремлені члени речення. Поясніть їхню роль у тексті.
2. Укажіть два відокремлені означення, виражені дієприкметниковими зворотами. Поясніть умови відокремлення.
3. Укажіть дві відокремлені обставини, виражені одиничними дієприслівниками. Поясніть умови відокремлення.
4. Знайдіть відокремлений додаток. З'ясуйте, чим він виражений.
5. Укажіть два уточнювальні члени речення. Визначте їхню синтаксичну роль, чим вони виражені та які члени речення уточнюють.
6. Визначте граматичні основи в останньому реченні, обґрунтуйте використання розділових знаків.

374 Перебудуйте подані речення на речення з відокремленими членами.

1. Після зборів велика, галаслива й радісна група учнів вийшла на вулицю. 2. За горами там давно вже сяє сонце. 3. Сашко дивився на хлопців і усміхався. 4. Освітлений вогнями великий пароплав підходив до пристані.

Синтаксичний розбір речення з відокремленими членами

Послідовність розбору

1. Загальна характеристика речення.
2. Указати, яким відокремленим членом речення ускладнене.

Зразок усного розбору

У лісі бродив туман, підзолочений сонячним промінням (Гр. Тютюнник).

Речення розповідне, неокличне, просте, двоскладне, поширене, повне, ускладнене відокремленим означенням *підзолочений сонячним промінням*.

Зразок письмового розбору

У лісі бродив туман, підзолочений сонячним промінням.

Речення розп., неокл., просте, двоскл., пошир., повне, ускл. відокр. означенням.

375 I. Спишіть речення, розставляючи пропущені розділові знаки. Поясніть, чим ускладнено кожне речення.

1. Там на горі біла хата із бабиного літа *(Г. Овсієнко)*. 2. Місяць закоханий у ніч чарівну сяє щасливий і світить *(О. Олесь)*. 3. Неподалік за верболозом біля мольберта стояв молодий довговолосий чоловік *(М. Павленко)*. 4. Трава росте під стопами у нас підступно-тихо викрадає простір і непомітно взеленивши час підносить вгору свої пера гострі... *(П. Мовчан)*. 5. Світлою порошею курить Чумацький Шлях шлях твоїх пращурів... *(О. Гончар)*. 6. У сірих очах замість холоду й суворості з'явився вираз лагідності й тихої задуми *(В. Малик)*.

II. Виконайте письмово синтаксичний розбір двох простих речень (на вибір).

376 І. Спишіть речення, розставляючи пропущені розділові знаки. Підкресліть відокремлені члени речення.

1. Ми всі із хліба виростали сину із праці себто чуда із чудес... *(Б. Олійник)*. 2. Зате яка радість була, коли зробивши три круги над хатою бусол м'яко спускався на клуню і гордо одкинувши навзнак довгу шию весело клекотав оповіщаючи про своє щасливе повернення *(В. Скуратівський)*. 3. А може завтра ти пройдеш ось тут де вітер пелюстки колише *(В. Івасюк)*. 4. Пригинаючи аж до землі невеликі дерева на узліссі вітер нарешті виривався в полі і не зустрічаючи на своєму шляху перешкод вихором нісся до горизонту *(М. Черничук)*. 5. У глибоких долинах зелених од винограду і повних сизої імли тіснились кам'яні громади, рожеві од вечірнього сонця або синіючі густим бором *(М. Коцюбинський)*. 6. Над луками залитими квітневою повінню холонув оранжевий вечір занурившн в мілкі прибережки далеке полум'я хмар *(Гр. Тютюнник)*.

ІІ. Виконайте письмово синтаксичний розбір двох простих речень з відокремленими членами (на вибір).

377 Виконайте завдання одного з варіантів.

ВАРІАНТ А. Складіть і запишіть висловлення (8–10 речень) у публіцистичному стилі, епіграфом до якого може бути один із запропонованих висловів. Використайте в тексті щонайменше два речення з відокремленими членами.

Епіграфи: 1. Багатство варто набути заради друга, але не друга заради багатства. 2. Материн гнів – як весняний сніг: рясно впаде, та скоро розтане. 3. Легко беруть на себе обов'язки ті, кому легко їх не виконати.

ВАРІАНТ Б. Складіть і запишіть висловлення (8–10 речень) у науковому стилі на одну із запропонованих тем. Використайте в тексті щонайменше два речення з відокремленими членами.

Теми: 1. Червона книга на охороні природи. 2. Чорнобильська трагедія. 3. Тваринний і рослинний світ України.

378 ***САМООЦІНКА.*** Продовжте вислови.

1. З вивченої теми я найкраще засвоїв (засвоїла) ... .
2. Найбільше під час вивчення теми мене зацікавив матеріал, пов'язаний з ... .
3. Свої знання з теми я б оцінив (оцінила) на ... .

Готуємося до тематичного оцінювання

Виконайте завдання. Перевірте виконання за допомогою відповідей у додатках

1. Означення треба відокремити в кожному поданому реченні, окрім

А Долинка вишита сонцем пускає їм в очі веселі сліпучі зайчики *(М. Стельмах)*.
Б Горять в росі ранкові доли багаті різнобарв'ям трав *(Т. Масенко)*.
В Щасливий і веселий він глянув на високе небо *(О. Гончар)*.
Г У заволоченому хмарами небі не вгледіти жодної зірки *(Н. Рибак)*.

2. Прикладку треба відокремити комою в реченні

А Гордій Байда як колишній офіцер розумівся на військовій справі *(П. Панч)*.
Б У колективі Ярослава знали як доброзичливу людину *(З газети)*.
В Старшина мінометної роти Вася Багіров був з тих людей, що для них війна вже давно стала звичайною справою *(О. Гончар)*.
Г Я виїхав в Одесу і влаштувався на кінофабрику як режисер *(О. Довженко)*.

3. Обставину треба відокремити комою в реченні

А Годі вже панам сидіти згорнувши руки *(І. Нечуй-Левицький)*.
Б Укрившись тьмою тротуари і асфальти сплять *(О. Довгоп'ят)*.
В Можна помилятися і маючи вчений ступінь *(З газети)*.
Г Кілька годин вони працювали не відпочиваючи *(В. Собко)*.

4. Додаток з обох боків треба відокремити комами в реченні

А Замість свічки палахкотіло сонце *(І. Драч)*.
Б Зло нічого не дає крім зла вмій прощати, як прощає мати *(М. Луків)*.
В Величезна калюжа заросла травами ліловими дзвониками і скидалась на озеро *(В. Донченко)*.
Г І ніхто того не чув не знав не бачив опріч Марка маленького *(Т. Шевченко)*.

5. Уточнювальне означення є в реченні

А Під Києвом, на березі Дніпра, хлопча стояло в мареві світанку... *(Б. Лепкий)*.
Б Я наче не тебе люблю, а той широкий мир, увесь той світ, що там, поза тобою! *(Є. Плужник)*.
В Слово інше кинула, студене, потоптала ватру ти байдуже *(Д. Павличко)*.
Г Не дивися так привітно, яблуневоцвітно *(П. Тичина)*.

6. Доберіть приклад до кожного виду речень (один приклад є зайвим).

Вид речення	*Приклад*
1 Речення з відокремленим означенням	**А** Я, засипаний сніжинками й зірками, йтиму манівцями неба... *(Є. Гуцало)*.
2 Речення з відокремленою прикладкою	**Б** Умирають майстри, залишаючи спогад, як рану *(Л. Костенко)*.
3 Речення з відокремленим додатком	**В** Окрім легенд, є дані наукові, теорії, складніші теорем *(Л. Костенко)*.
4 Речення з відокремленою обставиною	**Г** І Оксану, мою зорю, мою добру волю, щодень Божий умивали *(Т. Шевченко)*.
	Д Світає, Господи, світає, земля у росах, як в парчі *(Л. Костенко)*.

7. Прочитайте речення.

В'є гніздечко-рукавичку на лозині біля річки ремез – пташка невеличка *(А. Камінчук)*.

Правильним для цього речення є обґрунтування вживання тире, запропоноване в рядку

А тире між підметом і присудком
Б тире в неповному реченні
В тире в реченні з однорідними членами
Г тире для відокремлення прикладки

8. Ко́му треба поставити, якщо до частини *«Люблю теплу весняну пору...»* **додати**

А і сніжну зиму із чарівними холодними візерунками.
Б ласкаву, сонячну, повну радісних пташиних переливів.
В час пробудження природи від тривалого зимового сну.
Г з її подарунками для нашого саду й городу, для лісу й поля.

9. Складіть одне речення з відокремленим означенням, а потім перебудуйте це речення так, щоб означення не відокремлювалося.

10. Складіть по одному реченню з відокремленою обставиною, вираженою одиничним дієприслівником та дієприслівниковим зворотом.

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ ДЛЯ САМОПЕРЕВІРКИ

1. Які члени речення названо відокремленими? Яка їхня роль у мовленні?
2. За яких умов відокремлюємо означення? Наведіть приклади.
3. Чим умови відокремлення прикладок подібні до умов відокремлення означень? А чим відмінні?
4. Яке значення мають відокремлені додатки? Якими словами їх приєднуємо?
5. За яких умов відокремлюємо обставини? Наведіть приклади.
6. Коли обставини не відокремлюємо? Наведіть приклади.
7. Порівняйте умови відокремлення обставин, виражених дієприслівниковими зворотами, і означень, виражених дієприкметниковими зворотами.
8. Які члени речення названо уточнювальними? За допомогою яких слів можемо вводити їх у речення? Наведіть приклади.
9. Назвіть і поясніть три терміни, характерні для теми «Відокремлені члени речення».
10. Пригадайте три крилаті вислови з відокремленими членами речення.

ГОВОРІМО ПРАВИЛЬНО

ПРАВИЛЬНО	НЕПРАВИЛЬНО
брати участь	приймати участь
взяти до відома	прийняти до відома
є доказом	являється доказом
ігнорувати правила	ігнорувати правилами
збільшити кількість	підвищити кількість
наступний день	слідуючий день
підбити підсумки	підвести підсумки
подати довідку	представити довідку
порядок денний	повістка дня
поширити досвід	розповсюдити досвід
правильно зрозуміти	вірно зрозуміти
рівень підвищився	рівень збільшився
скласти присягу	прийняти присягу
виявити турботу	проявити турботу
приділити увагу	вділити увагу
найкращий	самий кращий

РОЗРІЗНЯЙМО

Будіве́льний – пов'язаний із будівництвом, спорудженням чогось (*будівельний майданчик, матеріал, досвід, технікум*).

Будівни́й – те саме, що будівельний, здебільшого виступає як компонент складних слів (*суднобудівний, домобудівний*).

Будівни́чий – а) пов'язаний зі створенням чогось, творчий (*будівнича енергія, робота, творчість*); б) будівник, архітектор.

* * *

Книжко́вий – який стосується книжки чи пов'язаний з нею, призначений для неї; який випускає, виготовляє книжки або торгує ними (*книжковий магазин, базар, фонд, огляд, стенд*).

Кни́жний – який характерний для писемно-літературного викладу, невластивий живій розмовній мові (*книжний стиль, вислів, зворот, відтінок, елемент*).

МОЯ СТОРІНКА

ЦІКАВО ЗНАТИ

ЛІДЕРИ СЕРЕД МОВ

На запитання, яка мова найпоширеніша у світі, багато хто з упевненістю скаже: «Англійська». Аж ні! Виявляється, що лідером серед мов є китайська, якою говорить чи не кожен шостий мешканець Землі. Загальна кількість носіїв цієї мови – понад 1 мільярд осіб! Англійська ж посідає другу позицію. Вона є рідною для 514 мільйонів людей. На третьому місці – мова гінді, якою спілкується 496 мільйонів осіб. Після трійки лідерів ідуть іспанська (425 мільйонів), російська (275 мільйонів), арабська (256 мільйонів).

ЯК ЦЕ БУЛО

ЧАЙ

Сьогодні ми вважаємо чай – і рослину, і продукт – своїм добрим знайомим... Назва цього напою неоднакова в різних європейських мовах. Вона залежить від того, яким шляхом ввозили чай до кожної з країн. У Європу його доправляли морським шляхом із Південного Китаю в дерев'яних трюмах парусних кораблів. У дорозі, а вона, як відомо, була довгою, чай «доходив», «дозрівав» у зігрітих сонцем і майже герметично закритих трюмах. У Південному Китаї чай звуть ***те***. Із цією назвою його й привезли в Європу: тому англійці називають чай ***tea*** (*ті*), німці – ***der Tee*** (*тее*). До нас чай возили караванним шляхом через Азію, але вже не з Південного, а з Північного Китаю, де місцеве населення називало цей напій ***ча***, а саме листя – ***чае***. Тому в українській мові закріпилася назва ***чай*** (За *А. Коваль*).

НА ДОЗВІЛЛІ

Струмками, що поять мову, називають *діалектизми*. В Україні, відповідно до територій поширення, виділяють західні говірки, північні, а також південно-східні. Ще десятиліття тому їх розглядали виключно як лексику обмеженого вживання. Але останнім часом письменники охоче вплітають діалектні слова в літературну мову для надання творам неповторного колориту. Оцініть самі.

* * *

Сивий холод ранковий на зелених фасадах,
На дверях крамарень висячі замки.
І січнева жура ботанічного саду,
І поквапні твої в холоднечі думки…

П. Мідянка

* * *

Є різні ватри. Є ватрИ,
що з довгими прийшли ночами.
Горять в снігах під небесами
на голому джубрі гори…

В. Герасим'юк

* * *

Мисливська Славечанщина,
Розкоші білки й соболя!
Твої угіддя турячі
Запустою взялись…

М. Никончук

Спробуйте придумати чотиривірш, використавши в ньому діалектні слова вашого регіону.

Повторення відомостей про словосполучення та просте речення

379 І. Прочитайте текст пісні Володимира Івасюка. Своїми словами опишіть картину, що виникла у вашій уяві. Простежте, як почергова зміна розповідних і спонукальних речень надає тексту динамізму й емоційності. Знайдіть означення, які допомагають автору передати красу природи.

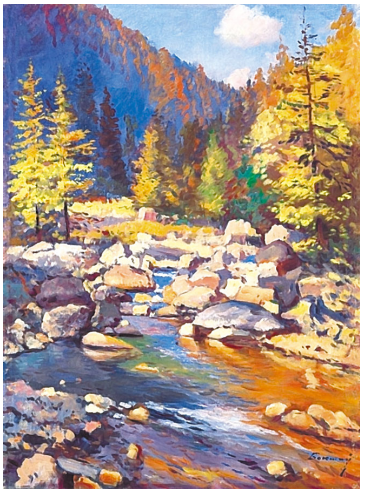

Й. Бокшай.
Річка в Карпатах

ВОДОГРАЙ

Тече вода, тече бистра, а куди – не знає,
Поміж гори в світ широкий тече, не вертає.
Ми зайдемо в чисту воду біля водограю
І попросим його щиро – хай він нам
заграє...

Приспів:
Ой водо-водограй, грай для нас, грай.
Танок свій жвавий ти не зупиняй.
За красну пісню на всі голоси
Що хочеш, водограю, попроси.
Струни дає тобі кожна весна,
Дзвінкість дарує їм осінь ясна.
А ми зіграєм на струнах твоїх,
Хай розіллють вони радісний сміх.

Подивись, як сіру скелю б'є вода іскриста,
Ти зроби мені з тих крапель зоряне намисто.
Краще я зберу джерела, зроблю з них
цимбали,
Щоб тобі, дівчино мила, вони красно грали.

(В. Івасюк)

ІІ. Випишіть 5–6 словосполучень, позначивши в них головне і залежне слово. Підкресліть закінчення залежних слів і прийменники (якщо є). Поясніть, як пов'язано слова в словосполученнях.

380 Складіть повідомлення на одну з тем: «Види простого речення», «Члени речення», «Відокремлені члени речення». За потреби скористайтеся опорними таблицями на форзаці. Можна використати план у формі запитань. Наводьте приклади для підтвердження висловлених теоретичних положень.

381 Прочитайте речення та придумайте ситуації, співзвучні з ними. Доповніть речення другорядними членами так, щоб якомога точніше передати уявні ситуації.

1. На галявині росли квіти. 2. Мій друг відпочивав на морі. 3. Мама прийшла з роботи. 4. На лавці сиділа дитина.

382 I. Спишіть речення, розкриваючи дужки.

1. (У)літку в спраглому небі гойдається вітер одвічних лип *(О. Гаран)*. 2. Золоте свічадо ро(с,з)ливає теплі ноти дня *(О. Довгоп'ят)*. 3. І ранній місяць, свіжий і дворогий, над головою в тебе зупинивсь *(С. Галябарда)*. 4. В грушах своїх загрузає осінь *(С. Осика)*. 5. Минуло неділь зо дві *(І. Нечуй-Левицький)*. 6. Греблі обса(ж,дж)ені столітніми вербами *(І. Нечуй-Левицький)*. 7. На крилах жовтої синички л(и,е)тять думки у край чудес *(А. Луговський)*. 8. А жита – як літа його, а літа – як жита *(Б. Олійник)*.

II. Підкресліть члени речення. Усно схарактеризуйте означення (узгоджене/неузгоджене), обставини (вид за значенням). Якими за будовою є підмети і присудки?
III. Виконайте письмово синтаксичний розбір двох простих речень (на вибір).

383 I. Запишіть номери: а) односкладних речень; б) неповних речень; в) речень зі складеним присудком; г) речень зі складеним підметом; ґ) спонукальних речень; д) двоскладних непоширених речень; е) складних речень.

1. Свічки мерехтіли гарячими пальцями *(О. Лященко)*. 2. В просвітку дерев – віддзеркалення міста *(О. Делеменчук)*. 3. На небі зоріло *(К. Гриневичева)*. 4. Жита мовчать *(С. Осика)*. 5. На землю спустилась Божа благодать *(О. Довгоп'ят)*. 6. Над Білою Церквою смуга багряна *(Л. Костенко)*. 7. Хай помріють тихенько в квіту журавлині літа *(О. Головко)*. 8. В променях сонця ранкових ця пісня для тебе луна *(С. Фоменко)*. 9. Вже ніч на небі вишила узори *(І. Гнатюк)*. 10. Зустріч із величчю робить нас скромнішими *(Гр. Тютюнник)*. 11. Промені як вії сонячних очей! *(П. Тичина)*. 12. Тим часом на дзвіниці вдарили в усі дзвони *(І. Нечуй-Левицький)*. 13. На подвір'ї було безлюдно і тихо *(В. Винниченко)*. 14. Дівчата перестали танцювати *(І. Нечуй-Левицький)*. 15. У степ проводжала з тугою в очах *(А. Луговський)*. 16. Майстрами не народжуються *(Нар. творчість)*. 17. Хто мовчить, той не перечить *(Нар. творчість)*.

II. Визначте види односкладних речень.

384 I. Послухайте текст. Визначте його тему й мікротеми. Доберіть тематичні речення й запишіть їх у вигляді плану.

ОЛЕКСАНДР ПОТЕБНЯ

Становлення науки в Україні в середині XIX ст. відбувалося багатопланово, проте найшвидше розвивалися саме гуманітарні **дисципліни.** Разом з історією та **фольклористикою** провідне місце посіло українське мовознавство. Найавторитетнішим його представником був Олександр Потебня – **лінгвіст** і філософ. У своїй галузі знань він був справжнім **новатором.**

Народився Олександр Потебня на Полтавщині. Закінчивши історико-філологічний факультет Харківського університету, працював в одній із гімназій міста Харкова, але потім усе ж повернувся до університету для наукової праці. Основні дослідницькі зацікавлення молодого вченого були зосереджені в галузі слов'янознавства і викликали великий громадський інтерес. Саме тоді гостро дискутувалося питання про місце у слов'янській спільноті українців, не визнаних на той час офіційною російською наукою окремим народом.

Олександр Потебня досконало володів багатьма сучасними й давніми європейськими мовами, почав віршований переклад українською «Одіссеї» Гомера. Крім того, мовознавець багато працював над редагуванням і публікацією творів українських класиків. Створивши низку ґрунтовних наукових праць, український учений посів **чільне** місце в історії світового мовознавства (За *Л. Семакою*).

II. Випишіть речення з відокремленими членами. Поясніть роль цих членів речення в тексті.

III. Поясніть лексичне значення виділених слів, скориставшись тлумачним словником.

385 I. Прочитайте виразно вірш. Доведіть, що це текст, назвавши його основні ознаки. Поясніть значення та походження фразеологізму «морочити голову».

МОРОЧИТЬ ГОЛОВУ

Не буду зайвого торочить,
щоб не сказали: чув десь дзвін...
Є вираз: *голову морочить*.
Але звідкіль походить він?

На це знавець лінгвіст-історик
відкаже (сумніву нема):
«*Морочить* – це від слова морок,
а *морок* – це туман, пітьма».

Тоді й синоніми нам стануть
ясніші – що вже говорить, –
такі слова, як *затуманить*,
як *спантеличить*, *одурить*.

Отож коли підкреслить хочуть,
що водить хтось когось за ніс –
«От, – **кажуть**, – *голову морочить*,
ошукує, як сущий біс!»

Д. Білоус

II. Знайдіть у тексті вставлені конструкції та прикладку. Поясніть, чим вони виражені, їхню роль у тексті й особливості виділення на письмі та в усному мовленні. Чи є вставними виділені слова?

386 I. Спишіть речення, розставляючи пропущені розділові знаки й розкриваючи дужки. Підкресліть однорідні члени речення. Поясніть, як ці члени речення зв'язано між собою.

1. Люди то здивовано то хмуро подивлялись на стражників на чужого чоловіка один на одного *(В. Винниченко)*. 2. При бер(е,и)зі тихім вода пробігала у діток про літо купальне питала *(П. Мовчан)*. 3. Вівса пш(е,и)ниці ячмені все се зіл(л)ялось в одну могутню хвилю *(М. Коцюбинський)*. 4. Я злякано поглянув на матір та не побачив гніву на її обличчі *(М. Стельмах)*. 5. І хороше і дивно і радісно стає мені малому в цім світі *(М. Стельмах)*. 6. Рідна мова не степ не хата а народу мого душа *(В. Гончаренко)*. 7. То со(н,нн)ий сон вертає вже (до)дому гнуздечки срібні випустив із рук *(П. Мовчан)*.

II. Виразно прочитайте речення вголос, дотримуючись правильної інтонації.

387 І. Прочитайте текст. Визначте його тип і стиль мовлення. Чому вербу шанують в Україні?

ВЕРБА

Чому саме верба одне з найшанованіших дерев в Україні? А ось чому.

Діти матері-природи обожнювали кожну травинку, птахів, звірину. Особливо радісним після суворої зими було пробудження природи. А яке дерево розквітало першим? Саме верба. Пухнасті, як курчатка, котики з блискучо-білявим чи золотавим усміхом випромінювали тепло, ласку, запах весни. Подекуди ще лежав сніг, було холодно, а верба цвіла. Отже, думали люди, вона сильніша за грізне божество Зими.

На честь цього дерева молодь влаштовувала спеціальне свято. Вибравши з-поміж себе найудатливішу дівчину, подруги прихорошували її котиками та розпуклими вербовими галузками, наспівуючи веснянку. Узявшись за руки, водили хороводи...

Криниці, священні для українців місця, копали біля верби. У народі відоме прислів'я: «Де сріблiє вербиця, там здорова криниця».

Саме це дерево слугувало для виготовлення домашнього начиння: ложок, корит, кошиків – і навіть човнів-довбанок. Колиски для немовлят також робили з верби.

Тож і не дивно, що верба така шанована в нас (За *О. Потапенком*).

ІІ. Знайдіть у тексті: 1) коми, за допомогою яких виділено відокремлені члени речення; 2) коми між частинами складного речення; 3) коми між однорідними членами речення; 4) коми, якими виділено вставні слова; 5) дефіси при прикладках.

ІІІ. Доберіть 3–4 запитання за змістом прочитаного. Уведіть ці запитання в діалог (8–10 реплік).

388 Об'єднайтеся в групи (4–5 учнів). Назвіть по черзі члени речення в поданому вище тексті «Верба». Той, хто помилився, вибуває з гри. Виграє той, хто залишився. Можете повторити гру, узявши за основу інші тексти, запропоновані вчителем.

389 І. Складіть висловлення за картиною, використовуючи подані запитання.

1. Хто автор картини? Як вона називається?
2. Що зображено на полотні?
3. Що можна сказати про зовнішність і внутрішній світ дівчини?
4. На чому зосереджував основну увагу художник, створюючи портрет дівчини?
5. Які кольори використав митець?
6. Поміркуйте, чи створює картина відчуття краси, гармонії та ідеалу.
7. Які ваші враження від полотна?

ІІ. Підкресліть у реченнях вашого тексту граматичні основи. Обґрунтуйте вживання розділових знаків.

Л. да Вінчі.
Дівчина з горностаєм

390 І. Спишіть речення, розставляючи пропущені розділові знаки. Укажіть складне речення.

1. Назавжди залишаюся отут в низовині незвітрених ще квітів *(С. Осика)*. 2. Від Троянівки до Вовчої долини сім кілометрів *(Гр. Тютюнник)*. 3. Рідна земле дай мені снаги скрізь, у всьому буть самим собою *(В. Тарасенко)*. 4. Благословенні будьте гори і ти ріко мутная *(П. Тичина)*. 5. Здається ж люди, все у них людське але душа ще з дерева не злізла *(Л. Костенко)*. 6. Стоїть смерічка на горі у сонці наче в янтарі *(Д. Павличко)*. 7. Дерева хитались і від страху наїживши голі віти ніби силкувалися втекти *(В. Винниченко)*. 8. Літа як стрілки не переведеш життя як гирю часу не підтягнеш *(Т. Севернюк)*. 9. З літами що там не кажіть стаєш куди мудрішим *(О. Підсуха)*. 10. Твої руки лагідні як сон ніжно опускаються на плечі *(А. Луговський)*.

ІІ. Підкресліть і поясніть вивчені орфограми й пунктограми.

391 І. Спишіть речення, розставляючи пропущені розділові знаки. Поясніть, чим ускладнено речення.

1. Була весна весела щедра мила промінням грала сипала квітки вона летіла прудко мов стокрила за нею вслід співучії пташки! *(Леся Українка)*. 2. На самому дні яру біля криниці з великим журавлем обсаджена навкруги садком стояла хата Марка Чумаченка батька Мотриного... *(В. Винниченко)*. 3. Найдорожча пісня недоспівана, а найліпша та, що не знайду *(П. Осадчук)*. 4. Почекавши трохи я зліз із воза розплатився з дядьками і взявши свого чемоданчика пішов до ґанку *(В. Винниченко)*. 5. Сповідуюсь. Перед Всесущим Богом та материнським поглядом простим який в далеку проводжав дорогу і вслід мене не раз перехрестив *(А. Луговський)*.

ІІ. Виконайте письмовий синтаксичний розбір двох простих речень (на вибір).

392 І. Спишіть вірш. Який його основний мотив?

Моє покоління приходить до тями,
як вовк із мультфільму «Ну, постривай!».
Нас шили руками, нас вчили роками
no money — no honey, no woman — no cry.
Про нас забували: бо «рано», бо «пізно»,
бо бігають клоуни в синіх трико,
бо де наша слава, бо де наша пісня,
бо постріли наші — завжди в «молоко»...
Але все одно — по зернині, по кроку,
неначе відчувши «Вже час!», —
ми творимо разом велику епоху,
яка проростає крізь нас.

Д. Лазуткін

ІІ. Визначте художні засоби (епітети, метафори тощо). З якою метою їх ужито в тексті?
ІІІ. Підготуйтеся до виразного читання вірша (виділіть похилими рисками паузи, позначте стрілками підвищення й зниження голосу).

393 ***ПОСПІЛКУЙТЕСЯ.*** Чим вам найбільше запам'ятався навчальний рік? Із яким настроєм ви йдете на літні канікули?

Уроки розвитку мовлення

Тема 1. ПОВТОРЕННЯ ВІДОМОСТЕЙ ПРО ТЕКСТ, СТИЛІ ТА ТИПИ МОВЛЕННЯ, ВИМОГИ ДО МОВЛЕННЯ, СИТУАЦІЮ СПІЛКУВАННЯ

ПРИГАДАЙМО. 1. Що таке текст? 2. Які є типи й стилі мовлення?

Істотні ознаки тексту:

- наявність теми й основної думки
- наявність двох і більше речень
- пов'язаність речень за змістом
- послідовність і завершеність викладу
- граматичний зв'язок між реченнями

394 І. Прочитайте виразно текст уголос. Визначте його тему й основну думку.

На днях я підслухала таку розмову.

– Слухай, а що воно таке, ота філософія? – запитав один підліток із накачаними трицепсами, парою тату і чубом а ля Джеймс Дін у свого приятеля такого ж типу.

– А тобі воно нащо? – поцікавився той, не відводячи погляду від свого смартфона.

– Я бачив по телику, що нам хочуть упхати філософію в нову навчальну програму. Наче ми й без того не маємо достатньо непотрібних дисциплін. Тепер нам хочуть нав'язати ще одну, яка, як казав мій батько, учить думати. Прикинь?

– Вони мають нас за ненормальних, чи що? – промовив приятель, і обидва знову втупилися в екрани смартфонів.

Я дивилася на них якийсь час. Достатній для того, аби запитати саму себе, чи добре я почула. Чи справді з'являються нові покоління, які вважають, що думати – це така сама автоматична людська здатність, як відчувати холод, спеку, голод чи спрагу? Інакше кажучи, щось, чого не треба вчитися. Особливо якщо цей час можна було б використати на підсилення дисциплін, значно перспективніших у про-

У художньому музеї
в м. Рено (США)

фесійному плані. Бо зараз, як ніколи, можна заробити купу грошей, обравши, наприклад, якусь із багатьох ІТ-професій (пов'язаних з інформаційними і комунікаційними технологіями). З такими перспективами кому захочеться вивчати філософію? Кого обходить *критика чистого розуму, вічне повернення* чи очевидний факт, що *ніхто не може двічі ввійти в одну й ту саму річку*?

Та було б добре, якби моїм двом парубкам хтось пояснив, що, за означенням ЮНЕСКО, філософія «є школою свободи, яка сприяє інтелектуальному дозріванню, бо вчить розрізняти й дає інструменти для відповіді на великі виклики, що їх ставить перед нами життя. По суті, вона є щитом супроти спроб колективної маніпуляції, а також вакциною проти всякого типу догматизму».

Було б добре, щоб Діоген з його світильником і Ґете зі своїм «Світла, більше світла!» їх просвітили. Урешті-решт, філософія, як і інші гуманітарні науки, завжди цим була: світочем, лампадою, коли треба було розчистити шляхи, навіть найзаросліші (За *К. Посадас, zbruc.eu*).

II. Виконайте завдання до тексту.

1. Користуючись схемою «Істотні ознаки тексту», доведіть, що прочитане є текстом.
2. Доберіть до тексту заголовок, який виражав би його основну думку.
3. Визначте мікротеми. Випишіть тематичні речення кожної мікротеми й підкресліть ключові слова.
4. Визначте зачин, основну частину й кінцівку. Запишіть простий план.
5. Обґрунтуйте поділ на абзаци.
6. Укажіть мовні засоби зв'язку речень у тексті. За потреби скористайтеся поданою нижче схемою.
7. Визначте тип і стиль мовлення. Скористайтеся відповідними таблицями на форзаці підручника.
8. Сформулюйте два запитання за текстом, які націлювали б на розкриття основного змісту прочитаного.
9. За бажанням знайдіть в інтернеті значення виділених висловів.

Мовні засоби зв'язку речень у тексті

- повтор слова
- синоніми
- спільнокореневі слова
- займенники
- прислівники
- сполучники

395 *ПОСПІЛКУЙТЕСЯ.* Як ви вважаєте, чи потрібна в наш час «школа свободи»? Як ви розумієте вислів «Світла, більше світла!»? Про яке світло йдеться?

396 І. Прочитайте мовчки текст. Складіть невеликий діалог між оповідачем та іншим героєм оповідання, можливий у кожній із чотирьох ситуацій спілкування.

БАТЬКОВА РУКА

Була ніч, темна й сльотава. Ми з батьком верталися від його брата, мого дядька, вузенькою вуличкою, тісним прогоном. Стріпував крильми якийсь птах на гіллі й щось шемріло в лопухах попідтинню. Батько насвистував попереду, а я підтюпцем біг іззаду, і серце моє тріпотіло в чобітках. І раптом – чого найбільше боявся – щось мене схопило за руку, за плечі, зірвало шапку з голови. Я крикнув у морок, обмираючи тілом і духом. Батько вернувся і визволив мене з лабет напасника. «Не бійся, це корч, – мовив сміючись. – Всього-на-всього корч шипшини. Бабуня запарює її на чай». І поклав руку на плече, і вона гріла мене й захищала решту дороги.

А це вже було на Тисі. Батько рибалив, а я бігав босоніж бережком. І тут побачив змію, що вилізла з води погрітися. Дивилася на мене холодними жадібними очима. Я побіг, а вона за мною. І вчув, як щось пронизливо вжалило в п'яту. Скрикнув і заточився на гарячу траву... Потім наді мною схилився батько. Він дістав гострий рибальський гачок і торкнувся болючої ранки. «Не бійся, це колючка. Всього-на-всього тернина всохлого будяка». І сказав, що змія мудріша за людину, і ніколи нас даремно не зачепить.

...А коли я лежав у гарячці, без руху й голосу, і лікар винувато відводив погляд від благальних материних очей, батько сидів поряд і тихо шептав: «Не бійся, це лише вірус. Всього-на-всього маленький капосний вірус. А ти вже достатньо великий і сильний, щоб побороти його». І спасенна прохолода руки торкалася мого розпаленого чола.

А на десять років дістав від нього подарунок – велосипед «Орлятко». Пів зарплати віддав, зітхала мати. І я, окрилений, пустився на ньому в долину з гори. Зупинив наш лет придорожній пень. Обдерті коліна та лікті, розквашений ніс. На передньому колесі – «вісімка». Я тремтів не стільки від болю, як від очікування покари. А батько приніс інструмент і заходився ворожити над колесом. Вигинав, випрямляв, а подекуди міняв дротики. І заспокійливо приказував: «Не бійся, це лише спиці. Всього-на-всього спиці. Тільки нічого не кажи мамі».

...Спливли роки, багато часу минуло, але й досі буває, що в пітьмі снів ти шукаєш батькову руку. Женешся за чимось, ідеш, бредеш – і щось тебе стримує, гальмує, тягне назад, плутає ноги, завдає ран у дорозі, тілесного і душевного болю, і хтось встромляє палиці в колеса підступами, заздрощами, інтригами, домислами...

І тоді ти кажеш собі словами батька: «Не бійся...» І колесо життя крутиться далі... (За *Мирославом Дочинцем*).

II. Визначте тип і стиль мовлення тексту. Обґрунтуйте відповідь.
III. Пригадайте й опишіть яку-небудь цікаву ситуацію спілкування зі свого життя.
IV. Поясніть, до яких видів мовленнєвої діяльності ви вдавалися, виконуючи вправу (аудіювання, читання, говоріння, письмо).

397 I. Уявіть, що вам треба повідомити бібліотекаря чи бібліотекарку про те, які саме підручники та в якій кількості потрібні для учнів вашого класу. Якого стилю й типу мовлення ви будете дотримуватися в цій ситуації спілкування?

II. ***ПОПРАЦЮЙТЕ В ПАРАХ.*** Складіть і розіграйте за особами діалог, можливий у цій ситуації.

Вимоги до мовлення	
Змістовність	Потрібно підпорядковувати висловлення заздалегідь визначеним темі й основній думці
Точність	Слова потрібно використовувати відповідно до їхнього значення. Речення треба будувати так, щоб найточніше передати зміст висловлення
Послідовність	Думки потрібно викладати чітко й послідовно
Логічність	Думки варто викладати логічно
Доречність	Треба враховувати ситуацію спілкування, гармонійно поєднувати слова, речення
Правильність	Потрібно правильно добирати, вимовляти й писати слова; правильно будувати речення і розставляти розділові знаки
Виразність	Потрібно добирати слова та будувати речення так, щоб якнайкраще передати думку
Багатство	Потрібно вживати різноманітні слова й речення, не повторювати тих самих слів

ДЛЯ ВАС, ДОПИТЛИВІ

Якщо ви бажаєте більше дізнатися про особливості вживання слів української мови та вдосконалити свої мовні вміння, зверніться до книжок **Бориса Антоненка-Давидовича «Як ми говоримо»** та **Євгенії Чак «Чи правильно ми говоримо?»**. Ці праці ви можете знайти і в інтернеті.

Тема 2. КОНСПЕКТ ПРОЧИТАНОГО НАУКОВО-НАВЧАЛЬНОГО ТЕКСТУ. ТЕМАТИЧНІ ВИПИСКИ

ПРИГАДАЙМО. Які особливості наукового стилю мовлення?

Конспект

Конспект – це стислий письмовий виклад змісту прочитаного чи прослуханого тексту. Конспект дає змогу його автору одразу чи через деякий час швидко відновити в пам'яті зміст тексту. Для конспекту характерна змістова, смислова і структурна цілісність.

Етапи роботи

Підготовку конспекту можна розбити на такі етапи.
Етап 1. Виділяють смислові частини (інформація, що стосується однієї мікротеми).
Етап 2. У кожній смисловій частині формують тему з опорою на ключові слова і фрази.
Етап 3. У кожній частині виокремлюють головну й додаткову інформацію.
Етап 4. Фіксують головну інформацію в конспекті.

Види конспектування

Конспектування може бути трьох видів:
- конспектування своїми словами;
- конспектування лише за допомогою цитат, які передають зміст тексту;
- змішане конспектування (своїми словами, застосовуючи окремі влучні цитати).

ЗВЕРНІТЬ УВАГУ!

Конспект є корисним тільки тоді, коли в ньому записано найбільш істотне, основне. Конспектування розвиває розум, тренує пам'ять і сприяє закріпленню знань. Переписувати чужий конспект не тільки безглуздо, а й шкідливо.

Тематичні виписки

Виписки є спрощеною формою конспекту, за якої з усього тексту вибирають те, що стосується досліджуваної теми чи побіжно з нею пов'язане, і занотовують у формі окремих, не пов'язаних один з одним логічно записів.

Тематичні виписки з тексту роблять зазвичай дослівно, у вигляді цитати. При цьому вибирають найбільш важливі, вагомі вислови, основні ідеї. Після кожної цитати, запозиченого висловлення мусить бути посилання на автора й джерело.

398 І. Прочитайте текст. Визначте його тему й основну думку.

СКІФИ

Скіфи, нові володарі українських степів, були войовничими племенами. На теренах України скіфи розселилися між річками Дон і Дунай. Утворена ними держава дістала назву Скіфія. Відвідавши

Срібна амфора
з кургану Чортомлик

Північне Причорномор'я, Геродот у своїй «Історії» стверджував, що скіфи називали себе сколотами і поділялися на царських скіфів, скіфів-скотарів, скіфів-землеробів та скіфів-орачів.

Царські скіфи жили на берегах Азовського моря і в степовому Криму. Їхнім основним заняттям була війна. Та вони не тільки воювали, а й торгували з грецькими колоніями в Причорномор'ї. В обмін на зерно, хутро, віск, мед і рабів скіфи отримували зброю, вино, предмети розкоші.

Скіфи-скотарі кочували на схід від пониззя Дніпра в пошуках нових пасовищ.

Вони пересувалися на чотири- та шестиколісних возах. Їх супроводжували озброєні воїни. У разі нападу ворогів вози ставили в коло, створюючи укріплений табір. Пізніше цю тактику використовували українські козаки.

На Придніпров'ї жили скіфи-хлібороби. Вони вирощували пшеницю, жито, ячмінь, коноплі, використовуючи великий плуг та тяглову силу волів.

За словами Геродота, скіф міг поцілити у ворога з лука на відстані 500 метрів. Навіть скіфські дівчата вправно володіли зброєю і не виходили заміж, доки не вбивали трьох ворогів. Більшість худоби та рабів, захоплених під час воєн, діставалася багатим скіфам.

На культуру скіфів великий вплив мала грецька культура, носіями якої були жителі грецьких колоній. Історія зберегла імена скіфів за походженням – лікаря Токсаріса й філософа Анахарсіса, які здобули освіту в Греції.

Скіфи мали свою оригінальну міфологію та релігію. Особливу пошану в них мали богиня домашнього вогнища Табіті (зі скіфської – «полум'яна»), володар неба і творець людства Папай, богиня землі Апі. Від шлюбу Папая й Апі народився пращур усіх скіфів Таргитай. Усім богам скіфи приносили жертви. Переважно це були коні або інші тварини. Винятком був бог війни Арей, якому віддавали кожного сотого полоненого.

Скіфи шанували могили предків. Їхня віра в потойбічне життя змушувала здійснювати жорстокий і складний поховальний обряд. На місці поховання насипали великий курган – «піраміду степів».

Найвідомішими похованнями, які через розміри курганів дістали назву «царських», є: Солоха і Гайманова Могила на Запоріжжі, Чортомлик і Товста Могила на Дніпропетровщині.

У кінці IV – на початку III століття до н. е. Скіфія занепала. Через висихання степів кочівники вже не мали достатньо пасовищ для худоби. На територію Північного Причорномор'я прийшли сармати, які захопили їхні землі. Частина скіфського населення відступила і створила в пониззі Дніпра й Північного Криму Малу Скіфію зі столицею

в Неаполі Скіфському, поблизу теперішнього Бахчисарая. Державу скіфів згодом підкорили римляни *(З підручника)*.

II. Доведіть, що текст належить до наукового стилю. Виділіть смислові частини, у кожній з них назвіть ключові фрази і слова, виокремте головну й додаткову інформацію. Продумайте план тексту.

III. Складіть конспект прочитаного тексту. Скористайтеся поданою нижче пам'яткою.

399 Доберіть з підручника географії, фізики чи історії текст (1–2 сторінки). Складіть конспект тексту.

400 Доберіть із журналів, газет, книжок, сторінок в інтернеті тексти на одну з тем: «Екологічна культура людини», «Історія Запорізької Січі», «Життя на планеті», «Мешканці морів», «Мова й нація». Зробіть відповідні тематичні виписки. Користуючись виписками, підготуйте усний виступ на обрану тему.

ПАМ'ЯТКА

Поради щодо конспектування

1. Записувати автора й назву тексту, який потрібно законспектувати.
2. Перед складанням конспекту прочитати весь текст і осмислити його основний зміст.
3. Складати конспект після того, як продумано план тексту.
4. Записувати тільки основне: спочатку основну думку, потім (дуже стисло) докази і приклади.
5. Виклад у конспекті розбивати на пункти, параграфи, дотримуючись абзаців.
6. Намагатися, щоб записи були чіткими, змістовними й лаконічними.
7. Для зручності користування конспектом підкреслювати найважливіші словосполучення, слова.
8. Пам'ятати, що в конспекті окремі фрази й навіть окремі слова мають вагоміше значення, ніж у докладному переказі.
9. Цитувати правильно й точно.
10. Учитися конспектувати відразу начисто.

Тема 3. ОПИС ПАМ'ЯТОК ІСТОРІЇ ТА КУЛЬТУРИ. УСНИЙ ВИБІРКОВИЙ ПЕРЕКАЗ РОЗПОВІДНОГО ТЕКСТУ З ЕЛЕМЕНТАМИ ОПИСУ ПАМ'ЯТКИ ІСТОРІЇ ТА КУЛЬТУРИ В ХУДОЖНЬОМУ СТИЛІ

401 Прочитайте описи. Про що в них ідеться? До якого стилю мовлення належить кожен із них? Відповідь обґрунтуйте. Визначте загальні особливості опису пам'яток історії та культури.

1. Якби фільм про Гаррі Поттера знімали в Україні, режисер би не мав питань щодо локації. Він обрав би **Чернівецький університет**. Тут ідеально все: і будівля, і території навколо, і парк за університетом. Ошатну споруду зі стрункими вежами та кам'яним різьбленням зво-

дили майже 20 років. Вона втілила в собі різні архітектурні стилі – від візантійських елементів до суворої романської масивності, від готичних вертикалей до мавританського ажуру. Візерунки черепиці на дахах відтворюють тенденції національного мистецтва. Тому й не дивно, що кіномитці так полюбляють цю локацію. У 2012 році тут знімали відомий український фільм жахів «Тіні незабутих предків».

Чернівецький університет

* * *

Пам'ятник Тарасові Шевченку в Харкові

2. У 1935 році в Харкові на Сумській вулиці встановлено **пам'ятник Т.Г. Шевченку**. Висота пам'ятника – 16,5 м, зокрема постаті поета – 5,5 м. Круглий постамент зі східцями виготовлено із сірого лабрадориту, усі фігури відлито з бронзи. Пам'ятник добре вписується в загальний ансамбль парку. Центральна частина – постать Шевченка на повний зріст – піднята на тригранному пілоні*. Довкола пілона на ступінчастих виступах розміщено 16 фігур, які символізують етапи історії українського народу. На центральному пілоні напис: «Шевченко» *(Шевченківський словник)*.

* * *

3. Олександрійський маяк, який було споруджено на давньому острові Фарос (Єгипет), – єдине із семи чудес світу, що несло в собі не тільки архітектурну елегантність, а й практичну функцію. Маяк гарантував морякам безпечне повернення в гавань. А ще він був найвищою спорудою на Землі. Висота маяка – 135 м, його світло було видно на відстані 60 км. Нижня частина мала форму чотиригранної призми 60-метрової висоти з квадратною основою, довжина сторони якої становила 30 м. Плаский дах, прикрашений по кутках величезними ста-

* *Пілóн* – масивна прямокутна колона.

туями Тритона, слугував основою середньої частини. Верхня частина маяка була споруджена у формі циліндричної колонади – 8 колон несли купол, увінчаний 7-метровою бронзовою фігурою повелителя морів Посейдона *(Із журналу)*.

Олександрійський маяк у Фаросі

402 Ознайомтеся зі словничком архітектурних термінів. Які з цих слів для вас нові?

Словничок архітектурних термінів

А́рка – склепіння у формі дуги, яким перекривають проріз у стіні або сполучають стояки моста, два суміжних будинки тощо.

Аркáда – ряд арок, що спираються на стовпи або колони.

Балюстрáда – поручні балконів, галерей тощо, утворені з ряду фігурних стовпчиків або колонок, які з'єднані зверху перекладиною.

Бáня – опуклий дах, що має форму півкулі; купол церкви, храму, собору.

Барельє́ф – скульптурна прикраса на пласких поверхнях, що виступає над площиною фону менше ніж на половину своєї товщини.

Галерéя – критий чи відкритий коридор, що з'єднує два або кілька приміщень; також довгий балкон уздовж будинку.

Колóна – частина архітектурної споруди у формі високого стовпа, що служить підпорою фронтонів, внутрішніх частин будови тощо.

Колонáда – ряд колон, які підтримують загальне перекриття.

Лóджія – глибока ніша у фасаді будинку, що використовується як балкон.

Фасáд – зовнішній, лицьовий бік будівлі, що зазвичай виходить на вулицю.

403 I. Послухайте запропонований учителем текст. Визначте тип і стиль мовлення, тему й основну думку.

II. Виберіть із тексту ту його частину, в якій описано пам'ятку історії й культури. Складіть план цього опису. Послухайте текст удруге. За планом перекажіть указану частину тексту. Скористайтеся поданою нижче пам'яткою.

ПАМ'ЯТКА

Як працювати над вибірковим переказом тексту

1. Прочитати текст.
2. Визначити тему й основну думку тексту.
3. Вдуматися в тему, запропоновану для переказу.
4. Вибрати з тексту матеріал, потрібний для розкриття теми (він може бути в різних місцях тексту).
5. Визначити основну думку переказу.
6. Продумати композицію переказу, тип мовлення.
7. Скласти план переказу.
8. За планом переказати прочитане.

Тема 4. АУДІЮВАННЯ

404 І. Послухайте текст із голосу вчителя або однокласника (однокласниці). Визначте адресата й мету висловлення.

ДИВОВИЖНА ХАРКІВЩИНА

Свято-Благовіщенський собор (м. Харків)

Кожен регіон України – неповторний і дивовижний, має своє славетне минуле. На північному сході нашої держави розташована Харківська область.

У багатьох населених пунктах Харківщини можна побачити рештки прадавніх поселень скіфів, хозарів, сарматів, печенігів. У XVII столітті район Дикого поля почав заселятися, діставши назву Слобідська Україна. Від 1654 року переселенці із Західної та Північної України оселялися тут цілими селами. Часто новим поселенням давали назви рідної місцевості (Вільшанка, Золочів тощо).

У першій половині XVIII століття на півдні краю в районі Балаклії, Лозової, Первомайського були споруджені потужні земельні укріплення – Українська оборонна лінія. У деяких місцях рештки фортець і валів збереглися досі.

Центром області є Харків – друге за розміром і чисельністю населення місто в Україні. Воно завдячує назвою імені засновника – козака Харка (Харитона) або річці Харків. Місто розрослося з дерев'яної фортеці в межиріччі Лопані та Харкова, зруйнованої наприкінці XVIII століття. Зручне географічне розташування сприяло активному розвитку Харкова у XVIII–XIX століттях. У 1732 році був заснований Харківський колегіум, де викладав видатний український філософ Григорій Сковорода. У 1804 році розпочав діяльність Харківський університет – один із найстаріших в Україні. Пишається місто й своєю площею Свободи, однією з найбільших у Європі.

Неповторного колориту Харкову надає Свято-Благовіщенський кафедральний собор, споруджений у 1888–1901 роках на честь Благовіщення Богоматері. Головною особливістю будівлі є дзвіниця, архітектура якої ближча до готичного стилю. На відміну від традиційної для православних храмів маківки, верхівка дзвіниці більше нагадує ратуші в містах Західної Європи. Вітражі на вікнах собору – теж елемент готичного оздоблення. Фасад будівлі прикрашено широкими горизонтальними смугами з червоної цегли та світлої штукатурки. Величні золоті куполи здіймаються на висоті 80 метрів. Елементами інтер'єру храму слугують колони, арки, пишні карнизи й хрестоподібний орнамент.

Сьогодні Свято-Благовіщенський собор – одна з візитівок Харківщини. Маючи порівняно незначний вік, ця пам'ятка завдяки своїй виразній архітектурі стала відомою не лише в Україні, а й за її межами *(З кн. «Дивовижна Україна»)*.

II. Дайте відповіді на запитання та виконайте завдання до тексту.

1. Визначте тему й основну думку тексту.
2. Визначте стиль мовлення тексту. Які типи мовлення поєднано?
3. Доберіть свій варіант заголовка.
4. Чим вражає Свято-Благовіщенський собор? Яке ставлення автора до цієї пам'ятки?
5. Поясніть лексичне значення слів *дзвіниця*, *маківка*. Чи нагадує верхівка дзвіниці Свято-Благовіщенського собору традиційну для православних храмів маківку?
6. Чи вдалося автору змалювати велич і красу собору, викликати інтерес до цієї пам'ятки?
7. Як автор обґрунтовує свою думку про те, що Харківщина – неповторний і дивовижний край?
8. Визначте ключові слова в тексті.
9. Яку думку висловлено в кінцівці тексту?
10. Якими ще фотографіями, крім поданої в підручнику, можна було б проілюструвати текст?

Тема 5. ДОКЛАДНИЙ ПИСЬМОВИЙ ПЕРЕКАЗ РОЗПОВІДНОГО ТЕКСТУ З ЕЛЕМЕНТАМИ ОПИСУ ПАМ'ЯТКИ ІСТОРІЇ ТА КУЛЬТУРИ В ПУБЛІЦИСТИЧНОМУ СТИЛІ

405 I. Прочитайте текст. Визначте його тип і стиль мовлення, тему й основну думку. Розкажіть, чим особлива садиба в Качанівці.

КАЧАНІВСЬКА САДИБА

Перебуваючи на Чернігівщині, неодмінно завітайте до селища Качанівки Ічнянського району. Тут у середині XVIII – наприкінці XIX століття було створено розкішний палацово-парковий ансамбль, який вражає своєю архітектурною довершеністю. Садиба розвивалася протягом 150 років. Неодноразово перебудовувався, змінювався її просторовий устрій.

Качанівський ансамбль розташований на двох рівнях. На верхньому плато споруджено палац із вежею, альтанку*, Георгіївську церкву, пам'ятник Тарасові Шевченку. Нижній рівень – це ландшафтний парк із 12 ставками, павільйоном, скульптурами, містками, амфітеатром.

Центральним елементом садиби є палац. Ця споруда дійшла до нас у стилістичних формах класицизму. На головному фасаді палацу під прямим кутом до корпусу прилягають два одноповерхових флігелі. Фасад підкреслено глибокою лоджією на два поверхи й увінчано півсферичною декоративною банею на високому підбаннику. По боках є скульптури, а в центрі – барельєфна композиція.

Відвідувачів палацу вражають і малі архітектурні форми. У нагірній частині парку на пагорбі над ставом височіє альтанка Михайла Глинки, поблизу якої розкинули своє гілля старезні дерева. Цікавими

* *Альта́нка* – будівля в парку чи саду для відпочинку й захисту від сонця.

є скульптури сплячих левів обабіч головного входу та два кам'яних містки, перекинуті через яри.

Уславили качанівську садибу представники роду українських дворян Тарновських – знаних благодійників і меценатів. Вони спонсорували видання книжок, виступали організаторами літературного, мистецького, музичного життя. Гостями Тарновських були письменники Тарас Шевченко, Марко Вовчок, Микола Гоголь, композитори Михайло Глинка, Семен Гулак-Артемовський, художники Ілля Рєпін, Михайло Врубель і багато інших видатних особистостей. Василь Васильович Тарновський був колекціонером українських старожитностей. На базі його колекції, яка зберігалася в палаці, створено Чернігівський історичний музей та Національний музей Тараса Шевченка в місті Києві.

Про садибу в Качанівці можна розповідати ще дуже багато, але краще поїхати туди, посидіти під кронами дерев, поспілкуватися з працівниками музею. Від подорожі у вас залишаться тільки приємні враження, адже цю пам'ятку визнано перлиною палацо-паркової архітектури кінця XVIII – XIX століття (За *В. Вечерським*).

Палац у Качанівці

II. Випишіть слова на позначення архітектурних понять. Поясніть їхнє лексичне значення. За потреби скористайтеся словничком архітектурних термінів (с. 189).
III. Знайдіть у тексті прикладки.
IV. Запишіть складний план тексту. Прочитайте текст удруге. За планом докладно перекажіть прочитане (письмово). Використайте прикладки.

406 **ПОПРАЦЮЙТЕ В ПАРАХ.** Уявіть ситуацію: ви з другом чи подругою повертаєтеся з екскурсії, під час якої оглянули пам'ятку історії й культури. Складіть і розіграйте за особами діалог, у якому висловте враження від огляду пам'ятки.

407 Складіть складний план твору-опису пам'ятки історії й культури, яку ви оглянули. За планом напишіть твір-опис. Використайте відокремлені члени речення. Скористайтеся поданими нижче схемами опису.

Схема опису будівлі

1. Загальні враження від будівлі.
2. Відомості про призначення будівлі та місце її розташування.
3. Опис самої будівлі (центральний фасад, його членування, оформлення центрального входу, форма будівлі, наявність колон чи веж).
4. Загальне сприйняття будівлі в архітектурному ансамблі території.
5. Загальна оцінка пам'ятки та її значення для народу.

Схема опису пам'ятника

1. Загальні враження від пам'ятника.
2. Відомості про те, де встановлено пам'ятник і хто є його автором.
3. Стисла інформація про те, на честь кого чи чого його встановлено.
4. Опис самої скульптури.
5. Опис постаменту.
6. Загальне сприймання пам'ятника в архітектурному ансамблі території.
7. Загальна оцінка пам'ятника та його значення для народу.

ЗВЕРНІТЬ УВАГУ!

Описуючи скульптуру, потрібно пам'ятати, що основним у ній є передача не форми, а духовного світу людини, характеру.

Тема 6. УСНИЙ ТВІР-ОПИС ПАМ'ЯТКИ ІСТОРІЇ ТА КУЛЬТУРИ ЗА КАРТИНОЮ В ПУБЛІЦИСТИЧНОМУ СТИЛІ

408 І. Прочитайте текст про церкву Святого Юра в Дрогобичі. Чому цю споруду можна назвати пам'яткою культури?

ДЕРЕВ'ЯНА ЦЕРКВА

Дерев'яна церква Святого Юра в Дрогобичі (Львівщина) – унікальна пам'ятка дерев'яної архітектури України XVII століття. Будівлю зроблено без жодного цвяха. Вона складається з трьох зрубів* (тризрубна). Стіни зрубів нахилені до середини. Центральний зруб квадратний. Зі сходу та заходу розміщені майже однакові за розміром гранчасті п'ятистінні зруби.

Церква увінчана трьома бароковими **банями** на восьмибічних підбанниках. Навколо споруди влаштована крита галерея у вигляді **аркади**, схожа галерея оперізує другий ярус.

Будучи п'ятиверхою церквою, вона, по суті, трибанна, бо бічні прибудови її дуже незначні за розмірами, хоч вони й надають храмові мальовничості, привабливості.

* *Зруб* – 1. Спосіб зведення споруд із колод чи брусів, що їх укладають горизонтальними рядами, а в кутах і місцях перетинання з'єднують врубками. 2. Будь-яка споруда, побудована таким способом.

Усередині дрогобицька церква розмальована фарбами просто по дерев'яних стінах. Давніми розписами на релігійні теми та рослинними орнаментами вкритий кожен сантиметр храму. Іконостас різьблений, позолочений *(Із журналу)*.

II. Розгляньте картину Михайла Козика «Дерев'яна церква в Дрогобичі». Які ваші враження від зображеного?

М. Козик. Дерев'яна церква в Дрогобичі

III. Зіставте словесний опис церкви та її зображення на полотні художника.
IV. Пригадайте значення виділених слів. За потреби скористайтеся словничком архітектурних термінів (с. 189).

КОЗИК Михайло Якимович (1879–1947) – *український живописець. Народився в селі Семенівка на Чернігівщині. Навчався в Київському художньому училищі, Московському училищі живопису, скульптури та архітектури. Викладав у Київському та Харківському художніх інститутах.*

409 I. Розгляньте уважно ще раз картину М. Козика «Дерев'яна церква в Дрогобичі». Проведіть бесіду за поданими запитаннями.

1. Чи подобається вам картина «Дерев'яна церква в Дрогобичі»?
2. Які почуття викликає у вас картина?
3. Що зображено на полотні?
4. Що можна сказати про кольорову гаму?
5. Якими художник зобразив небо, дерева, траву?
6. Якого кольору, яких відтінків споруда?
7. На яких деталях художник зосереджує основну увагу?
8. Зі скількох зрубів складається церква?
9. Якими є галереї храму?
10. Що можна сказати про стіни та бані церкви?

11. Чи надає привабливості споруді бічна прибудова з куполом?
12. Скільки ярусів має споруда?
13. Чи зумів художник показати неповторність, красу та велич дрогобицької церкви?
14. Які три прикметники ви використаєте, щоб описати дрогобицьку церкву та висловити своє враження від зображеного?

II. Складіть твір-опис церкви за картиною М. Козика «Дерев'яна церква в Дрогобичі» в публіцистичному стилі (усно). Використайте порівняльні звороти.
Намагайтеся описувати споруду так, щоб людина, яка її не бачила, змогла уявити й подумки побачити те, що бачимо ми. У кінцевій частині передайте ваші враження від побаченого.
Скористайтеся матеріалом, поданим нижче та отриманим під час виконання попередніх завдань.

Слова і словосполучення, які можна використати в описі за картиною

- Дивовижний, розкішний, пишний, прекрасний, чудовий, чарівний, незрівнянний, грандіозний, унікальний, величний, тихий, старовинний, таємничий;
- художник, автор, живописець;
- картина, робота, твір, полотно;
- колорит, контраст, відтінки;
- написати картину, створити твір;
- майстерність, талант художника.

Тема 7. ДІЛОВІ ПАПЕРИ. ПЛАН РОБОТИ

ПРИГАДАЙМО. Які загальні ознаки офіційно-ділового стилю мовлення?

410 Пригадайте й опишіть ситуацію, коли вам чи вашим рідним (знайомим) доводилося складати якийсь документ (заяву, оголошення, договір, план роботи тощо). Яку роль, на вашу думку, відіграють ділові папери в житті людей?

Ділові папери

Основним видом офіційно-ділового стилю є **ділові папери** (документи). **Наприклад:** *заява, план роботи, оголошення, автобіографія, наказ, договір, довідка* та ін. Їх складають за певним зразком.

План роботи

Одним із видів ділових паперів є **план роботи**. Його складають у вигляді таблиці, графіка, схеми, тексту. Плани допомагають людям правильно організувати свою роботу, щоб досягти найкращого результату.

Реквізити плану

План роботи складається орієнтовно з таких частин (реквізитів):
- назва роботи;
- етапи роботи;
- термін виконання кожного етапу роботи;
- прізвища відповідальних осіб або виконавців;
- позначка про виконання.

Розгляньте зразок плану роботи над проєктом «Свято варення», який можна здійснити в класі. Якими пунктами ви хотіли б доповнити цей план? Чи проводили ви у своєму навчальному закладі подібні свята?

ПЛАН РОБОТИ
над проєктом «Свято варення»

№ з/п	Етапи роботи	Термін виконання	Відповідальні	Позначка про виконання
1	Написання сценарію святкового уроку	до 01.11.2021	Саченко Т.	
2	Запрошення працівників заводу продтоварів і кондитерської фабрики	04.11.2021	Бабенюк В.	
3	Оформлення виставки малюнків	05.11.2021	Маліцький В.	
4	Підготовка й розміщення на сторінці класу в мережі «Фейсбук» добірки «Рецепти від нашого класу»	до 08.11.2021	Майборода Н., Ковальчук Г.	
5	Підготовка конкурсів	до 08.11.2021	Борисевич Т.	
6	Онлайн-опитування «Моє улюблене варення»	09.11.2021	Стрілець Т.	
7	Оформлення класної кімнати	09.11.2021	Кузишин О.	
8	Проведення святкового уроку	10.11.2021	Саченко Т.	
9	Висвітлення події на сайті навчального закладу та в соціальних мережах	11.11.2021	Юшко Ю.	

411 Складіть план роботи над одним із зазначених проєктів.

1. Тиждень української мови (або літератури). 2. День фізкультури і спорту. 3. Озеленення навчального закладу. 4. Шоу робототехніки. 5. Створення ролердрому. 6. Створення музичної кімнати. 7. Створення інтерактивних плакатів «Філологічний дивосвіт». 8. Створення шкільного інтернет-телебачення.

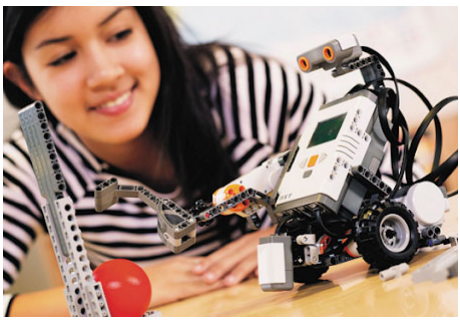

Проєкт

Об'єднайтеся в групи й виконайте проєкт «Українське козацьке бароко в пам'ятках історії та культури».

Для цього кожній групі необхідно:

1. Користуючись інформаційними джерелами, з'ясувати поняття «українське козацьке бароко».
2. Визначити, що саме ваша група створюватиме (електронний буклет, фотоальбом, фотовиставку, інтерактивні плакати, сторінку на сайті чи в соціальній мережі тощо).
3. Скласти план роботи над проєктом, визначивши виконавців різних етапів роботи (пошук інформації, добір ілюстрацій, художньо-технічне оформлення тощо).
4. Виконати проєкт.
5. Провести презентацію того, що ви створили.

Тема 8. ОСОБЛИВОСТІ ОПИСУ МІСЦЕВОСТІ

ПРИГАДАЙМО. Що таке опис? Чим опис відрізняється від розповіді та роздуму?

412 I. Прочитайте висловлення. Визначте ключові слова та сформулюйте його основну думку одним реченням.

Якби мене запитали, як починати знайомство з містом, де ніколи не доводилося бувати раніше, я відповів би: пройдіться вулицями, намагаючись зрозуміти, у чому його особливість, а потім дізнайтеся, де розміщено краєзнавчий музей. Він стане вашим першим співрозмовником, порадить, куди насамперед треба піти, що подивитися. А ви вже самі вибирайте найцікавіше *(Г. Кублицький)*.

II. Опишіть усно ваші враження від відвідування міста (села), де ви колись побували вперше. Із чого розпочалося ваше знайомство із цим населеним пунктом?

413 Розгляньте малюнки ваших однолітків, на яких вони зобразили рідне місто (село). Усно опишіть зображене на малюнку, який вам найбільше сподобався. Чи вдалося юним художникам передати красу свого краю?

Малюнок *Наталки Ковальчук* (Волинь) (фрагмент)

Малюнок *Яни Максимчук*
(м. Чернівці)

Малюнок *Ганни Вахмлок*
(м. Харків)

414 І. Прочитайте тексти. Доведіть, що це описи. Що описується в кожному з них? На яких деталях автори зосереджують основну увагу? Визначте композиційні особливості описів.

ПОЛТАВА

На початку XVIII століття Полтава була тиха та затишна, як і колись за гетьмана Богдана Хмельницького: квітуча, вся у вишняках і веселих гайках. Місто суто степове, на одшибі, ближче до старого, як світ, Муравського шляху та й недалеко від принадної столиці козацького народу – Києва. Розбудована на мальовничій рівнині, вона поволі ширилася на схід сонця та на південь до своїх чепурних сіл і хуторів. Як і столиця, мала вона Поділ, відкіль можна було швидко дістатися до славного Здвиженського монастиря.

Полтава. Гравюра XVIII ст.

За тих далеких часів уся Полтава купчилася на широкому майдані, де стояла Успенська церква, за нею – магістрат та ще хати під гонтом*. Поруч стояли ще хати панів бунчукових та осавулів, та ще кам'яниця славного гетьмана Івана Мазепи. Проте полтавчани пиша-

* *Гонт* – тонко витесані дерев'яні дощечки, якими настилають дах.

лися найбільш «Панянкою». Була то велика вулиця, краще б сказати – веселий гайок, що межував з торгом, тут стояли, як під шнур, старшинські хати під гонтом та очеретом. Перед хатами вподовж усієї вулиці росли густі й розлогі дуби всуміш з лапчатими кленками. У погожі дні та тихі вечори в Панянському гайку вирувало життя: чути було музику, безжурний дівочий сміх, жарти, пісні...

В околицях тулилося й цехове ремісництво, дрібне крамарство, чумацтво, баштанники, тютюнники, олійники та ще правдиві орачі-хлібороби. І тут і там виростали хати під очеретом, огороджені тинами, обсаджені вербами та яворами з яблунями, сливами та соковитою шпанкою. За тими садибами, за тими коротенькими вулицями жовтіли лани дорідної пшениці, цвіли красним цвітом широкі степи. Серед того зеленого моря білими оазами миготіли багаті хутори та старі, як і сама Полтава, козачі села *(М. Лазорський)*.

КАЗОНДЕ

Місто Казонде, розташоване за триста миль від гирла Кванзи, було одним із головних невільничих ринків Анголи. Торгівля людьми провадилася на «читоці» – майдані в центрі міста. Тут «товар» виставлявся на продаж. Звідси каравани вирушали до Великих Озер.

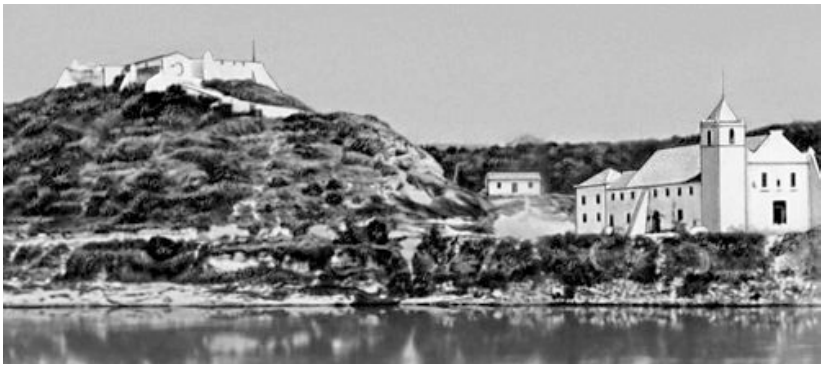

Місто на березі річки Кванза, Ангола. XVII ст.

Казонде, як і всі великі міста Центральної Африки, ділилося на дві частини. У торговій частині жили португальські, арабські й тубільні купці; тут же вони збудували бараки для невільників. У другій частині містилася резиденція тубільного володаря...

На головній вулиці торгового кварталу стояли одноповерхові будиночки з пласкими дахами. У квадратних, огороджених глиняними стінами двориках тримали худобу. Вулиця виходила на «читоку», оточену невільничими бараками. Над будинками височіли пишні крони велетенських смоковниць. Уздовж вулиць росли віялові пальми, схожі на мітли.

Неподалік текла річка Луї. Це ще не досліджена річка, яка є, мабуть, однією із численних приток Конго *(Жуль Верн)*.

II. Випишіть з одного з текстів (на вибір) словосполучення з означеннями й обставинами місця. З'ясуйте їхню роль в описі. За виписаними словосполученнями усно перекажіть прочитане.

415 Уявіть, що ви прогулюєтеся вулицями одного з міст (сіл) України. Опишіть усно свою прогулянку в теперішньому часі (куди йдете, що бачите, ваші враження тощо).

Опис місцевості

- В описах місцевості враховують час доби, пору року й особливості погоди.
- Опис місцевості здебільшого є складовою частиною художнього твору, до якого він вводиться з певною метою (для уточнення, характеристики події, увиразнення оповіді тощо).
- У художніх описах місцевості є лексика, за допомогою якої автор виражає своє ставлення до зображуваного.

416 Розкажіть, чим вулиця (провулок, проспект, бульвар), на якій розташований ваш навчальний заклад, відрізняється від інших вулиць вашого населеного пункту. Чи знаєте ви історію цієї вулиці й чому вона має таку назву? Опишіть, де пролягає вулиця, які частини населеного пункту вона з'єднує, чи далеко простяглася. Чим вона починається й закінчується, які будинки, магазини, підприємства, установи розташовані на ній? Які на вулиці тротуари, проїжджа частина, які поруч дерева, клумби, дворики тощо?

Тема 9. СТИСЛИЙ ПИСЬМОВИЙ ПЕРЕКАЗ РОЗПОВІДНОГО ТЕКСТУ З ЕЛЕМЕНТАМИ ОПИСУ МІСЦЕВОСТІ В ХУДОЖНЬОМУ СТИЛІ

417 І. Прочитайте текст. Що в ньому вас найбільше вразило?

ШОКОЛАДНИЙ ЦЕХ

Раптом містер Вонка, директор шоколадної фабрики, зупинився. Перед ним сяяли блискучі металеві двері. Діти й дорослі з'юрмилися навколо. На дверях великими літерами було написано: ШОКОЛАДНИЙ ЦЕХ.

Вони стояли посеред чудової долини. Обабіч простягалися зелені луки, поміж них текла велика коричнева річка, а посеред неї шумів велетенський водоспад. Вода стікала зі стрімкої скелі, закручувалася щільними пластами, а тоді з розмаху вливалася в бурхливий вир, що клекотів піною та бризками. Річкові береги поросли мальовничими деревами й кущами – плакучими вербами, вільхами та високими купами рододендронів з рожевими, червоними й бузковими квітами. Луки були всіяні тисячами квіточок жовтця.

– От! – вигукнув містер Вонка, підскакуючи й показуючи золотою тростинкою на коричневу річку. – Це все шоколад! Кожна краплинка цієї річки – з гарячого рідкого шоколаду найвищої якості. Най-най-най-вищої якості. Цього шоколаду вистачить, щоб заповнити по краї всі ванни всієї країни! А як вам мої луки? Подобається травичка й жовтець? Травичку, на якій ви стоїте, любі малята, зроблено з нового сорту м'якої м'ятної цукрової вати, яку я недавно винайшов! Я назвав її цукряткою! Скуштуйте стеблинку! Будь ласка! Це так смачно!

Усі механічно нахилилися й зірвали по стеблинці трави, окрім Авґустуса Ґлупа, який хапнув одразу цілу жменю. А Віолета Бореґард,

перш ніж покуштувати свою стеблинку трави, витягла з рота жуйку, з якою вже побила світовий рекорд...

Раптом повітря задзвеніло від вереску. Верещала дівчинка. Вона несамовито вказувала на протилежний берег річки.

– Дивіться! Дивіться туди! – лементувала вона. – Що це таке? Воно рухається! Воно йде! Це маленька істота! Маленька людинка! Отам, за водоспадом!

Діти метнулися до річки, щоб краще роздивитися.

– Це просто фантастика!

– Вони мені по коліна!

– А яке в них смішне довге волосся!

Крихітні люди – завбільшки як звичайна лялька – зупинилися на тому березі річки й почали розглядати відвідувачів. Один показав на дітей, а тоді щось прошепотів чотирьом своїм товаришам, і всі п'ятеро зареготали.

Кадр з кінофільму «Чарлі і шоколадна фабрика»

– Це ж не можуть бути справжні люди, – засумнівалися діти.

– Звичайно, справжні, – заперечив містер Вонка. – Це ж умпа-лумпи.

– Умпа-лумпи! – вигукнули всі одночасно. – Умпа-лумпи!

І містер Вонка розповів відвідувачам історію про своїх казкових робітників із країни Лумпаландії *(Р. Дал)*.

II. Виконайте завдання до тексту.

1. Доведіть, що текст належить до художнього стилю мовлення.
2. Визначте, які типи мовлення поєднано в тексті.
3. Якою ви уявили місцевість, описану письменником?
4. Знайдіть опис місцевості. На яких деталях опису автор зосереджує особливу увагу?
5. Які художні засоби, вжиті автором у тексті, надають опису поетичності?
6. Випишіть означення, що використовуються в описі місцевості.
7. Поясніть лексичне значення слів *лука*, *долина*, *вир*.
8. На які частини можна поділити текст? Випишіть тематичні речення.
9. Складіть складний план.

III. Прочитайте текст удруге. За складеним планом стисло перекажіть прочитане (письмово). Скористайтеся пам'ятками, поданими нижче.

ПАМ'ЯТКИ

Як працювати над стислим переказом

1. Прочитати текст, визначити його тему й основну думку, адресата й мету висловлення.
2. Виділити в тексті його частини (основні та другорядні).
3. Визначити, які частини можна зняти, які – об'єднати, а які – узагальнити.
4. Дібрати узагальнювальні слова й речення.
5. Прочитати текст удруге.
6. Скласти план переказу.
7. За планом переказати текст (усно чи письмово).

Способи ущільнення тексту:

- відкидання другорядного;
- узагальнення матеріалу шляхом виділення найважливіших фактів.

Орієнтовна схема складного плану

I. Зачин.
II. Основна частина.
1.
2.
3.
III. Кінцівка.

Тема 10. УСНИЙ ТВІР-ОПИС МІСЦЕВОСТІ НА ОСНОВІ ОСОБИСТИХ СПОСТЕРЕЖЕНЬ І ВРАЖЕНЬ У ХУДОЖНЬОМУ СТИЛІ

418 Доберіть слова і словосполучення для опису будівель, майданчиків, скверів тощо, які можуть бути на вулиці або вздовж неї. Запишіть відомості в таблицю, накреслену в зошиті за поданим зразком.

Робочий матеріал для опису вулиці

Що описуємо	Слова і словосполучення для опису
Будівля школи	
Житловий будинок	
Тротуар	
Проїжджа частина	
Зелені насадження	
Освітлення	
Дитячий майданчик	

Продовження таблиці

Сквер	
Транспорт	
Розміри вулиці	

Твір-опис

Твір-опис – це зв'язний текст, у якому словесно зображуються основні ознаки предмета, явища, особи. У творі-описі можуть бути й елементи розповіді. Важливо, щоб розповідь не переважала над описом, а містила лише додаткові відомості.

ЗВЕРНІТЬ УВАГУ!

У художніх описах місцевості треба передати враження від місцевості та того, що там споруджено, розміщено тощо.

419 І. Прочитайте текст. Доведіть, що поданий уривок є описом місцевості в художньому стилі. Які мовні засоби характерні для художнього тексту описового характеру?

Владислав Городецький їхав на затишну вулицю Гоголівську. Щось миле було в тому патріархальному районі Кудрявець з його зеленими закутками, невеликими ярами та пагорбами, з садибами неспішних людей, котрі любили не аристократичні Липки чи гамірну Фундуклеївську вулицю разом із Хрещатиком, а лише свої тінисті фруктові сади, серед яких чи ховалися, чи виходили на лінію вулиць їхні одно- та двоповерхові будинки. Некрасівська, Гоголівська, Тургенєвська, Павловська вулиці. Зодчий іноді з деяким подивом помічав, що й відпочиває в тому районі від суєти центральних частин міста.

Під'їжджаючи до будинку, де містилося Київське орнітологічне товариство, Городецький побачив нову високу споруду, що постала на іншому боці Гоголівської, на пагорбку, навпроти садиби художника Орловського. Химерності зображень на ній міг би позаздрити й він сам: фасад у готичному стилі прикрашала пара цементних сов, а двійко великих котів немов стерегли півкругле вікно. Городецький згадав, що цей прибутковий будинок створений за проєктом його доброго знайомого Володимира Безсмертного. Вправно, гарно, дотепно, що й казати! Городецький задер голову, щоб уважно роздивитися верх будинку. І сторопів! Там, нагорі, сидів, сказати б, любовно, чудово зроблений чорт і, усміхаючись, дивився з високої точки в бік центра міста (За *О. Ільченком*).

ІІ. Складіть і запишіть складний план твору-опису вулиці (провулка, проспекту, бульвару), на якій мешкаєте ви чи ваші рідні, друзі, або вашої улюбленої локації у місті чи селі. За планом складіть усний твір-опис у художньому стилі. Використайте називні речення. Скористайтеся дібраним робочим матеріалом, поданими нижче пам'ятками.

ІІІ. Розгляньте зображення Золотих воріт у Києві авторства Сергія Брандта (с. 204). Чи передає картина емоції, настрій, ставлення художника до змальованого куточка міста? За бажанням намалюйте вулицю, яку ви любите.

С. Брандт. *Золоті ворота. Дощ*

420 Уявіть, що вам доручили спроєктувати вулицю. Опишіть усно, який вигляд вона мала б. За бажанням намалюйте цю вулицю.

421 ***ПОСПІЛКУЙТЕСЯ.*** Чи вулиця, на якій ви мешкаєте, є достатньо озелененою, упорядкованою, доглянутою? Якщо ні, то що для цього треба зробити? Від кого залежить чистота й охайність вулиць населених пунктів? Чи позначиться ваша особиста відповідальність за благоустрій на ставленні до місця проживання – вулиці, міста (села), країни, планети?

ПАМ'ЯТКИ

Орієнтовний складний план твору-опису вулиці

I. Дороге серцю місце.
II. Опис вулиці.
1. Місце розташування і розміри.
2. Окраса вулиці.
3. Житлові будинки, магазини, підприємства, установи.
4. Пам'ятки культури та історії.
5. Місця відпочинку.
6. Тротуари та проїжджа частина.
7. Зелені насадження.
8. Як змінилася вулиця останнім часом.
9. Вулиця вдень і ввечері (у різні пори року).
III. Люблю свою вулицю.

Як працювати над твором

1. Сформулювати основну думку твору.
2. Продумати, які типи мовлення можуть бути поєднані у творі.
3. Дібрати з робочих матеріалів потрібні для розкриття теми й основної думки.

4. Згрупувати матеріал за окремими питаннями.
5. Визначити послідовність використання матеріалу, зв'язок окремих частин.
6. Скласти план твору.
7. Поміркувати над вашим ставленням до описуваного.

Тема 11. ПИСЬМОВИЙ ТВІР-ОПИС МІСЦЕВОСТІ НА ОСНОВІ ОСОБИСТИХ СПОСТЕРЕЖЕНЬ І ВРАЖЕНЬ У ХУДОЖНЬОМУ СТИЛІ

422 І. Прочитайте твір-опис. Які ще місця чи пам'ятки Одеси, крім згаданих у тексті, ви могли б назвати?

ПЕРЛИНА БІЛЯ МОРЯ

Одесу часто називають «перлиною біля моря». Це прекрасне курортне, промислове, наукове й туристичне місто з унікальною культурою та історією.

Здається, тут усе купається в сонці: і лагідні хвилі Чорного моря, і стародавні вулички, і вишукані архітектурні споруди, серед яких величний Театр опери та балету є однією з візитівок міста. Від пам'ятника Рішельє, що височіє на півкруглій площі, збігають до моря Потьомкінські сходи й виводять нас до морського порту – одного з не найпотужніших в Україні. Мальовничі краєвиди відкриваються з парку Тараса Шевченка, що зачаровує переливами своїх фонтанів. А неподалік, здійнявшись над білими колонами, виблискують золотом куполи Спасо-Преображенського собору. І все це переплетено Приморським бульваром, легендарною вулицею Дерибасівською, чарівними Рішельєвською і Ланжеронівською, поважними Пушкінською і Грецькою...

Можна довго гуляти одеськими вулицями, милуватися морськими хвилями. Але найголовніше в цьому місті – неповторна душевна атмосфера, поєднання мультикультурних традицій духу свободи. Маючи за плечима довголітню славну історію, сучасна Одеса вирує активним діловим життям і демонструє перспективи розвитку.

Пам'ятник Дюку де Рішельє

II. Виконайте завдання до тексту
1. Визначте тему й основну думку тексту.
2. Виділіть зачин, основну частину й кінцівку твору. Про що в них ідеться?
3. Доведіть, що основна частина тексту – це опис місцевості.
4. Про які місця та пам'ятки міста йдеться? Які прикметники й дієслова дібрано для опису їх?

423 I. Розкажіть про історію заснування вашого міста (села, селища). Чому воно має таку назву? Опишіть, де розташовано ваш населений пункт, чим він славиться, що є його окрасою.

II. Опишіть пережиті особисто або імовірні почуття, коли після розлуки ви повертаєтеся в рідне місто (село).
III. Накресліть у зошиті й заповніть таблиці.

Робочий матеріал для опису міста (села), у якому я живу

Таблиця 1

Слова-асоціації до назви міста (села)	
Означення до назви міста (села)	
Прикладки до назви міста (села)	

Таблиця 2

Що описуємо	Слова і словосполучення для опису
Місце розташування	
Розміри	
Вулиці (площі, майдани)	
Центральна частина	
Околиця	
Будівлі	
Дороги	
Природа	
Пам'ятки історії	
Пам'ятки культури	
Місця відпочинку	

424 I. Складіть і запишіть твір-опис на одну з поданих тем у художньому стилі за складним планом. Використайте речення, ускладнені однорідними членами речення. Скористайтеся пам'ятками, поданими на с. 204, 205.

Теми: «Моє місто (село)», «Місто (село), яке я люблю», «Місто (село), у якому хочеться жити», «Місто (село) майбутнього».

II. За бажанням проілюструйте твір своїм малюнком.

Будова твору-опису місцевості

I. Вступ (назва місцевості, де вона, чи бували ви там тощо).
II. Основна частина (опис місцевості).
1.
2.
3.
...
III. Кінцівка (особисті враження).

Місто майбутнього

Проєкт

Об'єднайтеся в групи. Підготуйте свій проєкт міста в майбутньому. Спробуйте словесно описати (а також намалювати), яким ви уявляєте місто в майбутньому. У проєкті зосередьте увагу на розв'язанні проблем сучасних міст (екологія, водопостачання, транспортне забезпечення, травматизм на дорогах тощо).

Окрім того, у поясненні до проєкту мають бути такі відомості:
- де розташовано місто;
- як розташовано будинки, їхня форма;
- заклади освіти, медицини, культури, спортивні майданчики тощо;
- транспортне забезпечення;
- промислова зона й зона відпочинку;
- озеленення, екологія.

Тема 12. ДІАЛОГ

425 I. Прочитайте текст. Поясніть, які дві протилежні життєві позиції автор висвітлив у тексті. Чи доводилося вам бути свідком або учасником подібних життєвих ситуацій?

ПОСМІШКИ НІКОГО НЕ ОБРАЖАЮТЬ

Я сів на лавку в скверику й посміхався деревам, сонцю, пошматованим хмарам і перехожим. Потім поруч зі мною сіла дівчина. Вона, теж радіючи всім єством, жадібно впивала очима красу надвечір'я...

– Чому ви посміхаєтесь?

Вона здивовано глянула на мене і відповіла:

– Хіба я знаю?

Ми сиділи й посміхалися всім і всьому, а я – трішечки – посміхався лише для неї, і вона – трішечки – посміхалася лише для мене. І нам було прекрасно й весело, і між нами не було нічого, крім німої щирості.

– Боже мій, до чого тепер безсоромна молодь! – зупинився біля нас перехожий, сповнений гніву. Це був такий дисонанс у надвечірній радості, що різонув навіть мої немузикальні вуха. Але я посміхнувся йому й мовив:

– Це ви, мабуть, не про нас кажете...

– Ні, я кажу про вас! – перехожий аж тупнув ногою.

– Даруйте, але ми нічого не робимо.

– Хіба можна так зухвало показувати всьому світу своє щастя?

– У нас немає ніякого щастя, – посміхнулася йому дівчина. – У нас є тільки радість.

– І до того ж, у кожного своя, – докинув я.

– Ви ображаєте людей, ви своєю поведінкою наводите тінь на теперішню молодь, – вичитував нас перехожий.

– Хіба посмішка може когось образити або накинути тінь? – допитувався я, хоч і не сподівався ніякої відповіді.

Я знав, що він повчатиме нас, доки не зіпсує настрою і мені, і дівчині, і вечорові. А потім піде, задоволений собою так, ніби й справді утнув щось дуже гарне.

– Ви, певне, думаєте, що ми... закохані? – раптом запитала дівчина.

– У всякому разі, якісь там фіґлі-міґлі між вами є, і не треба ними муляти очі порядним людям.

– Та ми навіть не знайомі! – засміялася дівчина.

Від несподіванки він ледве не став кам'яним монументом.

– Як? Ви навіть не знайомі? І ви сидите поруч і посміхаєтесь одне одному перед очима цілого міста?

Мені здавалося, що він репне від гніву. Він так заходився шпарувати нас банальностями, що навіть сонце спіткнулося й нахромилося на вістря тополі. Я хотів уже заткнути вуха і сторчма кинутися, куди влучу... (За *В. Симоненком*).

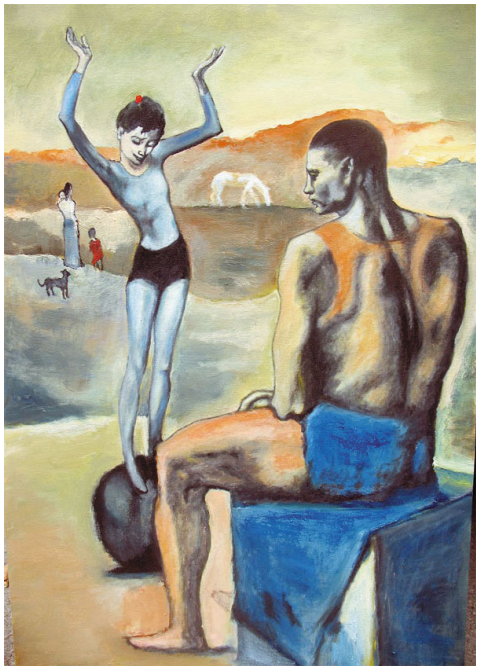

П. Пікассо. Дівчинка на кулі

II. Розгляньте репродукцію картини Пабло Пікассо. Якими емоціями наповнена ця робота? Як ви розумієте її зміст? Продовжте закладену в картині думку про взаємодоповнення і підтримку одне одного. Поміркуйте, чи є щось спільне між прочитаним текстом і полотном художника.

III. Сформулюйте за текстом 5–6 запитань. Використовуючи ці запитання, складіть і запишіть діалог (10–12 реплік) за змістом прочитаного.

426 I. Складіть і запишіть діалог (10–12 реплік) дискусійного характеру на одну із запропонованих або дібраних самостійно тем. Пам'ятайте, що суть дискусії не в тому, щоб якомога голосніше висловити свою думку, а в тому, щоб навести переконливі аргументи на користь власної позиції.

ОРІЄНТОВНІ ТЕМИ: «Не можна бути щасливим наодинці», «У всіх наших бідах винна держава», «Найкраща пора року – осінь», «Потрібно завжди говорити правду».

II. ***ПОПРАЦЮЙТЕ В ПАРАХ.*** Розіграйте за особами складений діалог. Поміркуйте, чи вдалося вам дотриматися мудрої поради Яна Коменського: «Говорити все, що набіжить на язик, безглуздо».

427 ***ПОПРАЦЮЙТЕ В ПАРАХ.*** Складіть і розіграйте за особами діалог дискусійного характеру (8–10 реплік), що міг би відбутися між восьмикласниками (восьмикласницями) на одну з поданих тем.

1. Чи повинні уроки фізкультури бути обов'язковими?
2. Чи потрібні у восьмому класі уроки етики?
3. Чи повинні учні прибирати шкільне подвір'я?

ПАМ'ЯТКА

Як правильно вести дискусію

1. Перед тим як починати дискусію, подумай, чи достатньо ти обізнаний із відповідною проблемою.
2. Зрозумій співрозмовника, його аргументи, з'ясуй мету дискусії.
3. Визнач, із чим саме ти згодний (згодна).
4. Добери докази, аргументуй свій погляд.
5. Критикуй думку, а не людину, яка її висловила.
6. Поважай співрозмовника, оціни правильно його позитивні якості.
7. Уточни поняття, терміни, які вживаються під час суперечки.

Тема 13. ІНТЕРВ'Ю В ПУБЛІЦИСТИЧНОМУ СТИЛІ

ПРИГАДАЙМО. 1. Що таке діалог? 2. Які ознаки публіцистичного стилю?

428 Прочитайте інтерв'ю. Визначте його тему. З якою метою створено цей матеріал та чи вважаєте ви його цікавим і корисним для себе? Відповідь на яке запитання вас зацікавила найбільше?

НЕ ТІЛЬКИ УРОКИ

Для кожного з нас у добі 24 години. Але одні люди вміють розпоряджатися своїм часом, а інші – не вміють. А можливо, не хочуть.

Для Лідії Виноградної доба – нескінченно великий проміжок часу, і дівчина встигає все. Як їй це вдається? Дізнаємося секрет від неї.

– *Лідо, скажи, будь ласка, чим ти займаєшся, окрім школи.*

– Я навчаюся в 11-му класі й після закінчення школи збираюся вступати до університету, тому ходжу на додаткові заняття. Я – головний редактор шкільної газети. Окрім цього, займаюся художньою гімнастикою. Нещодавно стала суддею міжнародної категорії з художньої гімнастики.

– *Ти «йдеш» на золоту медаль. Як тобі вдається поєднувати навчання зі своїм захопленням?*

– Часу й справді обмаль. Після уроків я йду на тренування, після тренування – на додаткові заняття. Але і вдома на мене чекають не тільки уроки.

– *Якщо в тебе є вільний час, що полюбляєш робити?*

– Звичайно, у мене є вільний час. Я люблю ходити по магазинах, прогулюватися Києвом... Але чого я не підтримую, то це безглуздого вештання вулицями. Свій час, на мою думку, слід використовувати з користю: спілкуватися, знайомитися з новими людьми.

– *Ти живеш у шаленому темпі й устигаєш зробити все. У чому твій секрет?*

– Мабуть, у тому, що намагаюся розписати кожний день по хвилинах. Я завжди знаю, що робитиму сьогодні, завтра, через три дні. Але обходжусь без щоденника, свої плани тримаю в голові.

– *А не буває такого, що тобі хочеться кинути все і просто полежати на дивані й подивитися телевізор?*

– Буває, і дуже часто. Що я роблю в такому разі? Просто лягаю на диван і дивлюся телевізор. Мені вистачає години, щоб розслабитись і відпочити.

– *Твоє гасло?*

– Через терни до зірок. Я вважаю, що в кожного, незалежно від віку, є час і можливості для саморозвитку. Дуже важливо не залишатися на місці, а постійно працювати над собою.

– *Дякую тобі, Лідо, за розмову й бажаю успіхів.*

(За матеріалами агентства «Юн-прес» Київського палацу дітей та юнацтва)

Інтерв'ю	**Інтерв'ю – це бесіда журналіста (іншої особи) з особою, думки, коментарі чи враження якої становлять громадський інтерес.** Інтерв'ю є одним із найпоширеніших жанрів журналістики та публіцистики.
Види інтерв'ю	**Інтерв'ю-діалог** будують за схемою «запитання + відповідь». **Інтерв'ю-полілог** відтворює бесіду кількох співрозмовників, обмін думками трьох і більше людей на одну тему.

ЗВЕРНІТЬ УВАГУ!

Одночасно з основним запитанням можна ставити співрозмовнику уточнювальні, додаткові запитання, за допомогою яких спрямовувати бесіду в потрібне русло, з'ясовувати нові відомості, цікаві факти та деталі. Пам'ятайте, що ви говорите зі своїм героєм не від себе, а від імені аудиторії. Тому маєте ставити ті запитання, що цікавлять читачів/слухачів/глядачів.

429 Візьміть інтерв'ю у відомої людини свого населеного пункту або в однокласника чи однокласниці (учителя, лікаря, когось із родичів, друга, керівника підприємства тощо). Інтерв'ю запишіть. Скористайтеся поданою нижче пам'яткою.

ПАМ'ЯТКА

Етапи роботи над інтерв'ю

I. Задум.

1. Вибрати тему, яка може зацікавити багатьох (становить громадський інтерес).
2. Визначити особу, у якої хочете взяти інтерв'ю.
3. Визначити мету майбутньої бесіди.

II. Підготовка до інтерв'ю.

1. Зібрати інформацію з теми інтерв'ю; ознайомитися з біографією (творчістю, здобутками) особи, з якою будете спілкуватися.
2. Розробити детальний план бесіди.
3. Продумати орієнтовні запитання.
4. Домовитися про час та місце бесіди.

III. Безпосередня розмова (запис на диктофон, телефон, камеру тощо).

IV. Підготовка тексту.

1. Розшифрувати запис.
2. Вибрати найбільш вагомі вислови, яскраві приклади, цікаві місця.
3. Дібрати заголовок (можна також підзаголовки), написати преамбулу, відредагувати текст.

Проєкт

На основі інтерв'ю, підготовлених учнями й ученицями вашого класу, зробіть **електронний журнал** (на сайт вашого навчального закладу) або випустіть **стінну газету**. Не забудьте проілюструвати видання, дібрати рубрики, указати прізвища авторів, редколегію.

Проведіть у класі конкурс на краще інтерв'ю. Роботи переможців запропонуйте розмістити на сайті або надрукувати в газетах вашого міста, району чи області.

Тема 14. ПИСЬМОВИЙ ТВІР-ОПИС ПАМ'ЯТКИ ІСТОРІЇ ТА КУЛЬТУРИ НА ОСНОВІ ОСОБИСТИХ СПОСТЕРЕЖЕНЬ І ВРАЖЕНЬ У ХУДОЖНЬОМУ СТИЛІ

430 Розгляньте ілюстрації. Чи доводилося вам бувати в місцях, де розташовано зображені пам'ятки історії та культури України? Усно опишіть одну з цих пам'яток (на вибір).

С. Позняк. Печерська лавра

Києво-Печерська лавра – один із найбільших і найдавніших чоловічих монастирів на українських землях. Вважається, що монастир на березі Дніпра заснував святий Антоній Печерський 1051 року. Нині на території лаври створено цілісний архітектурний ансамбль.

В. Пузирков. Херсонес Таврійський

Херсонес Таврійський – таку назву мало місто, засноване давньогрецькими колоністами понад дві з половиною тисячі років тому на південному заході Криму. Нині його руїни є однією з визначних пам'яток України.

М. Олійниченко. Хотинська фортеця

Хотинська фортеця височіє на березі Дністра поблизу містечка Хотин Чернівецької області. Ця твердиня має стіни близько 50 метрів заввишки й 6 метрів завтовшки. У 1621 році під стінами фортеці об'єднані війська Польщі та українського козацтва перемогли 150-тисячну турецьку армію.

О. Міщенко. Стара фортеця

Перлиною Кам'янця-Подільського є **Стара фортеця,** історія якої почалася в XII столітті. Кожна з одинадцяти башт фортеці має свою назву та свою історію. Так, найвищу башту названо Кармелюковою, бо в ній тричі був ув'язнений народний герой Устим Кармелюк. А в Чорній башті є криниця глибиною 40 м.

431 ***ПОПРАЦЮЙТЕ В ПАРАХ.*** Уявіть ситуацію: ви з другом чи подругою повертаєтеся з екскурсії, під час якої оглянули пам'ятку історії й культури. Складіть і розіграйте за особами діалог, у якому висловіть враження від огляду пам'ятки.

432 Складіть складний план твору-опису пам'ятки історії й культури, яку ви оглянули. За планом напишіть твір-опис. Використайте відокремлені члени речення. Скористайтеся схемами опису, розміщеними на с. 193.

Додатки

Додаток 1

ПОЯСНЕННЯ ЩОДО ВИКОНАННЯ ДЕЯКИХ ВИДІВ ЗАВДАНЬ

«ПОПРАЦЮЙТЕ В ПАРАХ»

Порядок виконання

1. Уважно прочитайте завдання.
2. Визначте, хто говоритиме першим.
3. По черзі висловте свої думки.
4. Дійдіть спільного висновку.

«ДВА – ЧОТИРИ – УСІ РАЗОМ»

Ця вправа дає змогу спочатку обмінятися ідеями з партнерами й лише потім озвучити свої думки перед класом.

Порядок виконання

1. Уважно ознайомтеся із завданням.
2. Обговоріть свої ідеї із сусідом по парті. По можливості дійдіть спільної думки.
3. Об'єднайтеся в четвірку (наприклад, з учнями, що сидять за найближчою до вас партою). Обговоріть попередньо досягнуті рішення. По можливості дійдіть спільної думки, хоча в деяких випадках у групі може бути особлива думка, яка теж має право на існування. Визначте, хто з вас висловлюватиме думку групи.
4. Висловте думку групи.

«КОЛО ДУМОК»

«Коло думок» допомагає знаходити рішення з конкретної проблеми шляхом вільного висловлювання своїх думок усіма учасниками колективного обговорення.

Порядок виконання

1. Уважно ознайомтеся з проблемою.
2. Усі учасники за бажанням висувають свої ідеї щодо розв'язання проблеми. Що більше ідей – то краще!
3. Обговоріть запропоновані ідеї, оберіть ті, що допомагають дійти істини.

Увага! Забороняється обговорювати й оцінювати ідеї на етапі висловлювання їх. Дозволяється повторювати або розширювати ідеї, запропоновані будь-ким. Пам'ятайте, що об'єднання кількох ідей часто веде до висунення нових.

«ПОСПІЛКУЙТЕСЯ»

Ця вправа дає змогу кожному за бажанням висловити думку швидко й лаконічно.

Порядок виконання

1. Визначте, хто за ким буде висловлюватися.
2. По черзі висловіть думку лаконічно й швидко.

Увага! У цій вправі висловлюються лише за бажанням, а відповіді не коментуються й не оцінюються. Також забороняється перебивати того, хто висловлюється, викрикувати з місця. Учитель може обмежити час для висловлення.

Додаток 2

СЛОВНИЧОК НАГОЛОШУВАННЯ СЛІВ

А
аби́хто
алфа́ві́т

Б
близьки́й
борючи́сь
босо́ніж
б'ючи́

В
везти́
верете́но
ви́гадка
визво́льний
визна́ння
вимо́ва
вимо́га
ви́нагородити
ви́падок
вира́зність
виставко́вий
вичéрпний
возз'е́днання
во́їнський

Г
гетьма́нський
горобина
городи́ти
гороши́на
госпо́дарський
(від *госпо́дар*)
господа́рський
(від *господа́рство*)
грушéвий

Д
далечина́
да́но
дециме́тр
ди́хання
діало́г
діти, ді́тьми
довести́
до́нька
допі́зна
досхочу́
дочка́
до́щечка

Ж
жали́ти
жалюзі́
жарки́й
живо́пис
живопи́сний
житло́

З
завда́ння
завдо́вжки
за́гадка
заздалегі́дь
запита́ння
засла́ння
застре́лити
зібра́ння
зле́гка
зо́всім
зру́чний

І
ідучи́
і́скра

Ї
їстівни́й

К
ка́жучи
ки́дати
кіломе́тр
книжко́вий
ко́взатися
ко́лесо
кори́сний
котри́й

Л
легки́й
листопа́д
літо́пис
льодови́й
лялько́вий

М
медикаме́нт
мере́жа
мести́
металу́ргія
мій, мого́
міліме́тр
моро́чити

Н
наві́ки
навко́ло
навча́ння
наса́мперед
на́чинка
нена́видіти
нести́
нови́й
нудни́й

О
обра́ння
обру́ч (іменник)
одина́дцять
одноразо́вий
о́лень
оле́нячий
острівни́й

П
пізна́ння
поблизу́
по́друга
поза́очі
пока́зник
поле́жати
по́ми́лка
порядко́вий
посла́ння
посто́яти
посу́ха
прийня́ти
при́язний
про́сти́й

Р
ра́зом
ранко́вий
річкови́й
розпові́сти́
русло́

С
садно́
сантиме́тр
све́рдло
сере́дина
симетрі́я
спи́на
стара́нність
сто́ляр

Т
то́впитися
товсти́й
той, того́
тонки́й
торф'яни́й

У
украї́нець
украї́нський
урочи́стий

Ф
фахови́й

Ц
це́нтнер
цукро́вий

Ч
чарівни́й
чергови́й
черстви́й
чита́ння
чорно́зем
чотирна́дцять

Ш
швидки́й
шовко́вий

Я
яли́новий

Додаток 3

СЛОВНИЧОК СИНОНІМІВ

АБСОЛЮ́ТНИЙ, цілковитий, повний, безумовний, тотальний.
АКТИ́ВНИЙ, діяльний, беручкий, непосидющий, невтомний, енергійний, моторний.
АРГУМЕНТУВА́ТИ, обґрунтовувати, мотивувати, наводити аргументи.
АРХІТЕ́КТОР, будівничий, зодчий, градобудівник.

БАРИ́ТИСЯ, гаятися, зволікати, затримуватися.
БЛАГА́ТИ, заклинати, молити, проситися (*розм.*); упрошувати.
БЛАГОДІ́ЙНИК, доброчинець, добродійник, філантроп.
БЛАГОРО́ДНИЙ, чесний, порядний, лицарський, шляхетний.

ВА́ДА, недолік, хиба, ґандж, дефект.
ВІДВЕ́РТИЙ, щирий, прямий, правдивий, прямолінійний.

ГА́ДКА, думка, ідея, міркування, погляд, намір, задум.
ГАРМО́НІЯ, співзвуччя, милозвучність; (*у гурті*) злагода, згода, товариськість.
ГРОМА́ДА, суспільство, громадянство, суспільність, спільнота, товариство, гурт.

ДЕЛІКА́ТНИЙ, тактовний, увічливий, люб'язний, пристойний.
ДО́БРИЙ, добросердний, душевний, добродушний, сердечний, м'якосердий; лагідний, м'який, славний, задушевний.
ДОСКОНА́ЛИЙ, ідеальний, довершений, викінчений, взірцевий, бездоганний.
ДОШКУ́ЛЬНИЙ, (*вітер*) шпаркий, різкий, сильний, пронизливий; (*мороз*) щипучий; (*сміх*) уїдливий, їдкий.

ЕКЗОТИ́ЧНИЙ, незвичайний, дивовижний, чудернацький, химерний, заморський.
ЕКСПРО́МТОМ, не (довго) думавши, без вагань, блискавично; (*відповідати*) без підготовки, без обдумування.

ЖО́ВТО-БЛАКИ́ТНИЙ, синьо-жовтий, небесно-золотий, золотаво-небесний.
ЖУРИ́ТИСЯ, сумувати, печалитися, смутитися, тужити, побиватися.

ЗАВАЖА́ТИ, перешкоджати, ставати на заваді, плутатися під ногами.
ЗАВІРЮ́ХА, заметіль, завія, метелиця, хуртовина, віхола, хуга, сніговиця.
ЗОРЯ́, зірка, зоряниця, зірниця.
ЗУХВА́ЛИЙ, зарозумілий, нахабний, безцеремонний, безпардонний.

ІДЕНТИ́ЧНИЙ, тотожний, однаковий, такий самий.
ІСТО́ТНИЙ, суттєвий, посутній, дуже важливий /значний, вагомий.

КМІТЛИ́ВИЙ, метикуватий, метикований, тямовитий, тямущий, бистрий на розум.
КРА́ЯТИ, різати, тяти, розрізувати, розтинати; (*серце*) шматувати, розривати.

ЛА́ГІДНИЙ, (*характер*) сумирний, тихий; (*голос*) шовковий; (*до кого*) ніжний, ласкавий, доброзичливий, приязний, дружній; (*клімат*) м'який.
ЛАШТУВА́ТИ, ладнати, готувати, споряджати.

МА́БУ́ТЬ, певно, здається, видно, напевне, либонь.
МАНДРУВА́ТИ, подорожувати, не близький світ топтати, кочувати.
МО́РОК, темрява, мряка, пітьма, темінь, мла, імла, сутінок, присмерк.

НАВКО́ЛО (*прислівник* і *прийменник*), довкола, круго́м, навкруг, навкруги
НЕВИРА́ЗНИЙ, неяскравий, непомітний, нечіткий, безбарвний, неясний, тьмяний, непоказний.

О́БРІЙ, небокрай, крайнебо, горизонт, виднокруг, виднокрай, овид, небосхил.
ОКУПА́НТ, загарбник, займанець, поневолювач.
О́ТЖЕ, таким чином, значить.

ПИ́ЛЬНИЙ, (*догляд*) уважний, неослаблений, суворий; (*погляд*) гострий, зіркий, проникливий, зосереджений, напружений.
ПОВІДОМЛЯ́ТИ, сповіщати, давати знати, доводити до відома.

РА́ПТОМ, зненацька, враз, несподівано, раптово, як сніг на голову, як грім з ясного неба, блискавично.
РОЗКІ́ШНИЙ, (*край*) багатий, щедрий; (*обід*) марнотратний, дорогий; (*про життя*) комфортний, безтурботний.

САМОБУ́ТНІЙ, оригінальний, своєрідний, неповторний.
СЛУ́ШНИЙ, (*закид*) справедливий, правильний, обґрунтований; (*час*) сприятливий, зручний, вигідний, прийнятний.
СПРАВЕДЛИ́ВО, як підказує совість, по-божому.

ТОВАРИ́СЬКИЙ, дружній, приятельський, доброзичливий.
ТОТО́ЖНИЙ, однаковий, цілком подібний, такий самий, ідентичний, з одного тіста.

УВА́ЖНИЙ, турботливий, чуйний; (*погляд*) пильний, зосереджений.
УНИКА́ТИ, обминати, оббігати, минати десятою дорогою, триматися осторонь, сахатися.

ФАНТАЗЕ́Р, мрійник, будівник казкових замків, романтик.

ХУДО́ЖНИК, митець, живописець, маляр, майстер.

ЦІЛКО́М, цілковито, абсолютно, повністю, до краю, дощенту, з голови до п'ят, з руками й ногами.

ШИКА́РНИЙ, (*готель*) багатий, розкішний, (*одяг*) елегантний, вишуканий, пишний.

ЩАСЛИ́ВИЙ, таланистий, народжений у сорочці, народжений під щасливою зіркою.

Додаток 4

ТЛУМАЧНИЙ СЛОВНИЧОК

Список скорочень

ж. – жіночий рід
розм. – розмовне слово
книжн. – книжне слово
мн. – множина
перен. – переносне значення
с. – середній рід
ч. – чоловічий рід

АРХІТЕКТУРА, -и, *ж.* 1. Мистецтво проєктування, спорудження та художнього оздоблення будов; будівельне мистецтво. // Характер, стиль будови. 2. Концепція взаємозв'язку елементів складної структури; вміщує компоненти логічної, фізичної та програмної структури.

БАРОКО, *невідм.*, с. Стилістичний напрям у європейському мистецтві кінця XVI – середини XVIII століття, що характеризувався примхливістю форм і декоративною пишністю.

ВІДВІЧНИЙ, ОДВІЧНИЙ, -а, -е. Який існує споконвіку, з давніх-давен.

ВІДТИНОК, -нка, *ч.* Частина чого-небудь, вимірюваного в просторі або часі; відрізок.

ГАПТУВАННЯ, -я, *с.* Вишивка шовковими, вкритими тонким шаром золота або срібла нитками різного ґатунку. // Вишита золотими або срібними нитками річ.

ГЕЙЗЕР, -а, *ч.* 1. Гаряче джерело вулканічного походження, що періодично фонтанує. 2. *перен.* Фонтан чого-небудь.

ДЕКОР, -у, *ч.* Система декораційних елементів; прикраса.

ДЕКОРАЦІЯ, -ї, *ж.* Живописне або архітектурне зображення місця та обстановки дії, встановлюване на сцені. // *перен.* Загальний вигляд чого-небудь. // Оздоблення, прикраса.

ДИСОНАНС, -у, *ч.* 1. Негармонійне поєднання звуків, порушення співзвучності; прот. консонанс. 2. *перен.* Те, що вносить розлад у що-небудь, суперечить чомусь.

ЕКСПОЗИЦІЯ, -ї, *ж.* 1. Частина твору, де змальовується суспільне середовище і життєві обставини, у яких формувалися риси характеру дійових осіб, історичні умови, що впливають на розвиток подій і т. ін. 2. Систематизоване розміщення експонатів, що дає більш-менш закінчене уявлення про певне коло предметів чи проблем. // Самі експонати, розміщені в певній системі, у певному порядку.

ЄСТВО, -а, *с.* 1. Сукупність усіх фізичних і душевних сил та властивостей людини. 2. *книжн., рідко.* Живий організм. 3. *книжн., рідко.* Найголовніше і найістотніше в чому-небудь; суть чогось.

ЗОДЧЕСТВО, -а, *с.*, *книжн.* Мистецтво проєктувати і споруджувати будівлі; архітектура.

ЗОДЧИЙ, -чого, *ч.*, *книжн.* Художник-будівельник, архітектор. // *уроч.* Творець, будівничий.

ІКОНОСТАС, -а, *ч.* Стіна із вставленими в неї іконами, яка в православній церкві відокремлює вівтар від центральної частини.

КАСКАД, -у, *ч*. 1. Природний або штучний водоспад, що спадає уступами, або система таких водоспадів. 2. *перен*. Про ряд яких-небудь (перев. позитивних) явищ, фактів і т. ін., які слідують один за одним протягом короткого часу. 3. В опереті – швидкий танець у супроводі співу.

ЛІНГВІСТ, -а, *ч*. Фахівець із лінгвістики; мовознавець.

МІНЛИВИЙ, -а, -е. 1. Який швидко змінюється. // Який зазнає різких змін (про погоду). // Який триває недовго (про щастя). 2. З переливами відтінків, тонів (про барви, звуки тощо).

НОВАТОР, -а, *ч*. Той, хто вносить і здійснює нові, прогресивні ідеї, принципи в будь-якій галузі діяльності.

ОБІЙСТЯ, -я, *с*. Садиба, двір.

ОКОЛИЦЯ, -і, *ж*. 1. Віддалена від центру частина населеного пункту. 2. Місцевість, що прилягає до чого-небудь, оточує щось; округа. 3. *рідко*. Віддалена прикордонна область держави; окраїна.

ПАМ'ЯТКА, -и, *ж*. 1. *розм*. Предмет, що служить нагадуванням про кого-, що-небудь. // Те, що лишилось як наслідок чогось. 2. Невелика книжка чи аркуш із короткими настановами, правилами на якийсь певний випадок; інструкція. *Пам'ятка туристові*.

ПРАВІК, -у, *ч*. (*мн*. **правіки**, -ів). Стародавні часи; прадавнина.

ПРАЛІС, -у, *ч*. Незайманий, предковічний, густий ліс.

РАТАЙ, -я, *ч*. Плугатар, орач.

РЕЗИДЕНЦІЯ, -ї, *ж*. Місцеперебування уряду, керівників держав і високопоставлених осіб. // *жартівливе слово*. Місце постійного проживання або перебування кого-небудь.

САДИБА, -и, *ж*. 1. Житловий будинок і господарські будівлі з прилеглими до них садом і городом, що разом є окремим господарством. 2. Ділянка землі, що відводиться комусь для забудови, під сад і город. // Ділянка землі біля будинку, зайнята садом, городом і т. ін.

ЧІЛЬНИЙ, -а, -е. 1. Який вважається центральним, найвиднішим; головний. 2. *із словом* місце, *перен*. Важливий за своїм значенням; передовий. 3. *перен*. Який вирізняється з-поміж інших; видатний. 4. *будівельна справа*. Який становить передню частину будівлі.

ФАВОРИТ, -а, *ч*. 1. Той, кому протегує знатна, впливова особа; улюбленець такої особи. // Той, кому віддають перевагу перед іншими, ким більше цікавляться. 2. *спортивний термін*. На перегонах – кінь, вершник і команда, що мають найбільше шансів на першість.

ФРЕГАТ, -а, *ч*. 1. У гребному флоті – легка галера, а у вітрильному – військовий трищогловий корабель з прямими вітрилами; також купецьке вітрильне судно (XVIII–XIX ст.). 2. Сучасний військовий корабель перехідного типу між легким крейсером і ескадреним міноносцем. 3. Великий тропічний морський птах ряду веслоногих із чорним пір'ям, який живиться рибою та безхребетними тваринами.

ФРЕСКА, -и, *ж*. 1. Картина, написана фарбами (водяними або на вапняному молоці) по свіжій вогкій штукатурці. 2. Живопис фарбами (водяними або на вапняному молоці) по свіжій вогкій штукатурці. 3. *фрески*, -сок, *мн*. Про музичний твір поліфонічного характеру.

Додаток 5

СКОРОЧЕНІ ВІДПОВІДІ ДО ДЕЯКИХ ВПРАВ

4. II. Багатозначні слова: *починатися, зоря, серце, людський, доля* та інші. *Зоря* (*перен. значення*) – початок, зародження чого-небудь.

19. Верф'ю, шампунем, нежитем, щавлем.

29. У першій групі через дефіс пишемо 7 слів, у другій групі – 6 слів.

31. Бити по воротах, більш цікавий (цікавіший), вищий за брата (від брата, ніж брат), за п'ять сьома, почитаймо, відповідно до вимог.

46. I. Третє речення – односкладне, граматична основа *не тягнуло*. II. Тримісяч-но-го.

62. У трьох реченнях є складений присудок.

64. У сьомому реченні підмет *багато хто*, присудок – *береться напоїти*.

66. У третьому реченні дієслово *спати* є обставиною, а не частиною присудка. У п'ятому реченні дієслово *іти* є додатком.

84. У другому реченні присудок виражено іменником, а в четвертому – прикметником (дієслівну зв'язку ***є*** пропущено).

100. Дорога ліворуч, наказ виступати та інші.

111. У першому реченні 5 додатків.

113. У першому реченні дієслова в неозначеній формі (*одпочити, напитись*) є додатками.

116. 1. По ярах.

118. Удень з вогнем не знайти.

125. У першому реченні є обставина, виражена дієприслівниковим зворотом. У п'ятому реченні є чотири обставини.

135. Треба поставити 7 ком. У першому реченні сполучення *як джерело* є присудком.

143. Головний член у формі підмета – у прикладах 2 і 7.

150. Односкладні речення є в п'яти прикладах. У восьмому реченні іменник женьшень є присудком.

154. Означено-особовими є чотири речення.

178. У прикладах 4, 5 і 6 є як односкладне, так і двоскладне речення.

198. Треба виписати 5 неповних речень.

206. Односкладними є три речення; двоскладними неповними – два; двоскладним повним – одне. У другому реченні – підмет *юність*, присудок *загадкова*.

217. У другому та шостому реченнях є по три ряди однорідних членів.

221. Треба врахувати: односкладним чи двоскладним є речення; повним чи неповним.

222. 3. «Думи мої, думи мої» (Т. Шевченко). 5. «Тополя» (Т. Шевченко).

233. Однорідні означення є в чотирьох реченнях.

238. У третьому реченні треба поставити 3 коми.

240. У четвертому реченні треба поставити 2 коми. У сьомому реченні є фразеологізм *і так і сяк* (кому не ставимо).

242. 4. Хоч ... та.

247. У першому реченні треба поставити 3 коми.

254. Тире треба поставити в трьох реченнях, двокрапку – у п'яти.

265. Двокрапку треба поставити в трьох реченнях. У третьому реченні треба поставити 5 ком.

266. Тире треба поставити в одному реченні. У третьому реченні треба поставити 2 коми.

273. У сьомому реченні треба поставити 4 коми.

279. Поширені звертання є в шести реченнях. У першому реченні треба поставити 3 коми, у четвертому – 1.

280. У шостому реченні треба поставити 1 кому.

289. У четвертому реченні треба поставити 1 кому, у восьмому – 2.

295. У чотирьох реченнях є вставні слова. У третьому реченні треба виділити ще й дієприслівниковий зворот. У восьмому реченні треба поставити 3 коми.

300. Дієприкметникові звороти є в чотирьох реченнях. У першому реченні є обидва звороти.

309. В одному реченні немає пропущених розділових знаків. У четвертому реченні треба поставити 3 коми, у п'ятому (складне) – 1.

313. У кожній групі має бути по два речення.

317. У другому реченні: коми після слів *земля, дощем, сонця*; тире після слова *ти*.

318. Треба виписати шість речень

327. У шостому реченні немає прикладки.

333. У реченнях треба поставити тире.

360. У другому реченні треба поставити 6 ком.

371. У другому реченні треба поставити 3 коми, у сьомому – 2.

375. Четверте речення ускладнено однорідними членами та відокремленою обставиною (треба поставити 3 коми).

376. Шосте речення ускладнено відокремленим означенням та відокремленою обставиною.

ВІДПОВІДІ ДО ТЕСТОВИХ ЗАВДАНЬ

Тестові завдання на с. 66–67. 1 В; 2 А; 3 Б; 4 Б; 5 Г; 6 А; 7 В; 8 Б, Д; 9. 1 Г, 2 В, 3 Б, 4 А.

Тестові завдання на с. 96–98. 1 Б; 2 В; 3 А; 4 Г; 5 В; 6. 1 А, 2 В, 3 Б, 4 Е, 5 Г; 7. 1 Д, 2 В, 3 Б, 4 А; 8 Д; 9 А.

Тестові завдання на с. 124–125. 1 В; 2 Б; 3 А; 4 В; 5 Г; 6 Б; 7 В; 8 А.

Тестові завдання на с. 140–141. 1 А; 2 Г; 3 В; 4 В; 5 Б; 6 Б; 7 А; 8 Г.

Тестові завдання на с. 171–173. 1 Г; 2 А; 3 Б; 4 Б; 5 В; 6. 1 А, 2 Г, 3 В, 4 Б; 7 Г; 8 Б.

ВЕСЕЛА ВІКТОРИНА

Сторінка **128.** 1. Літера *т*. 2. Літерою *р*. 3. Жодного, бо він скаче. 4. Картопля не лазить. 5. Тридцять. 6. Ні, бо він не може говорити. 7. Ніскільки, бо склянка порожня. 8. Міссісіпі. 9. Ямайка.

ЗМІСТ

Шановні восьмикласники та восьмикласниці! 3

ВСТУП. МОВА – НАЙВАЖЛИВІШИЙ ЗАСІБ СПІЛКУВАННЯ, ПІЗНАННЯ ТА ВПЛИВУ 4

ПОВТОРЕННЯ ТА УЗАГАЛЬНЕННЯ ВИВЧЕНОГО 9

§ 1. Лексикологія. Фразеологія 9
§ 2. Морфологія та орфографія 13

СЛОВОСПОЛУЧЕННЯ І РЕЧЕННЯ. ДВОСКЛАДНЕ РЕЧЕННЯ. ГОЛОВНІ ТА ДРУГОРЯДНІ ЧЛЕНИ РЕЧЕННЯ 19

§ 3. Словосполучення 20
§ 4. Речення 24
§ 5. Підмет 30
§ 6. Присудок 34
§ 7. Узгодження головних членів речення 38
§ 8. Тире між підметом і присудком 40
§ 9. Порядок слів у реченні. Логічний наголос 43
§ 10. Означення 47
§ 11. Прикладка як різновид означення 50
§ 12. Додаток 53
§ 13. Обставина 55
§ 14. Порівняльний зворот 60
§ 15. *Узагальнення вивченого з теми* «Словосполучення і речення. Головні та другорядні члени речення» 64

ОДНОСКЛАДНЕ РЕЧЕННЯ. ПОВНЕ ТА НЕПОВНЕ РЕЧЕННЯ 71

§ 16. Односкладні речення 72
§ 17. Означено-особові та неозначено-особові речення 75
§ 18. Узагальнено-особові речення 80
§ 19. Безособові речення 82
§ 20. Називні речення 86
§ 21. Повні та неповні речення 89
§ 22. *Узагальнення вивченого з теми* «Односкладне речення. Повне та неповне речення» 94

РЕЧЕННЯ З ОДНОРІДНИМИ ЧЛЕНАМИ 101

§ 23. Однорідні члени речення 102
§ 24. Однорідні та неоднорідні означення 107
§ 25. Кома між однорідними членами речення 110
§ 26. Узагальнювальні слова в реченнях з однорідними членами . . . 115
§ 27. *Узагальнення вивченого з теми* «Речення з однорідними членами» 120

РЕЧЕННЯ ЗІ ЗВЕРТАННЯМИ, ВСТАВНИМИ СЛОВАМИ (СЛОВОСПОЛУЧЕННЯМИ, РЕЧЕННЯМИ) 129

§ 28. Звертання 130
§ 29. Вставні слова (словосполучення, речення) 134

§ 30. *Узагальнення вивченого з теми* «Речення зі звертаннями, вставними словами (словосполученнями, реченнями)» 139

РЕЧЕННЯ З ВІДОКРЕМЛЕНИМИ ЧЛЕНАМИ 143

§ 31. Поняття про відокремлення 144
§ 32. Відокремлені означення 147
§ 33. Відокремлені прикладки 153
§ 34. Відокремлені додатки 158
§ 35. Відокремлені обставини 160
§ 36. Відокремлені уточнювальні члени речення 165
§ 37. *Узагальнення вивченого з теми* «Речення з відокремленими членами» 169

ПОВТОРЕННЯ ВІДОМОСТЕЙ ПРО СЛОВОСПОЛУЧЕННЯ ТА ПРОСТЕ РЕЧЕННЯ 176

УРОКИ РОЗВИТКУ МОВЛЕННЯ 181

Тема 1. Повторення відомостей про текст, стилі та типи мовлення, вимоги до мовлення, ситуацію спілкування 181
Тема 2. Конспект прочитаного науково-навчального тексту. Тематичні виписки 185
Тема 3. Опис пам'яток історії та культури. Усний вибірковий переказ розповідного тексту з елементами опису пам'ятки історії та культури в художньому стилі. 187
Тема 4. Аудіювання 190
Тема 5. Докладний письмовий переказ розповідного тексту з елементами опису пам'ятки історії та культури в публіцистичному стилі 191
Тема 6. Усний твір-опис пам'ятки історії та культури за картиною в публіцистичному стилі 193
Тема 7. Ділові папери. План роботи 195
Тема 8. Особливості опису місцевості 197
Тема 9. Стислий письмовий переказ розповідного тексту з елементами опису місцевості в художньому стилі 200
Тема 10. Усний твір-опис місцевості на основі особистих спостережень і вражень у художньому стилі 202
Урок 11. Письмовий твір-опис місцевості на основі особистих спостережень і вражень у художньому стилі 205
Тема 12. Діалог 207
Тема 13. Інтерв'ю в публіцистичному стилі 209
Тема 14. Письмовий твір-опис пам'ятки історії та культури на основі особистих спостережень і вражень у художньому стилі 212

ДОДАТКИ 214

Пояснення щодо виконання деяких видів завдань 214
Словничок наголошування слів 215
Словничок синонімів 216
Тлумачний словничок 218
Скорочені відповіді до деяких вправ 220